

Sárospataki
Füzetek
Alapítva:1857

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:

Füsti-Molnár Szilveszter, PhD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG / EDITORIAL BOARD:

Elnöke / Editor-in-Chief:

Dienes Dénes, PhD

Felelős szerkesztő

Csorba Dávid, PhD

Tagjai:

Füsti-Molnár Pálma

Kovács Áron, PhD

Lapis József, PhD

Nagy Károly Zsolt, PhD

Rácsok Gabriella, PhD

KORREKTÚRA: Lapis József, PhD

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS

BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában,

Ügyvezető Igazgató:

Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:

Sárospataki Református Teológiai Akadémia

3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Tel/Fax: +36 47 312 947

e-mail: gracsok@tirek.hu

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 500 Ft

ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2000 Ft

KÉPEK: *Sárospatak városa és társadalma a 20. század elején. Válogatás a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattára gyűjteményéből.*

TARTALOM

Kovács Áron: Szerkesztői előszó	5
Oktass, hogy éljek!	7
Tarsoly Eszter: Tökéletesnek lenni	9
Tanulmányok	13
Kovács Áron: A Tiszáninnen és a kiegyezés. Két törvénytervezet az állam és az egyház közötti viszony, valamint a népoktatás ügyének rendezésére a Tiszáninneri Református Egyházkerületből	15
Kovács Kálmán Árpád: Adalékok a protestáns patronátus dualizmus kori kérdésköréhez	23
Kusnyír Éva: „Első volt, a ki segélykérésünk szavát meghallgatta, koronás királyunk, I. Ferencz József”. Az alsó-mérai református templom építésének története	47
Rácsokné Fügedi Zsófia: Az egyház büntető igazságszolgáltatásának elméleti megalapozása	59
Szathmáry Béla: A református egyházjog – történeti megközelítésben	69
Vita: öngyilkosság	83
Kodácsy Tamás: Ott is jelen van!	85
Bagdy Emőke: „Isten ott is jelen van...” Reflexiók Kodácsy Tamás tanulmányához	97
Békési Sándor: Az öngyilkosságról szóló beszéd szempontjai. Reflexió Kodácsy Tamás <i>Ott is jelen van!</i> című tanulmányához	101
Tanulmányok Patakról	105
Csorba Dávid: A kálvinista Collegiumok régimódi oktatási modellje, avagy a kooperatív tanulás előképe	107
Fórizs István: Vályi Pál egyházi szolgálatai személyes naplója alapján	119
Vincze Tamás: Pataki bölcsészeti tanszékekről Pestre távozó tanárok a dualizmus korában	129
Idővonal	147
Hasilló Judit: A reformáció ünneplése 1917-ben	149
Sipos István: Palumby Gyula (1912–2003) pataki tanár portréja	157
Szemle	161
Kovács I. Gábor: <i>Sárospatak erőterében. A tiszáninneri származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása (Bolvári-Takács Gábor)</i>	163
Stíluslap	166
Szerzőink	171

CONTENTS

Editorial: Áron Kovács	5
Teach Me That I May Live!	7
Eszter Tarsoly: To Be Perfect	9
Articles	13
Áron Kovács: The Cistibiscian Church District and the Austro-Hungarian Compromise – Two bills of the Cistibiscian Reformed Church District in order to arrange the church–state relations and the legal circumstances of the elementary education	15
Kálmán Árpád Kovács: Extracts from Protestant Patronatus Matters from the Era of the Dualist Monarchy	23
Éva Kusnyír: “It Was Our King József Ferencz I who was the first to hear our distress call.” The History of the Building of Alsó-Mérea’s Reformed Church	47
Zsófia Rácsokné Fügedi: Theoretical Foundation of the Criminal Justice of the Church	59
Béla Szathmáry: Historical Approach of the Reformed Church Law	69
Debate: Suicide	83
Tamás Kodácsy: He is present there, as well!	85
Emőke Bagdy: “God is present there, as well” (<i>reflection</i>)	97
Sándor Békési: The Aspects of Discussing Suicide (<i>reflection</i>)	101
Papers about Patak	105
Dávid Csorba: The Old-Fashioned Educational Model of Calvinist Colleges, or the Antitype of Cooperative Learning	107
István Fórizs: Pál Vályi’s Pastoral Services According to His Diary	119
Tamás Vincze: Professors of the Department of Philosophy Leaving Patak for Pest in the Time of Dualism	129
Timeline	147
Judit Hasilló: Commemoration of the Reformation in 1917	149
István Sipos: The Portrait of a Teacher, Gyula Palumby (1912–2003)	157
Review	161
Gábor I. Kovács: <i>In the Field of Sárospatak. Biographical Data and the Walk of Life of the Reformed University Professors from Tiszáninnen</i> (Gábor Bolvári-Takács)	163
Style Sheet	166
Authors	171

Szerkesztői előszó

A 2017-es esztendő, bár a reformáció 500. évfordulójának jegyében telik, egy további, a magyar reformátusság szempontjából jelentős esemény megünneplésére is lehetőséget ad. 150 évvel ezelőtt szentesítette Ferenc József az 1867. év XII – ún. kiegyezési – törvénycikket, lezárva Magyarországon a passzív ellenállás időszakát. Az Osztrák-Magyar Monarchia megszületésének legfontosabb hozadéka, hogy kezdetét vette egy az egyenlőség talaján álló jogrend kialakítása, a modern Magyarország kiforrálódása. Ez a folyamat természetesen nem hagyta érintetlenül a különböző felekezeteket, így a Református Egyház helyzetét sem. A *Sárospataki Füzetek* 2017. évi 4. számában erre az eseményre kíván emlékezni, tematikus blokkjának tanulmányaiban a kiegyezés és a dualizmus kora egyháztörténetének különböző aspektusait bemutatva.

A szám bevezető tanulmánya a Tiszáninnen Egyházkerület kiegyezésre való felkészülését, az egyház és az állam közötti viszony, valamint a népoktatás ügyének rendezését célzó, soha be nem terjesztett törvénytervezeteket, és az ez ezeket a kérdéseket érintő hírlapi vitákat elemzi. Kovács Kálmán Árpád tanulmányában a protestáns patronátus, a dualizmus korában továbbélő kegyuraság kérdését vizsgálja, a patronátus-fogalom használatának négy külön aspektusát elkülönítve. Kusnyír Éva, a Debreceni Egyetem doktorandusza írásában az alsó-mérai református templom építésének történetén keresztül ismerteti, hogy milyen folyamatok, munkafázisok, események, szakrális és profán elemek jelentek meg egy abaúji templomépítés kapcsán. Rácsokné Fügedi Zsófia egyháztörténeti tanulmányában az egyház bírói hatalmának elméleti alapjait vizsgálja. A dualizmus korától napjainkig követi végig az egyházi jurisdictio kérdéskörét a fenti időszak meghatározó egyházjogászainak munkásságában. A *Sárospataki Füzetek* tanulmányainak első blokkját Szathmáry Béla írása zárja, mely az elmúlt 500 év kontextusában vizsgálja a református egyházjogot, a megelőző tanulmányokat tágabb kontextusba helyezve.

A Tisztelt Olvasó által kezében tartott szám igei bevezetőjének szerzője Tarsoly Eszter lelkipásztor, aki a hitről, keresztyén életéről, a hitben való felnövekedésről osztja meg velünk gondolatait.

Vitaindító írásunk Kodácsy Tamás tollából származik. A közelmúltban nagy port felvert lelkészöngyilkosságra reflektáló dolgozatára Bagdy Emőke szakpszichológus és Békési Sándor teológus hozzászólásai válaszolnak.

Számunk második tematikus blokkja a pataki kollégiummal kapcsolatos tanulmányokat vonultat föl: Csorba Dávid írásában a kálvinista kollégiumok 16–18. századi oktatási modelljét rekonstruálja Debreceni Ember Pál naplója alapján. TDK-ösztöndíjas teológiai hallgatónk, Fórizs István kutatásainak részeredményét bemutatva ugyancsak egy napló mint forrás elemzésére vállalkozik. Vályi Pál XIX. századi feljegyzései alapján mutatja be egy református segédlelkész minden napjait, különös tekintettel az általa végzett szolgálatra. A Sárospatakról szóló írások sorát Vincze Tamás tanulmánya zárja, melyben a kulturális élet Budapesten való

koncentrációjának sárospataki következményeit, Bokor József, Horváth Cyrill és Székely György pataki tanárok fővárosba távozásának körülményeit és karrierjük kiteljesedését vizsgálja.

Számunk *Idővonal* rovata két évfordulóról emlékezik meg: Hasilló Judit a reformáció ötszázadik évfordulójának kapcsán veti fel a kérdést, miként is zajlottak a megemlékezések száz évvel ezelőtt, 1917-ben? Sipos István írásában a gimnázium egykori legendás történelemtanárára, Palumby Gyulára emlékezik.

A *Sárospataki Füzetek* 2017. évi 4. számának zárásaként Kovács I. Gábor: *Sárospatak erőterében. A tiszáninnyi származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútleírása* című könyvét Bolvári-Takács Gábor mutatja be.

A folyóiratunk mostani számában megjelent írásokat abban a reményben ajánlom a Tisztelt Olvasó figyelmébe, hogy azok nemcsak hiánypótló kérdésfeltevéseik és tudományos eredményeik okán nyerik el tetszését, hanem olvasásuk örömet, kikapcsolódást is jelent számukra.

Kovács Áron

OKTASS, HOGY ÉLJEM!

*„Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy
mennyei Atyátok tökéletes.” (Mt 5,48)*

„Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes.” (Mt 5,48)

„Nem mintha önmagunktól, mintegy a magunk erejéből volnánk alkalmasak, hogy bármit is megítéljünk; ellenkezőleg, a mi alkalmasságunk az Istentől van.” (2Kor 3,5)

Tarsoly Eszter

TÖKÉLETESNEK LENNI

Tökéletesnek lenni fogalmaink szerint büntelenséget, hibaelküliséget, feddhetetlenséget jelent. Megfelelni az elvárásoknak, helytállni a világban úgy, hogy ne csak az emberek, a társadalom méltasson, hanem Isten előtt is igazak és hűek maradjunk, állandó törekvés. A tökéletes emberről, a tökéletes egyházzól alkotott kép ott lebeg fölöttünk vágyként s egyben nyomasztó elvárásként. Túlhajszolva zihálunk reggeltől estig, estétől reggelig s akkor még a Szentírás is ráfejel a követelményekre: Legyetek tökéletesek...

Mégis, hogyan? Legyünk még többen egy istentiszteleten? Legyen kiugró a létszámbebeli gyarapodás az év végén? Legyen még több program, találkozó, konferencia, különféle óra és hétvége? Az én türelmem és igénybevehetőségem is véges, meddig engedjek a felettesnek, főnöknek, munkatársnak? Hogy legyek tökéletes házastárs, szülő?

Vajon Isten ezt a fajta tökéletességet várja a keresztyén embertől? A menedzser sikerét és hatékonyságát? A testi és lelki egészségét feláldozó szolga nyújtotta tökéletességet?

Lehetünk-e tökéletesek, s ha igen, mitől?

A görög szót (*teleiosz*) nem fedi le teljesen a mi „tökéletes” kifejezésünk. *Teljes, befejezett* a jelentése; ilyen volt az, aki már *célba ért*. Ezzel a szóval illették a testileg és szellemileg is *érett* embert. Mai könnyedséggel talán így fordítanánk: legyetek felnőttek! Felnőttek a gondolkodásotokban, hozzáállásotokban, hitetekben, cselekedeteitekben.

A feledhetőség ellenszere a figyelemkeltés. Nem mentes ettől semmi és senki a világon. Emberi eszközökkel, találékonysággal igyekszünk fenntartani az érdeklődést. Gondoljunk csak azokra a plakátokra, amelyek az autópályákat szegélyezik, vagy amelyek a belváros információdszangeléből próbálnak kitűnni: valami meghökkenőtől, valami oda nem illővel, valami olyan egyedi képpel, ami odavonzza az emberi tekintetet, ha csak egy pillanatra is.

Legtöbb esetben a lelkipásztor, egy-egy gyülekezet, az egyházak is erre törekednek. Én is. Hatásosan átadni valamit Isten ígéből a rohanó embernek, ha nem többet, legalább egy elmosódó kereszt látványát, valamit, ami beleég a gondolataiba, és legalább foglalkozik vele.

Nem megoldás, ha furcsán vagy megdöbbenően viselkedem, az inkább nevetségessé, komolytalanná tesz. Elég a krisztusi egyszerűség és egyértelműség. Már az figyelemfelkeltő, ha nem úgy reagálok például egy engem ért sérelemre, ahogy az várható, hanem ezzel a lelkiüttel: „Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény...” (Mt 7, 12).

Valaki egyszer ezt mondta: háromféle keresztyén ember van. Az evezőcsónak típus, a vitorlás csónak típus és a motorcsónak típus.

Az evezőcsónak típus a maga emberi bölcsességétől függ, a maga eszközeivel, erőfeszítésével próbál előrehaladni. Erőlködik az Úrban, hogy minden jó legyen, és képtelen gyönyörködni. Újból és újból nekigyürkőzik, ökölbe szorított kézzel, összeharapott fogakkal küzd. De mivel saját eszközei korlátozottak, az előrehaladás is korlátozott lesz. Győzelem alig-alig van az életében, annál több vereség. Elfárad. Feladja.

A vitorlás csónak típus a körülményektől és más emberektől függ. Ha van kedvező szél, ha az emberektől folyamatosan kapja a visszajelzést – többnyire jót –, bátorítják és segítik őt, akkor előbbre jut. Ha a hátszél alábbhagy, nincs, mi röptesse, vigye előre, megáll. Csalódott lesz, és a körülményei, a sorsa, a környezete áldozata.

A harmadik a motorcsónak típus. Ide tartoznak azok az emberek, akik előre haladnak, akár kedvezők a szelek, akár nem. Igaz, hogy gyorsabban jutnak előre, ha a szél kedvező, de állandóan előrehaladnak, akár fúj a szél, akár nem. Többnyire erősnek látszanak, pedig meg vannak a küzdelmeik, a harcaik, de Isten elé teszik minden alkalommal. Sem maguktól, sem a körülményektől nem függenek, hanem Krisztustól. Ő a hajtóerő az életükben.

Eleget tudunk-e tenni az ígében elhangzó felszólításnak: legyetek tökéletesek (érett, befejezett, célba ért Isten-gyermekek)? Igen. De nem magunktól, nem a saját erőnk, kiválóságunk miatt, hanem egyedül Jézus Krisztus miatt és által, akiben megbékéltetett az Atya minket önmagával.

A hegyi beszéd hallgatása során a legtöbb emberben a maga tökéletlensége erősödhetett fel, és az, hogy képtelen eleget tenni, megfelelni mindannak, amiről Jézus beszél. Pedig Ő nem vágta a hallgatósága fejéhez a mózesi törvényeket, hogy napnyugtáig bemagoltassa velük, mert nem is azzal volt baj, hogy ne ismerték volna, hanem azzal, hogy minden törvény csak mag volt termőtalaj nélkül. Ha törvényként hallgatjuk vagy olvassuk, mi is letesszünk arról, hogy valaha jó keresztyének legyünk,

és inkább egy középszintet megcélózva evickélünk a hitéletben, ahol felmenthetjük magunkat a tökéletesség alól. Jézus kimondja: amit tehát szeretnétek, hogy veletek cselekedjenek, azt cselekedjétek ti is. Ültesd a szívedbe, amit megtanultál, és hagyd, hogy kikeljen! Akkor megérted, hogy a törvény csak betű, és minden módosítás kompromisszum. „Ha a szívről van szó, nem lehet helye kompromisszumnak [...]” „Isten igéje leleplezi legbensőbb gondolatainkat és úgy talál el, ragad meg bennünket, ahogy vagyunk és azt mondja, amit nekünk újra és újra és kell hallani.”¹

A törvény kell. A szabályok, a korlátok jók, mert nemcsak megvédenek, hanem medret adnak a történeteknek, irányítanak a döntéshozatalban, biztonságot nyújtanak a szédítően sok újdonság közepette. Rendet hivatottak tenni a rendszerben. De a törvény előtt az ember nem jó, s az ember előtt sem a legtöbb törvény, mert a szabályokat bilincsnek érzi, és nem akar korlátozott lenni. A törvény el- és megítél, könyörtelenül rávilágít a hiányosságainkra, a tévedéseinkre. Van-e olyan, aki maradéktalanul be tud tartani minden egyes rendelkezést, törvényt, szabályt? Ha így lenne, nem szorulnának módosításra a javaslatok.

Isten kell. Még annak is, aki utolsó lélegzetig tagadja, vagy fölényes mosollyal ellegyinti még a gondolatából is. Ő nemcsak megvéd, hanem medret ad az életünk történeteinek, vezet, segít a döntéseinkben, biztonságot nyújt, ha beleszédülünk az újabb és újabb kihívásokba. De Isten előtt az ember önmagában nem jó. Az volt, amikor megalkotta őt, de az isteni tökéletesség fehér ruháján foltot ejtett az engedtlenség első falatja, és „nincs igaz ember egy sem, nincsen, aki értse, nincsen aki keresse Istent... nincsen, aki jót tegyen, nincs egyetlen egy sem”. (Róm 3,10kk)

Isten igazságossága elégtételt követel, s így elítél és könyörtelenül rávilágít a hiányosságainkra, a bűneinkre. Van-e olyan, aki maradéktalanul meg tudja tartani parancsolatait, rendelkezéseit? Van-e olyan, aki megállhatna Előtte?

Megy az Istentől kapott lecke, amíg fel kell mondani. Egyhuzamban végigfűjük. A gyakorlati vizsga már húzósaabb, magas a mérce, amit meg kell ugrani. Persze könnyebb lenne, ha nem lenne ilyen ez a világ, nem lenne rohanás, rosszindulat, nők és undok szomszéd... ahogy Adrian Plass írja: „Nagyon jó keresztény lennék, ha időnként nem zavarnák meg mások az életemet.” Bár megtanítaná ezt is a Teremtő!

De hogy legyen valósággá? Iratkozzam be még egy tanfolyamra, ahol elsajátíthatom? Végezzek el még valamit, amivel új ismereteket szerezhetek? Maradjak az eddigiéknél, vagy kezdjek valami újat? Olvassak el még jó pár könyvet, tanuljak nyelveket, olvassak kritikusokat, hallgassak előadásokat?

Tanít az Isten, mindenkor. Ezt hiszem és vallom. Oktat, hogy éljek. Legutóbb, amikor úgy álltam az életeseményeim fölött, mint osztályismétlő Isten iskolájában, és kicsit fárasztónak találtam már, hogy újra és újra fel akarja hívni a figyelmem a Fennvaló valamire, amit én – úgy tűnik – valahogy nehezen fogok fel, szinte nyafogva említettem meg egy kedves barátomnak, hogy tanít az Isten. Mire ő csak ennyit válaszolt: akkor figyelni kell!

¹ NEUMANN, Frederick: *Az új szív, A Hegyi Beszéd magyarázata*, Ford. Dr. Tóth Károly, Budapest, MRE Kálvin, 1992, 106.

Figyelni! Nem utánaolvasni, eredeti szöveggel egyeztetni, rendelkezéseket és törvényeket felkutatni, hibát keresni a rendszerben, hanem odaadni a szívem egy finomhangolásra, hogy tisztább legyen a vétel. Oktat Ő, hogy éljünk. Nem újabb és újabb törvényekkel, rendelkezésekkel, nem a „titkos összetevő” megismertetésével, hanem azzal a régóta fennálló örök igazságával, amit Krisztus töltött be: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.” (Mt 22,37-39).

Életutam a tankönyv, melybe Isten ujja írja a leckét. Itt a tananyag: ne csak olvasd, ne csak az elméddel sajátítsd el, ne csak beszélj róla, hanem éld meg! Gyakorold! Tedd minden nap, felelősséggel, krisztusi szeretettel, hogy mindaz, amit hiszel, amire hívatál, ne ítékezés legyen mások felett, hanem gyógyító jelenlét.

TANULMÁNYOK

KOVÁCS ÁRON
KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD
KUSNYÍR ÉVA
RÁCSOKNÉ FÜGEDI ZSÓFIA
SZATHMÁRY BÉLA

Kovács Áron

A TISZÁNINNE ÉS A KIEGYEZÉS

Két törvénytervezet az állam
és az egyház közötti viszony,
valamint a népoktatás
ügyének rendezésére a
Tiszáninneri Református
Egyházkerületből

Az 1860-as évek első felében mind a magyar politikai vezetésben, mind Bécs oldaláról egyre érezhetőbbé vált a kiegyezés szükségessége. A magyar oldalon kimerülőben volt a passzivitás politikájának lendülete. Mind a várt gazdasági megélénkülés, mind a megnyíló közalkalmazotti és katonai pályák kínálta karrierlehetőségek komoly csáberőt jelentettek az ellenállásba politikailag befáradt közvéleménynek. A magyarokhoz hasonlóan az udvarnak is óriási szüksége volt a belpolitikai stabilitásra: az olasz és német egységküzdelmek alaposan megtépázták Ausztria külpolitikai súlyát. Az ezeket a folyamatokat betetőző, 1866. augusztusi königgrätzi vereség után felgyorsult tárgyalássorozat végeztével, az 1867. évi XII. tc. – a kiegyezési törvénycikk – elfogadásával egy új államjogi helyzet alakult ki, mely maga után vonta több terület újraszabályozásának az igényét is.¹ Ez utóbbiak közé tartozott a református egyház jogi helyzetének tisztázása is. Írásomban áttekintem a kiegyezéssel kapcsolatos tiszáninneri készülődést és az arra adott reakciókat, különös hangsúlyt helyezve az állam és az egyház viszonyának rendezésére született tervekre, valamint az elemi iskolai oktatás helyzetének rendezésére.

Tervezet az állam és az egyház viszonyának rendezésére

A protestáns pápens 1860-as bukása mind az egyházalkotmány, mind az állam és az egyház viszonyának kérdésében változásokat tett szükségessé. Az 1860-as évek közepére – a hamarosan bekövetkező fordulat előszelét már érezve – a valamennyi résztvevő fél számára tarthatatlanná vált helyzet rendezésének első lépéseként egy vallásügyi törvénytervezet kidolgozása tűnt célszerűnek. Az evangélikus felekezet részéről ezt a munkát a kitűnő bécsi

¹ GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*, Budapest, Osiris, 2005, 321–324.

kapcsolatokkal rendelkező Prónay Gábor felügyelő indította el.² Az ő megkeresése nyomán csatlakozott az előkészületekhez a Tiszáninneni Református Egyházkerület is, az 1866. május 1-ji miskolci közgyűlésen előkészítő bizottságot felállítva. Munkájuk eredménye kitűnő lenyomata annak, hogy miként képzelte el a Tiszáninnen az egyház és állam viszonyát a kiegyezésre készülén.³

Az 1866 májusában felállított bizottság az 1848-as törvények szellemét kívánta az eredeti törvénynél részletesebb formában kidolgozni. A kiindulópontot az 1848. évi XX tc. jelentette, melynek 2. paragrafusa egyenlőnek ismert el minden Magyarországon bevett vallást, 3. paragrafusa pedig az egyházak és iskoláik költségeinek finanszírozását az állami költségvetés feladatának ismerte el.⁴ A bizottság célja egy olyan tervezet megalkotása volt, mely kiegyensúlyozott viszonyt teremt az országon belül élő felekezetek között mind egymással, mind az állammal szembeni kapcsolataikban. További feladatként merült fel, hogy a különböző felekezetek hitvallásaiknak megfelelően, saját egyházkormányzati rendjük szerint, szabadon működhessenek.⁵ Ennek megfelelően az 1867 májusára elkészült tervezetet hat fejezetre osztották, melyek tárgyalják a lelkiismeret és vallásgyakorlás szabadságát, az áttérések lehetőségét, a vegyes házasságok és az azokból születő gyermekek vallásának kérdését, az állam által elismert felekezetek jogait, a különböző egyházak egymáshoz való viszonyát, valamint a bevett felekezetek viszonyát az állammal.⁶

A törvényjavaslat első fejezete a Magyar Királyság minden alattvalójának teljes és tökéletes vallásszabadságot kívánt biztosítani. Ez úgy az egyéni hitéletre, mint a közös vallásgyakorlatra kiterjed, mindaddig, míg az a közérkölcst nem sérti, vagy az állam létének alapjait nem támadja.⁷

Ezzel összhangban a javaslat második fejezete minden, a bérmláshoz vagy konfirmációhoz megkívánt életkort elért ember számára törvényileg biztosította az áttérés lehetőségét. Az eljárás módjában a szerzők az 1848. évi III. törvénycikk 6–10. paragrafusait tartották irányadónak. Eszerint az áttérőnek két tanú jelenlétében jeleznie kellett áttérési szándékát saját plébánosának vagy lelkészének, majd nyilatkozatát egy hónap elteltével, ugyancsak két tanú jelenlétében meg kellett erősítenie. A megkeresett plébánost vagy lelkészt a törvény kötelezte, hogy mindkét bejelentés-

² HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*, Budapest, Új Mandátum, 2010, 173–174.

³ *A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület 1866. május 1-ső s több napjain Miskolcon tartott gyűlésének jegyzőkönyve*, [s. l.], [s. n.], 1866, 12.

⁴ *1848. évi XX. törvénycikk: A vallás dolgában*, 2–3 § (URL: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5288> Letöltve: 2018. január 3.)

⁵ *A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület 1866. május 1-ső s több napjain Miskolcon tartott gyűlésének jegyzőkönyve*, 12; HALMY Gyula: *A tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület tavaszi közgyűlése, Protestáns egyházi és iskolai lapok*, X. évfolyam, 23. szám, 1867. június 9., 729–731.

⁶ *A tiszáninneni ref. egyházkerület által kiküldött választmánynak törvényjavaslati terve a vallás dolgában, Protestáns egyházi és iskolai lapok*, X. évfolyam, 40. szám, 1867. október 6, 1270; *A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület 1867. évi május hó 7., 8. s 9-ik napjain Miskolcon tartott gyűlésének jegyzőkönyve*, [s. l.], [s. n.], 9–10.

⁷ *A tiszáninneni ref. egyházkerület által kiküldött választmánynak törvényjavaslati terve a vallás dolgában*, 1270.

ről bizonyáglevelet adjon az áttérni szándékozónak. Amennyiben ezt elutasította, a bizonyáglevelet a két jelenlévő tanúnak kellett kiállítania. Az áttérés ezen iratok birtokában, azokat a választott felekezet lelkipásztorának bemutatva volt lehetséges.⁸

Hasonló elvek szerint kezeli a törvénytervezet a vegyes házasságok kérdését is. Vegyes házasságok esetén mindkét felekezet lelkészének háromszor hirdetnie kell a párt, melyek után – amennyiben senki nem jelezte a házasságnak akadályát – az egyik fél lelkészének elbocsátó levelet kellett kiadnia. Azt, hogy a házasságot melyik felekezet templomában kötik, a házasulandóknak állt jogában eldönteni. Az így megkötött házasságokból származó fiúgyermekek apjuk, a leánygyermekek pedig anyjuk vallását követték. Külön rendelkezésekben tért ki a törvénytervezet az egyik vallásról másra áttérő szülők gyermekeinek, az utólagos házasságok által törvényesített, vagy a házasságon kívül született, de apjuk által törvényesített gyermekek vallását illetően. Minden fent említett kategóriában a 12. életév a választóvonal. Amennyiben az említett gyermek betöltötte ezt az életkort, már nem követi apját az áttéréskor, vagy nem veszi fel az őt törvényesen elismerő apa vallását. Külön paragrafusban tér ki a fejezet a házastársak válására is, melyet világi törvényszék mond ki, azonban azt mindkét fél felekezete a maga hitelvei szerint foganatosítja.⁹

A tervezet negyedik fejezete az állam által elismert felekezeteiket a közhivatalok minden jogával kívánta felruházni, épületeiket a középületekkel egyenlő védelem alá akarta helyezni, a lelkipásztoroknak pedig a köztisztviselőkkel megegyező jogi státuszt kívánt biztosítani.

Ugyanezen fejezet volt hivatott rendelkezni arról is, hogy a különböző felekezetek belügyeiket az államtól függetlenül intézhessék. Belügynek számítanak a tervezet felsorolása szerint a dogmák, a liturgia, a lelkész státusza, képzése és felszentelése, az egyház „symbolicus könyveinek” kérdése, a hitoktatás, az egyházalkotmány, egyházszerkezet, egyházi bírászkodás és egyházfegyelem.¹⁰

Egymás közti viszonyaikban a tervezet a kölcsönösség és viszonyosság elveit, valamint egymás tiszteletét tekintette alapként, amit szükség esetén állami beavatkozással kell garantálni. Minden felekezetnek jogot kívánt biztosítani a tervezet arra, hogy a többi felekezettől háborítatlanul működhessen, tagjai pedig nem kényszeríthetők más felekezetek szertartásaiban való részvételre.

Az egyház és állam viszonyának kérdésében a bizottság a teljes elválasztást tartotta a legjobb megoldásnak, ugyanakkor ennek kivitelezését lehetetlennek vélte Magyarországon. A tervezet az egyházi szolgálat szabályozását utalta kizárólagos egyházi jogkörbe. Névleg ugyan biztosítja az uralkodó főkegyúri jogát a kormány általi felügyeleten keresztül, ez azonban csak annyira terjed ki, hogy az egyházak tevékenysége az állam jogait és céljait semmiképp se veszélyeztessék. Végrehajtása nem előzetes engedélyezések által, hanem visszamenőlegesen történik. Kivételt tesz a tervezet az idegen

⁸ 1848. évi III. törvénycikk: független magyar felelős ministerium alakításáról, 6–10 § (URL: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5271> Letöltés: 2017. december 15.)

⁹ A tiszáninneri ref. egyházkerület által kiküldött választmánynak törvényjavaslati terve a vallás dolgában, 1271.

¹⁰ Uo., 1271–1272.

államfőktől függő felekezetek esetében, amikor a tervezet továbbra is fenntartotta az uralkodó tetszvényjogát.¹¹

Mindezeket fenntartva mind a lelkészek, mind a gyülekezetek az állam törvényei alatt állnak, és mind a polgári, mind a büntetőtörvények kiterjednek rájuk. Emellett az állam beleszólással bírhat az anyakönyvvezetés és a lelkész által kibocsátott igazolások formai és tartalmi követelményeinek meghatározásában, rendelkezhet templomok és más egyházi épületek létesítéséről, vállalkozhat fenntartásukat, különböző előjogaikról és mentességeikről. Kizárólagos állami jogként határozza meg a törvénytervezet a felekezetek és különböző szerzetesrendek állami elismerését, valamint az ünnepek számának a közjó és a nemzetgazdasági szempontok figyelembe vételével való korlátozását.¹²

Szándékosan nem tárgyal ugyanakkor a tervezet számos, az egyházakat érintő közjogi kérdést, így egyes felekezetek főrendi házi képviselőjének ügyét, a katolikus főpapság részvételét a törvényszékek munkájában, vagy annak a korlátozásnak a kérdését, mely szerint az ország nádora kizárólag katolikus vagy protestáns lehet.¹³

A bizottsági munka végeztével összeállított törvényjavaslat 1867. október 6-án került publikálásra a *Protestáns egyházi és iskolai lapok*ban, az országgyűlés elé terjesztésére azonban nem került sor.

A kiegyezést követő első 1867. július 8–11. között Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlést egy, az erre a politikai eseményre reflektáló beszéddel nyitotta meg id. báró Vay Miklós főgondnok, aki Ferenc József és a Deák Ferenc vezette magyar delegáció kompromisszumára mint egy új korszak nyitányára tekintett: narratívája szerint helyreállt a Magyar Királyság alkotmánya, és törvényesen megkoronázott királya mellett nemzeti kormány irányítja az ország sorsát. Mindemellett azonban számos kérdés vetődött fel benne a jövővel kapcsolatban, melyek az egyházkerület részéről is cselekvést igényeltek. Az egyháznak is segítenie kellett a nemzetet, hogy a kiegyezéssel elinduló átalakulás végbemehessen, és a nemzet képes lehessen az új időszakot és politikai intézményeket a saját javára fordítani.

Ennek első lépéseként a kivárást javasolta. Vay bizonyosra vette a Református Egyház státuszának megváltozását is a politikai rendszer megváltozásával. Elvárásai alapjaként az 1848. évi XX. tc-ben kimondott viszonyosságot jelölte meg, melyet már az Egyházkerület által megalkotott vallásügyi törvénytervezet is felvázolt. Speciális, a protestáns egyházak jogait szabályozó törvénytervezet helyett egy egységes, minden felekezetre kiterjedő szabályozást akart, mely úgy a katolikus, mind az evangélikus és református egyházak számára biztosítja a jogot a saját hitelveken alapuló önkormányzatra és az állam egyenlő védelmére.¹⁴

Az egyház jogi státuszának rendezése kapcsán vetette fel Vay az állami finanszírozás, az államsegély kérdését, tudván azonban, hogy '48-nak e téren csak az elvet

¹¹ Uo., 1273.

¹² Uo., 1273–1274.

¹³ Uo., 1268.

¹⁴ B. J.: A tiszáninnei helvét hitvallású egyházkerület 1667. július hó 8–11-ik napjain Sárospatakon tartott közgyűlése, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, X. évfolyam, 32. szám, 1867. augusztus 11., 1014–1015.

sikerült megalkotnia, gyakorlatba való átültetésére azonban nem volt idő. Itt, mindamelllett, hogy a kívánatos megoldás számára az egyház és állam teljes szétválasztása, a saját erőre támaszkodás volt, az egyház tagjainak anyagi áldozatkészségét elégtelennek tartotta az önállósághoz.¹⁵

Álláspontja szerint, amennyiben az állami támogatás nem veszélyezteti az egyházi autonómiát, el kell fogadni azt, segítve ezzel az egyház feladatainak hatékonyabb végzését. Annál is inkább, mivel több, az egyház által végzett tevékenység – így az oktatás – nem egyházi monopólium. A saját finanszírozáshoz való ragaszkodás e téren az iskolák fokozatos lemaradását, az egyházat ezidáig segítő tudományos munka elvesztét jelentené. Ahogy az egyházügyi törvénytervezet kapcsán, úgy az oktatás kérdésében is a kivárást és a tárgyalásokra való felkészülést tartotta elődlegesnek a főgondnok.¹⁶

Az egyházi közélet *A törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról* szóló 1868. évi LIII. törvény megszületéséig aktívan foglalkozott a kérdés rendezésével: modelleket keresett, véleményeket ütköztetett publicisztikákban. Az 1860-as évek második felében a *Protestáns egyházi és iskolai lapok* hasábjain sorra jelentek meg a különböző országok iskolai és egyházi ügyeit bemutató írások, útibeszámolók. 1868 áprilisában cikkeznek a skót népoktatás és a lelkesi státuszok kérdéséről, ugyanezen év augusztusában pedig az állam és az egyház viszonyáról értekeznek Írországbán.

Az állam és az egyházak közötti viszony rendezésére 1868 végén került sor a keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló törvénytervezet elfogadásával, melynek tárgyalása 1868 júniusában kezdődött. E hónap 24-én Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter Csanády Sándor Bihar megyei képviselőnek az interpellációjára válaszolva hosszabban taglalta a születendő törvénnyel kapcsolatos álláspontját. Kiindulópontja a törvény megalkotásakor, hogy az állam nem lehet közömbös vallásügyi kérdésekben, mivel azok lakosságának millióit foglalkoztatják aktívan, és működésének morális alapjait is szorosan érintik. A miniszter célja a törvény megalkotásával a kérdés általános, minden egyházra kiterjedő szabályozása, az egyházak jogi egyenlőségének kimunkálása. Mint beszédéből kiderül, a közjón is legtöbbet munkáló aktív hitéletet csak a szabad egyházak szabad államban való működésében tudja elképzelni. Ennek akár az egyes felekezetek álláspontjainak figyelembe vételét, valamint a közöttük lévő vitás kérdéseket, így az áttérést vagy a vegyes házasságokból születettek vallásának megválasztását.¹⁷ Az Eötvös-féle törvénytervezet alsóházi elfogadására végül hosszú – a vegyes házasságokban született gyermekek vallásának kérdését részletesen taglaló – tárgyalás után, november 30-án került sor,¹⁸ majd az 1868. december 5-i ülésnapon került a felsőház elé. Itt egy

¹⁵ Az 1848. évi XX. tc. kontextusáról, végrehajtási lehetőségeiről, valamint az államsegély kérdéseiről részletesen lásd: KOVÁCS Kálmán Árpád: Az államsegélyes egyházpolitika és a reformátusok a századfordulón (1868–1898), in UJVÁRY Gábor (szerk.): *Veritas évkönyv 2015*, Budapest, Veritas–Magyar Napló, 2016, 13–28.

¹⁶ *A Tiszáninnei Ref. Egyházkerület 1867. évi július hó 8. 9. 10. s 11-ik napjain Sárospatakon tartott gyűlésének jegyzőkönyve*, [s. l.], [s. n.], 4.

¹⁷ GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, VIII. kötet, Pest, Athenaeum, 1868, 137.

¹⁸ Uo., 216.

napos vita után, Vay Miklós tiszáninneni főgondnok pártoló felszólalása mellett kerül elfogadásra.¹⁹

Törvénytervezet a népoktatás ügyének rendezésére

A kiegyezés időszakának útkeresése hasonlóan a református egyház jogi státuszának és az egyházak és az állam viszonyának kérdéséhez az elemi oktatás területén is jelentős változásokat hozott. Bár a modernizáció igénye már az 1850-es évektől jelen volt, tanterv és tankönyvek születtek már a kiegyezést megelőzően is, és ebben az időszakban jött létre Sárospatakon a Tanítóképző, a népoktatásban siralmas állapotok uralkodtak: fából épült, földpadlós iskolák, tankönyvhiány, alacsony iskolálatogatási arány és szezonális iskolálatogatás voltak jellemzőek. Ezen helyzet megoldásának első feltételét az elemi oktatás állami szabályozásában látták a kortársak.

Amint az az állam és egyház viszonyát szabályozó törvény esetében is történt, a kiegyezés közeledtét érezve az egyházkerület igyekezett felkészülni az új helyzetre. Ennek első lépését az 1866. május 1-ji egyházkerületi közgyűlésen tették meg, ahol a kerület bizottságot állított fel az 1848. évi XX. törvénycikk alapjain álló vallásügyi és iskolaügyi törvényjavaslat kidolgozására. A fent említett tervezet 2 §-a egyenlőnek jelentett ki minden Magyarországon bevett vallást, 3 §-a pedig az egyházak és iskoláik költségeinek finanszírozását az állam feladatáknak határozta meg.²⁰

Ugyanezen bizottság 1867 szeptemberében már alkalmatlannak látta magát arra, hogy az iskolaüggyel kapcsolatban részletes tervezetet terjesszen az egyházkerület közgyűlése elé. Mivel a teljes tervezet elkészítéséhez országos kutatásokra, tapasztalati és statisztikai adatokra lett volna szükség, így munkája első lépcsőjeként az alapelvek meghatározását tűzte ki célul. Már 1867 őszén ilyen általános elvként jelentették ki, hogy az elemi iskoláknak állami iskolákként kell funkcionálniuk, levetkőzve felekezeti jellegüket. A bizottság tagjai felekezeti irányítás alatt kívánták tartani a hitoktatást, az állampolgárok szellemi szükségleteinek kielégítését – képzésüket – azonban már az állam feladatkörébe tartozó tevékenységként határozták meg. Ezzel párhuzamosan állami feladatként fogta fel a bizottság az iskolák finanszírozását is, melyet, ha más alap nem áll rendelkezésre hozzá, az adott települések megadóztatásával kell véghezvinni. Megemlíti továbbá a bizottság a tankötelezettség hosszának megállapítását, valamint az elsajátítandó tananyag meghatározásának szükségességét is.²¹

A Tiszáninneni Egyházkerület által összeállított népoktatásügyi törvénytervezet végül 1868-ban, az Eötvös-féle népiskolai törvényt nem sokkal megelőzve készült el. Az általa felvonultatott elképzelések nem sokban tértek el az 1867-ben már kiformált elvektől. A kerület mint iskolafenntartó továbbra sem mondott le iskoláiról, azokat azonban az addigiaktól eltérő szerepben kívánta használni. A törvénytervezetet összeállító bizottság javaslata szerint meg kell változtatni az elemi iskolák addigi felekezeti

¹⁹ GREGUSS Ágost (szerk): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés főrendi házának naplója*, Pest, Athenaeum, 1869, 604–607.

²⁰ 1848. évi XX. törvénycikk: *A vallás dolgában*, 2–3 §

²¹tf. A tiszáninneni helvét hitvallású egyházkerület közgyűlése, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, X. évfolyam, 43. szám, 1867. október 27., 1378.

jellegét, és azokat egy egységes, nemzeti köznevelési rendszerbe kell integrálni. Ennek „az iskola [...] nem csak az államé, nem csak a felekezeté, hanem az egyéné, a családé, a társadalmi köröké, sőt az emberiségé” alapelv talaján állva kívántak nekikezdeni. Céljuk a haladás biztosításának és a nemzet sorsának javítása mellett olyan állampolgárok nevelése volt, akik az 1848-as törvények alapján álló, kiszélesített képviselői rendszerben felkészült választóként tudtak élni. Gyakorlati elképzeléseik több ponton párhuzamba vonhatóak az Eötvös-féle közoktatási törvényben foglaltakkal.

Az elemi iskolák az egyházkerület törvénytervezete szerint továbbra is a gyülekezetek által közvetlenül finanszírozva, egyházi fenntartásban maradtak volna. Községi, esetleg állami iskola létrehozását csak ott tartották szükségesnek a tervezet írói, ahol egyik, a településen élő felekezet sem volt képes iskolát létrehozni. Ez utóbbi iskolák finanszírozása, ha más forrásból nem kivitelezhető, akkor a községek megadóztatásával vagy államsegély folyósításával az állam feladata volt. Az anyagi keretek biztosításának kérdésétől eltérően az iskolával kapcsolatos más teendőket az állam részére kívánta átadni az egyházkerület. Állami feladatként fogták el a tananyag, valamint a tankötelezettség hosszának meghatározását, és az iskolák több lépcsős – községi, megyei és állami – szinten elképzelt felügyeletének létrehozását is. Az így átalakult elemi iskolai hálózatban az egyház feladata iskoláinak fenntartása mellett csak a hittan oktatásának megszervezése maradt volna, melyet azonban minden felekezet maga szervezett volna meg.²²

Az elemi oktatás formái kereteinek hosszú távú, országos rendezését végül az Eötvös József vezetésével megszerkesztett 1868. évi XXXVIII. – a népiskolai közoktatás tárgyában született – törvénycikk hozta el. A tervezet beterjesztését, 1868. június 23-át követően hosszú viták alakultak ki vele kapcsolatban, melyek begyűrűztek a protestáns közéletbe is. A Ballagi Mór szerkesztette *Protestáns egyházi és iskolai lapok* 1868. évfolyamában több cikksorozatot közölt az Eötvös-törvényről. A vele kapcsolatos vélemények széles skálán mozogtak. A legszélsőségesebbek az egyház autonómiájának megsértéseként fogták fel, hogy az állam szabályozni kívánta az iskolák működéséhez szükséges körülményeket és a tantervet, valamint, hogy a magántanulókat minden év végén vizsgára kötelezték. Hasonlóan kritikus vélemények érték a tankötelezettséget és annak törvényi kényszerét.²³

A Tiszáninneni Egyházkerület részéről egyedül Vay Miklós főgondnok szólt fel a kérdésben. A felsőházban elmondott beszédében az Eötvös-törvényt a miniszter által beterjesztett formájában javasolta elfogadásra, egyúttal igyekezett mindazok kedélyét nyugtatni, aki a tervezetet az egyházi autonómia megsértéseként vagy az állam oktatási monopólium létrehozására irányuló tevékenységként

²² A Tiszáninneni Helvét Hitvallású Egyházkerület véleménye az 1848. XX. t.c. 3 és 4 §-ai folytán teendő törvényhozási intézkedésekre nézve, *Sárospataki Füzetek*, 12, 223–227.

²³ BALLAGI MÓR: A népiskolai közoktatási törvényjavaslat, II. rész, BALLAGI MÓR: A népiskolai közoktatási törvényjavaslat, II. rész, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, XI. évfolyam, 36. szám, 1868. szeptember 6., 1146; BALÓ BENJÁMIN: A népoktatási törvényjavaslatról, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, XI. évfolyam, 37. szám, 1868. szeptember 13., 1177–1178.

fogták fel, és hangsúlyozta, hogy mind az iskolák fölötti felügyeleti jog, mind a vallásoktatás továbbra is az egyház felügyelete alatt marad.²⁴

A fentieket összefoglalva, a Tiszáninnei Református Egyházkerület kiegyezéssel kapcsolatos szerepvállalását egy a 48-as hagyományokhoz szorosan kötődő, a kor liberálismusát magában hordozó eszmerendszer hatotta át. Ezt tükrözi az elemzett két, az Eötvös-féle 1868. évi XXXVIII. és LIII. törvénycikket megelőző törvénytervezet is. A szerkesztők célja mindkét esetben világos volt: egy olyan szabályozás megalkotása, mely a polgári magyar állam keretein belül rendezi az egyházak és a közoktatás ügyét, hosszú távon pedig hozzájárul az állam és az egyház szétválasztásához. Az egyházak jogi helyzetének rendezése tárgyában folyó munkájuk során a tervezet szerzői a teljes jogegyenlőség keretrendszerét igyekeztek megteremteni a különböző felekezetek számára. Ezzel elejét kívánták venni a különböző vitalehetőségeknek, megoldásokat dolgozva ki a különböző felekezetekhez tartozó emberek házasságának, az ebből a házasságból született gyermekek vallásának kérdésében, megalkották a válás polgári intézményét. Hasonló fontosságú a közoktatásügyi törvénytervezet, mely a korszellemnek megfelelően kívánt egységes, korszerű, mindenhol megegyező minőségű oktatást biztosító iskolarendszert létrehozni. Mindezek célja, hogy egy a modern jogállam keretein belül működő korszerű egyházi élet lehetőségét megteremtse.

The Cistibiscian Church District and the Austro-Hungarian Compromise Two bills of the Cistibiscian Reformed Church District in order to arrange the church-state relations and the legal circumstances of the elementary education

The Austro-Hungarian Compromise of 1867 created completely new possibilities for the Hungarian Reformed Church in the newly started codificational process to influence the church-state relations and the legal regulations of the elementary education. The Cistibiscian Reformed Church District also attempted to prepare for it from the first signs of the compromise. In 1866, it found a committee to prepare bills for the arrangement of the church-state relations and the legal circumstances of the elementary education. The article gives a detailed analysis of their proposals in the above mentioned fields.

²⁴ GREGUSS Ágost (szerk): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés főrendi házának naplója*, 538–540.

Kovács Kálmán
Árpád

ADALÉKOK A PROTESTÁNS PATRONÁTUS DUALIZMUS KORI KÉRDÉSKÖRÉHEZ

Jelen tanulmány egy korábbi problémafelvetés folytatása, amelyben vázoltam, hogy a magyar királyok főkegyuraságával kapcsolatos viták 1867 és 1898 között kiemelt protestáns sajtóérdeklődésre tarthattak számot. Ennek oka az volt, hogy a főkegyurasághoz nemcsak jogok, kötelességek is kapcsolódtak. A római katolikus kánonjog szerint a katolikus egyházzal való pozitív, apostoli gondoskodás, a magyar közjog értelmében pedig az ország vallási békéjének fenntartása. A magyar állam középkori gyökerű és katolikus jellegű történeti fejlődése miatt a főkegyúri jog valahol viszonyítási pontként szolgált a többi országos vallás számára is.¹ Hangsúlyoznom kell, hogy a reformátusok és a magyar királyok főkegyúri jogának kapcsolatrendszere ugyanolyan joggal tekinthető a protestáns patronátus jelensége altémájának, mint a supremus patronatusénak. Nem véletlen, hogy Rácz István úgy ír az előbbi kérdésről külön monográfiát, hogy annak első fejezetét a kegyúri jog meghatározásának szenteli. Könyvét ugyanakkor egyfajta vázlatnak tekinti, ahol további részletkutatásoknak kell tisztáznia, hogy az általa feltárt debreceni modell vagy annak lényeges elemei általánosíthatóak-e országosan. Rácz István a parasztságtudós Szabó István 1948-as műve alapján alkalmazza ezt a terminológiát,² bizonyítja annak létjogosultságát. Az általa felvetett kérdés valóban releváns, irányokat is felvázol azon későbbi helytörténeti kutatások számára, melyekkel a protestáns patronátus kérdését tovább lehet pontosítani. Rácz István kiváló művében újra és újra hangsúlyozza a reformátusok ellenérzéseit a foga-

¹ Lásd: KOVÁCS Kálmán Árpád: Adalékok a reformátusok és a magyar királyok főkegyúri jogának kapcsolatához, in UJVÁRY Gábor (szerk.): *Veritas Évkönyv 2017*, Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló Kiadó, 2017, 13–31.

² SZABÓ István: A jobbágy vallásügye 1608–1647, in Sz. I. (szerk.): *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapest, Athenaeum, 1948, 203–263.

lom használatával kapcsolatban és az ebből adódó bizonytalanságokat, ugyanakkor vázolja a debreceni római katolikus plébánia a városi kegyuraság elnyerése iránti két évszázados küzdelmét. Így azonban a protestáns patronátussal kapcsolatos fogalomalkotása nem lesz egészen pontos.³ Jogtörténeti és katolikus szempontból alapon valóban meg kell különböztetnünk a protestáns patronátust és a városi kegyuraságot. Politika- és társadalomtörténeti szempontból azonban védelmünkbe kell vennünk a debreceni helytörténetész-levéltárost. A protestáns(ok) kegyuraság(a) ugyanis nemcsak azon 16. századtól kialakuló jogszokás által állhatott elő, hogy a földesúri (nemesi) és városi kegyúri jogok – a protestáns autonómia, valamint a lelkészi-nem lelkészi paritás elvének – keretein belül a reformáció egyházainak javára is érvényesíthetők voltak,⁴ hanem – sokszor nem kevés pejoratív felhanggal – használták a kifejezést arra a paradox helyzetre is, amikor valaki országos tisztségek protestáns viselőjeként olyan katolikus egyházpolitikai ügyek fölött nyert befolyást, melyeket a magyar közjog és a katolikus klerikális szemlélet a királyi főkegyúri jogba vágónak tartott,⁵ vagy valamely katolikus egyházközség feletti kegyuraságot egy olyan közösség (communitas) gyakorolta, melynek a protestáns elem meghatározó tényezője volt.⁶

A patronátusi jog (kegyuraság) egyházalapító és egyházfenntartó tevékenység volt. A patrónust jogok illették és kötelezettségek terhelték. A jogok közül legfontosabb a papok kijelölése (prezentálás). Ezzel szemben kötelessége lett magánegyházának⁷ a védelmezése és anyagi ellátása. Szorosan kötődött a földbirtokhoz (feudum), ez képezte az egyházalapítás és -fenntartás anyagi feltételét. Patronátusi jogot a királyi hatalom, világi és egyházi földesurak, valamint a városok gyakoroltak. Kialakulása Magyarországon az Árpád-korban eredeztethető, s történelmi pályája egészen 1945-ig ívelt. A kegyuraság intézménye a reformáció koráig kimondottan a katolikus valláshoz kapcsolódott. Ettől fogva azonban kialakult a protestáns változata is. A politika és a szakirodalom sokáig alig vett arról a tényről tudomást, hogy a patronátusi jog alakulását és érvényesülését igen bonyolult országos és helyi, egyházi, társadalmi és politikai összefüggések befolyásolták. Így a protestáns patronátus kérdésköre sem értelmezhető az időhatárok tágra nyitása és az interkonfesszionális viszonyok vizsgálatára nélkül.⁸

³ Az eredeti kiadói utószóban: „A kötet szerzője [...] látóhatárába az úgynevezett »Kálvinista Róma« valamennyi egyházszervezetét bevonta.” Ha azonban a patronátus protestáns jellegű, akkor miért volt erre szükség? Rácz István egész tárgyalása alatt nem ad erre a kérdésre kielégítő választ. Rácz István: *Protestáns patronátus, Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1997, 10–11.; kiadói utószó a hátsó borítólapon.

⁴ Lásd alább Besztercebánya és Szatmár konkrét jogeseteit.

⁵ Ahogy Zichy Aladár 1896-ban megfogalmazta: Sérelmes a katolikus egyházra nézve, hogy az állam a legfőbb kegyúri jogból eredő funkcióit néha a református egyház főgondnokai által (a milyen volt Tisza Kálmán és a milyen ma Bánffy Dezső báró) végezteti. B.[KI] L.[AJOS]: A mi érdekeink, *Debreceni Protestáns Lap* (a továbbiakban DPL) 1896, 489.

⁶ Lásd alább Debrecen és Békéscsaba konkrét jogeseteit.

⁷ A kérdés egyik legkiválóbb (katolikus) szakértője, Timon Ákos szerint a patronátusi jog a Karoling Eigenkirche-gyakorlatból nőtt ki.

⁸ RÁ CZ: i. m., kiadói utószava (a hátsó borítólapon) alapján.

A 16. századtól a magyarországi protestantizmusra nézve is általánossá vált az a jelenség, hogy egyházalkotmánya a földbirtok és kegyuraság jogára (ius territorii et patronatus) alapult. Ennek következtében a templomok építése, a költségviselés arányának egyenes megszabása, a belső egyházi alkalmazottak állításáról való gondoskodás, a fiálik (leány-egyházközségek) viszonyairól való és intézkedés a polgári [értsd: nem-egyházi] hatóságok kezébe ment át. Ennek fő oka az volt, hogy a jobbágyság (a szegény adózó nép vagy latinul *arma plebs contribuens*) nem volt abban a helyzetben, hogy egyházfenntartó tényezőként lépjen föl. A protestáns egyházközségek megmaradásukat és felvirágzásukat leginkább a földesúri, városi és szabad parasztközösségi patronátusnak köszönhették. Ez a jog nem volt pusztá tolakodásnak, ragadománynak vagy bitorlásnak (elbirtoklásnak) tekinthető, hiszen számos áldozathozatal is fűződött hozzá. Legnyilvánvalóbb jele ennek, hogy az 1606-os bécsi és az 1647-es linzi békék kieszközlése nem lett volna lehetséges a nemesség politikai és katonai támogatása nélkül. A protestáns patronátus mint történeti jelenség először a Felső-Tisza-vidéken és Északkelet-Magyarországon enyészett el. Ennek okait az alábbiakban kereshetjük.

1.) A patrónusi jogot a magyar református nemesség eleve nem gyakorolta oly mértékben, mint az külföldön vagy akár a hazai ágostai hitvallású nemesség körében is divatba jött. 2.) A közvetlen közelben érvényesült az erdélyi református fejedelmek véd- urasága, ami azt a gyakorlatot erősítette, hogy számos ügyet inkább érdemes volt az ő erős és biztos kezeikbe utalni. 3.) Ellenkezőleg: a református fejedelmi hatalom 1606-os és 1660-as megingásai azt a tapasztalatot közvetítették, hogy egyházkormányzatilag nem szabad mindent erre az alapra felépíteni. 4.) A helyi kisnemesség nem volt olyan erős, hogy a református fejedelmi patronátus kiesésével keletkezett űrt betöltse, így a védekezési stratégia az egyházi autonómia erősítése lett. Ebben a helyzetben a világi patronátus a földbirtokos jellegre korlátozódott, mely egyházában a lelkeszi réteg katolikus típusú túltengéseit a paritás keretében metszette vissza.⁹ Csak röviden utalok arra ezen a helyen, hogy ez a fejlődés érthetővé teszi, hogy az a szóhasználat, mely szerint az öntudatos református gazdátársadalom¹⁰ (egyház)fenntartó elemnek tekintette magát, egyáltalán nem volt független a patrónusi gondoskodás igényétől.¹¹ Maga a patrónusi elnevezés azonban a következő bő száz évben a sárospataki kollégium és diákjainak tehetős támogatóiban, valamint azon nemesek megtisztelő címzésében követhető nyomon, akik az elárvult (nyilvános vallásgyakorlati jogukat és templomukat veszített) gyülekezeteket a káplántartási jog alapján befogadták.¹²

⁹ Révész Imre: Két érdekes okmány, a magyar reformált egyház múltjából. Szabolcs megye rendei egyházi ügyekben intézkednek, 1607. A mihálydi egyházi gyűlésben, mihálydi prédikátort Debreceni Jánost oda való nemes Pelei Gáspárral megbékéltetik, 1634. (Magyar prot. egyháztörténeti kútfők), *Sárospataki Füzetek* (a továbbiakban: *SpF*), 1860, 73–74.

¹⁰ Mindez az 1848-as jobbágyfelszabadítástól az 1950-es évek kommunista kuláktalanításáig és téjesztéséig tartó időszak legfőbb jellemzője volt.

¹¹ A szóhasználatra (bár pejoratív értelemben) lásd: SZIKSZAI Béni: *Ahogy én láttam, Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetről*, Budapest, Koinónia, 2015, 36. A jelenség társadalmi háttéréről lásd: A politikai protestantizmus mint interakció a századfordulón, *Egyháztörténeti Szemle*, XVII. évf., 2016/4, 3–5.

¹² Lásd pl. 3. Dr. SOLTÉSZ János (et al.): *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza* (Szombathi János után, folytatásokban), 1864, 224.; 1865, 167, 169, 305. KÁLMÁN Farkas: Énekszerzők életrajza, (Czelder-féle)

A jezsuita Pázmány fellépésével és a 30 legtekintélyesebb főnemesi család katolizálásával (Nádasdy, Thurzó, Forgách, Zrínyi stb.) a protestantizmus addigi lendülete látványosan megtört. Pázmány először az 1618. évi országgyűlésen követelte a jobbágyságnak – mely a munkája gyümölcséhez való jogán túl semmi egyébbel nem rendelkezik – a ius patronatusból való kizárását, melyet a birtokos nemesek¹³ – katolikus érvelés szerint – a reformáció elterjedésekor amúgy is hasonlóképpen érvényesítettek a protestantizmus javára.¹⁴ Mivel ez az országgyűlés hivatalosan királyválasztó országgyűlés volt, a vita a koronázási hitlevél feltételein tört ki Pázmány és az akkor még többséget alkotó protestáns rendi ellenzék között. A rendek a vallás szabad gyakorlatának a templomokkal együtt (una cum templis) való beiktatását követelték. Pázmány szerint a földesurak szabad vallásgyakorlatát sértené, ha a jobbágyok a templomokat azután is megtarthatnák, mikor a földesuruk már visszatért a katolikus vallásra. A templomokkal való rendelkezés – úgymond – a kegyúri és földesúri jogokhoz tartozik, melyeket pedig a bécsi béke és az 1608-ik évi törvény érintetlenül hagyott. „Inkább pusztuljanak el és legyenek néptelenekké birtokaim (már tudniillik az esztergomi érsekségé); de azt soha nem engedhetem, hogy kegyúri jogaim sérelmével, a protestáns jobbágyok foglalják el templomaimat” – jelentette ki. Végül a protestánsoknak engedniük kellett. II. Ferdinánd hitlevelébe II. Mátyáséból vették át a vallásügyére vonatkozó pontokat, több napi meddő vita után a protestánsok sérelmeit, melyeket az udvar, a katolikus főpapság és a hatalmaskodó főurak okoztak, elvetették, és csakis a politikai sérelmeket terjesztették fel. Az addig szinte a megsemmisülés szélén álló katolicizmus elérte első áttörő politikai sikerét, és néhány évtized alatt jelentős eredményeket ért el a térítésben is. Ez az időszak ugyanakkor már a harmincéves háború kitörésének közvetlen előestéje volt, amikor is a protestáns rendek már keresték a kapcsolatot Bethlen Gáborral. Érdekes irodalmi polémia kibontakozásának is tanúi lehetünk, melynek során a protestáns érvrendszer is kikristályosodott. Az erdélyi fejedelem támadásának megindulása alkalmából írta meg Alvinczi Péter *Querela Hungariae* című röpiratát, melyre válaszul katolikus oldalról megjelent a *Refutatio*, protestáns viszontválaszként pedig a *Defensio*. Ez utóbbi azt bizonygatja, hogy Magyarországon nem volt sem a világiaknak, sem a főpapoknak egyházi kegyúri joguk, mivel ez a királyt illeti. Különben is az úr csak nemessége, világi javai és nem a vallás és kegyesség tekintetében áll a jobbágy fölött. A templom nem a nemesek hűbérbirtoka. A jobbágyok nem mint jobbágyok bírják a templomokat, hanem mint a keresztyén egyház tagjai s e tekintetben Krisztus alattvalói. A protestánsok csak azt kívánják, amit a bécsi béke I. cikkelye már biztosított számukra, mely a jobbágyokra is kiterjed. A katolikusok javait soha nem áhították. Ha megszerzésükre törekedtek volna, már kétszer elvehették volna mind.¹⁵ Mivel a 17. századtól kezdve általános tapasztalattá vált, hogy a kegyúri jogot általában a

Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 1879, 415–416.

¹³ Pázmány szóhasználatában: a „megyésurak”.

¹⁴ HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*, Budapest, Új Mandátum, 2010, 219.

¹⁵ H. Kiss Kálmán: Alvinczi Péter, a kassai magyar pap, *PEIL*, 1893, 622.

protestáns egyházak terhére érvényesítik, a reformátusok még azt is óvakodtak patronátusnak nevezni, ami egyházkormányzatukban és egyházfenntartásukban ebből az intézményből megmaradt.

Mária Terézia 1752-ben Debrecen vonatkozásában elrendelte, hogy a katolikus lelkigondozók is egyazon pénztárból fizettessenek, mint a reformátusok. Ezt a rendelkezést a Kamara úgy értelmezte, hogy ha a város nem hajlandó a helyi katolikus egyházközséggel szemben az 1681. évi XLI. tc. szerinti városi kegyuraságból adódó kötelezettségeket magára venni – ahogy az alól a várost a Lipót-féle 1691-es diploma is felmentette, és amely kitélt a szabad királyi városi rangját elismerő 1715. évi CVIII. tc. sem tartalmazta –, akkor a várost eltiltandó attól, hogy a református papokéval együtt a kollégiumi professzorok és a nyilvánossági joggal bíró tanárok (az úgynevezett publicus praeceptorok) fizetését folyósítsa. Eddig a Kollégiumnak nem volt külön pénztára, arra szüksége sem volt, mert alkalmazottait a város fizette. Az intézkedés nagyban korlátozta a protestáns patronátus helyi működését. A későbbiekben az államhatalom további szigorításokat is bevezetett: megtiltotta a legációt és a szupplikációt, a diákszegélyezésnek eme nyilvános gyűjtéssel összekötött formáját.¹⁶ A protestáns földesuraságok tekintetében a káplántartási jog szabadsága miatt az államhatalom hasonló korlátozást nem tudott életbe léptetni, de a városi rendelkezés is csak a készpénzkifizetésekre vonatkozott, a természetbeni juttatásokat érintetlenül hagyta.¹⁷ Rácz István az 1752. évi városi számadás adatai alapján módosítja Révész Imrének a Sinai-korszakra (1760–1791/1803) vonatkozó becslését. A természetbeni jövedelmek arányát a debreceni református egyházi alkalmazottak fizetésén belül feljebb, a készpénzfizetéseket lejjebb teszi. A Révész által becsült 50-50%-os arány így körülbelül 70-30%-osra módosul.¹⁸

Debrecen esetében az 1752-es kifizetési tilalmat 1802-ben oldották fel. Ennek hátterében az állt, hogy az 1802-es tűzvészben a református egyház is tetemes anyagi veszteségeket szenvedett, illetve hogy már 1779-től folyamatos kifizetések történtek a város pénztárból katolikus elemi iskola és árvaház emelésére, valamint tanítóinak és igazgatójának fizetésére, majd 1787-ben a várost királyi biztosok alatt arra is rászorították, hogy a katolikus plébános, egyházi és kántor számára előírt különféle természetbenieknek beszolgáltatását végrehajtsa.¹⁹ A katolikus érvelés szerint az iskolai segélyezéssel összefüggésben a város – szándékától függetlenül – maga is elismerte a kegyúri kötelezettséget, mivel a katolikus tanítók kinevezésekor élt a prezentálás jogával, és a tanító kinevezése egészen az 1868. évi népiskolai törvény kiadásáig kegyúri jog volt.²⁰ Az a város által gyakran hangoztatott, a katolikus egyház által is

¹⁶ A teljes igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy ezek a rendelkezések nem kizárólagosan protestánsellenes specifikumok voltak, hanem az új típusú (korai jozefinistának is nevezett) egyházpolitika keretein belül „korlátozás” címszóval, kameralista alapon a koldulórendeket is sújtották. Lásd: Kovács Kálmán Árpád: *Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760-70-es években*, Budapest, METEM, 2018, 186–187.

¹⁷ Vö. RÁCZ: i. m., 91–92, 121–122, 153–154.

¹⁸ Vö. Uo., 120–121.

¹⁹ Uo., 155, 174–175.

²⁰ Erre a gyakorlatra hivatkozott az 1859. szeptember 1-jei nyílt császári parancs (az úgynevezett protestáns páténs) XIII. §. *Sárospataki Füzetek*, 1859, 261.

készséggel elismert tény, hogy Debrecen a katolikus papoknál választási jogot nem gyakorolt, azzal volt magyarázandó, hogy a kis- és nagytanács is nagyobb részben református testület volt, s ezért az uralkodói rezolúciók²¹ értelmében ilyen jogot nem is gyakorolhatott volna, mivel a kinevezési jogot ilyen esetben a főkegyúr fenntartotta magának.²²

Az 1791. évi XXVI. törvénycikk „békekötések szerinti” állapot visszahozásával és a „mindenhol szabad vallásgyakorlat” és kitételével törvényesen elismerte a közjövedelmek élvezetével kapcsolatos régi gyakorlatot, sőt erre nézve az államrezon szabta kereteken belül²³ a protestánsok országos jogosultságát állapította meg. Azokban a városokban és községekben tehát, ahol a lakosság túlnyomó része a reformált felekezetekhez tartozott, a városi vagy községi vezetőség ezután legálisan támogatta anyagilag az egyházat és iskoláját. Falusi településeken a lelkész és az egyház fenntartása legtöbb helyen a hitsorsos nemesektől mint patrónusoktól függött. Vagy maguk egyénileg gondoskodtak a lelkész és egyház szükségleteiről, vagy pedig – és ez volt a gyakoribb eset – a jobbágyoktól behajtott szolgáltatások fedezték az egyház szükségleteit.²⁴

Az 1790/1. évi törvények alapvető változást hoztak a protestáns patronátus kérdéskörében, mert távlatilag az egyenlő segélyezés elve kimondásának irányába hatottak. Ez a kíváncsi szorososan alapítható az 1791. évi XXVI. törvénycikkre, sőt a korábbi joganyag átértelmezésével a szerves magyar jogfejlődésbe is beilleszthető volt. Még az 1691-es Explanatio Leopoldina (az 1681. és az 1687. évi vallástörvények – jezsuita szellemben fogant – Lipót-féle magyarázata) is nyilván elrendelte ugyanis, hogy katolikus lelkigondozók artikuláris helyeken a községi pénztárból, melybe protestánsok is adóznak, semmi fizetést sem húzhatnak. Ezt a gyakorlatot erősítette meg III. Károly 1731. január 7-i, a Helytartótanácshoz intézett leirata, mely kimondja, hogy úgy a katolikus, mint a protestáns papok oly helyeken, hol nyilvános eklézsiák léteznek, ne a község pénztárából nyerjék ellátásukat; kivéve, ahol a község vesz át kamatfizetésre valamely alapítványt, és ennek ellenértékéül fizeti a lelkészt. Az 1791. évi XXVI. törvénycikkek a magán- és nyilvános vallásgyakorlat megkülönböztetésének

²¹ A megfelelő Mária Terézia- és I. Ferenc-féle döntéseket lásd alább.

²² RÁCZ: i. m., 10, 122–123.

²³ Az 1791. évi XXVI. tc. 2. §-a értelmében új protestáns vallásgyakorlat behozatala esetén az illetékes vármegyének vegyesbizottságot kellett kiküldenie, amiből a katolikus egyházmegyei papság hivatalból ki volt zárva. Ennek a vegyesbizottságnak a nép adózásképesységének fenntartása érdekében a földesúr bevonásával meg kellett vizsgálnia, hogy a nyilvánosság biztosításához, vagyis a lelkész, iskolamester és épületek fenntartásához megvan-e az elegendő anyagi alap és lélekszám. A „Rabbi” melléknévvel is becézett John Duncan skót misszionárius egy 1842-es jelentésében úgy értékelte, hogy 1.) ez a rendelkezés a protestáns lelkészségek szaporításának korlátozására hozott be, mely különösen a kiterjedt területű alföldi mezővárosok tanyávilága számára hátrányos; 2.) hogy ez a rendelkezés teszi alapvetően szükségessé a „politikai protestantizmus” gyakorlatának fenntartását, vagyis hogy a helyi, területi vagy országos hivatalokra is alkalmasoknak tekintett magasabb társadalmi állásúakat volt szokás az egyházi vezető funkciókba is beválasztani. Vö. KOVÁCS Ábrahám: A skót protestánsok véleménye a magyar egyházpolitikáról a reformkori Pesten, in GÁBORJÁNI SZABÓ Botond (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században, A Carolina Resolútiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai, 2016, 211–212.

²⁴ BÍRÓ Sándor–SZILÁGYI István (szerk.): *A magyar református egyház története*, Budapest, Kossuth, 1949, 359.

eltörléséről szóló szakasza (2. §) tehát úgy értelmezendő, hogy a korábban csak az artikuláris helyekre vonatkozó jog immár országosan kiterjeszkedik a vegyes lakosságú helyek protestánsaira.²⁵ El kell vetnünk tehát azt a katolikus érvelést, hogy a törvény 2. §-a csupán azt mondja ki, hogy az új nyilvános protestáns vallásgyakorlatok felállításához pénzbeli vagy munkában biztosítandó katolikus segítség nem igényelhető.²⁶ Ráadásul a 2. § rendelkezését a 6. §-ával együtt kell látnunk, melyet úgy foglалhatunk egyszerűen össze, hogy a bevett egyházak tagjai a kölcsönösség elve alapján más felekezet egyházi vagy iskolai céljaira járadékot fizetni nem kötelesek, kivéve, ha annak tényleges szolgáltatát igénybe is veszik. Teljesen helytálló tehát az a protestáns érvelés, hogy az 1791. évi XXVI. törvénycikket éppen azért hozták, hogy még azon városokban is, hol a kegyúri jog alapján a város kötelezettsége nyilvánvaló, a viszonyosságnak eleget kell tenni, és ez alapon a kegyúri kötelezettség címén kirótt katolikus egyházi teher aránylagosan a többi felekezeteknek visszatérítendő. A katolikus kijátszási kísérletek nyomán tehát joggal nyilvánították a szepességi és a bányavárosok protestáns lakosai azon kérésüket, hogy a nevezett artikus alapján, a viszonyosság szerint²⁷ általános alapelvként mondassék ki, hogy szabad királyi-, a bánya- és szepesi városokban minden egyházközség vallási különbség nélkül maga tartsa fenn magát, vagy pedig a protestáns egyházak is a városok pénztárából arány szerint segélyeztessenek. A kérvényhez 1791 végén úgy Debrecen, mint a többi helvét hitvallású egyházkerület csatlakozott szuperintendensei által. Nyugvópontra az ügy I. Ferenc alatt, és – mint látni fogjuk – akkor is csak az általánosságok szintjéig jutott. Egy 1799. október 8-i helytartótanácsi rendelet szerint, ha valamely város vagy törvényhatóság pénztárából vallási célú kifizetések történnek, akkor az adott hely minden működő felekezete lakosságarányos módon segélyezendő.²⁸

A Debrecennel közel egy időben vagy nála később kiváltságolt városok²⁹ is viselték a patronátussággal együtt járó terheket. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy a közösség egységes, katolikus jellegét több helyen az 1781-es Türelmi rendeletig letelepedési tilalmakkal, polgáreskühöz kötődő korlátozásokkal biztosították. Azon városok kiváltságleveleiben, ahol a polgárság színekatolikus jellege nem volt biztosítható, kikötötték, hogy a kegyurasággal együtt járó bemutatási, jelölési jog (ius praesentandi, lényegében a plébánosválasztás joga) csak a katolikus polgárokat illeti meg.

²⁵ A belső-somogyi egyházmegye [1891. március 23-i] közgyűlésének [határozata alapján 1891. június 4-én tett átirata] Somogy vármegye törvényhatósági bizottságához, a kaposvári ref. lakosok sérelmi ügyében, *DtPL*, 1891, 407–408. [a továbbiakban: A belső-somogyi egyházmegye 1891. június 4-i tett átirata, i. m.]

²⁶ Ahogy a jogtörténetileg tudatlan, ugyanakkor végtelenül erőszakos debreceni apátplébános, Szakszó Rezső is teszi *Emlékirat a debreceni rom. kath. egyház kegyúri viszonyairól* (Debrecen, 1891) című művében. Idézi Rácz: i. m., 204.

²⁷ A viszonyosság vagy más néven reciprocitás azt az alkotmányos alapelvet jelenti a magyar jogban, miszerint a bevett vallások viszonylatában csakis olyan általános érvényű szabály hozható, mely egyformán alkalmazható egyik vagy másik felekezetre javára vagy kárára.

²⁸ Helytartótanács (a továbbiakban Htt) 23.873/1799. szám 2. és 3. pontok. A vonatkozó rendelet hivatkozásai széles időskálán kerülnek elő. Debrecennel kapcsolatban: 1807; 1856; 1885; 1891. Rácz: i. m., 124, 172, 174, 183, 188, 191, 202–205. A kaposvári avertált párbér 1891-es ügyével kapcsolatban *Dunántúli Protestáns Lap* (a továbbiakban *DtPL*) 189, 404–408.

²⁹ Székesfehérvár (1703), Szeged (1719), Esztergom (1725), Győr (1743), Zombor (1749), Temesvár (1781)

Különleges volt ebből a szempontból Besztercebánya esete. Itt 1648 és 1776 között a jezsuiták látták el a plébániát. A rend feloszlata után üres maradt a plébánia, amelynek kegyúri jogát egy 1776. december 17-i helytartótanácsi rendelet adta át a városnak.³⁰ Akkor a választó polgárság katolikus tagjai választották meg a plébánost. A szék üresedése után 1799-ben már a protestánsok is megjelentek a választáson, de nem szavaztak. Csak ezért rendelte el a protestáns városbíró a jelenlétet, hogy emeljék az ünnepélyességét a választásnak. 1816-ban megürült a plébánia, s ekkor 30 katolikus mellett 26 protestáns választópolgár is szavazott. Ezt a választást az egyházmegye nem hagyta jóvá. Erre válaszul mondta ki egy 1818. május 27-i magyar kancellári rendelet kifejezetten csak Besztercebánya esetében, de – mint láttuk – későbbre ható általános jogelvként is, hogy a kegyúri jogokat csak a katolikusok gyakorolhatják.³¹ Vagyis a kegyuraságot ez a rendelet már kizáró módon csak a katolikus egyházközségre vonatkoztatja.³² Ez a politikai fordulat – mint látni fogjuk – nagyban megnehezítette, hogy Győr protestánsai törvényes és rendeleti úton is biztosított anyagi jogaikat érvényesítsék. Besztercebányáról még annyit tudunk, hogy 1901-ben egyházi ügyeinek vitelére kegyúri széket működtetett.³³

A szepesi és a bányavárosok kérvényéhez ugyanis Győr szabad királyi város protestánsai is csatlakoztak, akiknek kérvényét a dunántúli református szuperintendens terjesztette az uralkodó elé. II. Lipót kifejezte jóindulatát a város két protestáns egyházközségének nézete, véleménye iránt, sőt panaszaik kivizsgálást és kellő figyelemmel kísérését ígérte. Együttal 1792. január 30-i érkeztetésű legfensőbb rendeletében előírta Győr városának, hogy közpénztárának állását, annak a római katolikus egyházközségre fordított költségeit és a protestánsok létszámát mielőbb terjessze föl, hogy a jogos kérelmet azonnal a legmértányosabban teljesíthesse. Amikor azonban a győri protestáns egyházközségek korábbi fölterjesztésükre hivatkozva 1822. május 14-én ismételten kérték az őket jogosan illető közpénztári részleteket a magyar királyi helytartótanácsnál, a városi tanács már július 3-i terjedelmes iratában igyekezett a protestánsok kérvényének jogosságát cáfolni. A tanácsi érvelés a korábbi (1781 előtti) idők vallási elfogultságát és szofisztikált (jezsuita típusú) érvelését tükrözte. Kegyúri joga – úgymond – arra is kötelezi a várost, hogy katolikus egyházközsége mellett védelmező szerepben lépjen fel. A védírat elismeri ugyan, hogy a közpénztárból évi jelentékeny összeg megy a római katolikus egyházi személyzet, különösen pedig rajz- és elemi iskolák fenntartására, de erősen hangsúlyozza, hogy **1.)** mindeme kiadás a közönség érdekében történik; **2.)** a protestáns szülőknek szabadságában áll iskolás korú³⁴ gyermekeiket a nevezett tanintézményekbe küldeni; **3.)** végül gyakorlati el-

³⁰ Htt 6190/1776. szám.

³¹ Magyar Kancellária 6481/1818. elnöki szám.

³² RÁCZ: i. m., 176–177, 181. VÖLGYESI Levente: *Városi alkotmányosság az újkori Magyarországon*, PhD értekezés (kézirat), Budapest, 2008, 87–88. https://www.ajk.elte.hu/file/DI_Volgyesi_Levente_dis.pdf (Letöltve: 2017. november. 7.)

³³ RÁCZ: i. m., 168.

³⁴ Az 1777-es I. Ratio educationis és nyomában az 1806-os II. előírta az elemi iskolaképesség 6–12 évig terjedő korát, de ez a közkeletű vélekedésektől eltérően nem jelentett egyúttal iskolakötelezettséget is.

lenérvként nyíltan és ünnepélyesen kijelenti, hogy a városi közpénztár legteljesebb kihasználtsága révén a legcsekélyebb részt sem juttathatja protestáns egyházi és iskolai szükségletek fedezésére. Ez a közbevetés sikerrel tolt ki a győri protestánsügy rendezését újabb bő 30 esztendőre. Megismételt kérvényét a református egyház az 1863. március 3-i városi közgyűléshez intézte, amelyben a jogérzet őszinteségével a méltányosság, jog és vallásegyenlőség elveire hivatkozott. Ezek alapján szavazzon meg a város a népesség és az egyháztagok által fizetett vagy fizetendő városi adóhoz arányosan igazodó egyházfenntartási célú segélyösszeget, és gondoskodjon ennek a városi pénztárból való kiutalásáról. A győri polgárok még ekkor is nehezen tudtak felemelkedni a kor színvonalára, és egyesek javaslataikban újabb időhúzó technikákat alkalmaztak. Függesszék fel – úgymond – e kényes és következményeiben oly fontos kérdés megoldását a legközelebbi országgyűlésig, mely bizonyára mulhatatlanul körvonalazza majd a gyakorlati életben nem teljes jogérvénnyel bíró vallásegyenlőséget. Felhozták azt is, hogy a jogélvezet kötelezettséget von maga után, így a kért illeték megadásának elengedhetetlen feltétele a kegyúri jog alkalmazásba vétele. Ennek megfelelően azonban a városi hatóság jogosan szerezne befolyást a protestáns egyház hivatalnokainak választásába, számadásainak vizsgálataiba és egyéb ügyeinek vezetésébe. A protestáns fél ezeket a csapdákat azon rövid válaszokkal kerülte el, hogy **1.)** az egyház ügyét szigorúan magánjogi természetű kérelemnek tekinti; **2.)** hogy a kegyúri jog köre és jelentősége a tridenti zsinat végzései³⁵ mellett a gyakorlati életből is levezethetőek; **3.)** hogy az egyház a közelmúlt pátenzsharca során önkormányzati jogát a kormánnyal szemben is férfiasan védte. Ezek a mérsékelt és okos felvetések elnémították az ellenkezőket, és olyan értelmű határozat született, mely elrendelte a két protestáns felekezet híveinek összeírását, városi adójuk hiteles kimutatását, egyúttal fölkérte a városi elnökséget, hogy a nyert információk alapján a segélyezési arány kulcsát dolgozza ki. A magisztrátus azonban a kegyúri alapú kifizetéseket továbbra is kihagyta, és a számítás alapjául csak az 1861. évi rövid alkotmányos periódus ideje alatt a katolikus egyháznak megszavazott segélyt vette. Így a reformátusok számára felkínált összeg az általuk várttól több ezer forinttal maradt el, akik ebbe a hátrányos alkuba a kiegyezés megkötésének előestéjén nem is akartak belemenni.³⁶

Szatmár a 18. század végén kénytelen volt a város katolikus plébániájának kegyuraságát elvállalni. Ennek ellentételezéseképpen a város elhatározta, hogy a református egyházat kegyúri jótéteményekben részesíti. A döntés következtében a város átvette a református lelkészek és tanítók fizetését, egyházi épületeit saját törzsvagyonná nyilvánította. A 19. század végére az a helyzet alakult ki, hogy egy 81%-nyi városi pótdobban a város polgárai egyházi adójukat is lerótták. Ekkor már a satmári református főgimnázium jövőjét és fejlődését államsegély, a felső leányiskoláét évi egyházkerületi segély biztosította. Amikor azonban 1893-ra a lelkészlakás tarthatatlan állapota elodázhatatlanná tette a kijavítást, újjáépítést, esetleg új építést, kide-

³⁵ A tridenti határozatok jelentőségét lásd később Timon Ákos 1889-es *A városi kegyuraság* című művének elemzésénél.

³⁶ LISZKAY József: A győri protestánsügy, *PEIL*, 1866, 726–730.

rült, hogy a reformátusok vagyon és egyházi adók nélkül állnak, és hogy a városi kegyuraság protestáns szempontból nem létezik. Vagyis a kegyurasági jog fogalma alatt értett hármasságot a reformátusok bíróságilag nem tudják érvényesíteni. Ezt a három dolgot latinul a fundus, aedificatio et dotatio kifejezéssel illették.³⁷ A szatmári egyház presbitériumának így a társadalmi agitáció útjára kellett lépnie, ahol a saját hívek megkeresése mellett az sem volt eleve reménytelen dolog, hogy a város szépszerével valaha tett vállalására lehet majd emlékeztetni.³⁸

Mivel a 17. századtól kezdve a kegyúri jogot általában a protestáns egyházak terhére és nem javára érvényesítették, a reformátusok óvakodtak mindezt patronátusnak nevezni, helyette inkább a segély és adományozás kifejezéseket használták. Ahogy Debrecennek a Tiszántúli Református Egyházkerület által felterjesztett 1807. október 4-i kérelme fogalmaz: a város mint közös adományok részese testvéri szeretetből és méltányosságból ezután is teljes készséggel kíván arányos segélyeket teljesíteni katolikus polgárai iránt, azonban megjegyzi, hogy a számbeli aránynak megfelelő 1/40-es segélyezés így is a másik fél számára akár igazságtalannak is tekinthető pozitív diszkrimináció, mivel a katolikus polgárok a közös terhek viselésében csak 1/70-ed arányban vesznek részt. Vagy amint az 1856. augusztus 6-i, Debrecen városa és a Tiszántúli Református Egyházkerület között a Kollégium számára szokásosan teljesített szolgáltatások megváltásáról szóló egyezmény fogalmaz: a félszázados gyakorlatú, a mindenkori szükséghez mért, olykor tetemes értékű és mennyiségű természetbeni adományokból álló adakozás „[...] neveződhetik kegyúri adománynak is, de inkább úgy látszik, hogy szokáson alapszik”.³⁹ A „teljesíteni szokott szolgáltatások” felmérése és az ehhez mért immár polgári szerződészerű megállapodás kötését az 1848. évi változások tették szükségessé. Az áprilisi törvények ugyanis megszüntettek minden hűbéri jogon és mintára szedett járadékot, így az egyházi célokra szedettekét is. Noha a protestáns egyházak veszteségei nem voltak a katolikus tizedjövödelmekhez mérhető volumenűek, egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy két törvényes rendelkezés, az 1848. évi törvények két rendelkezése is tartalmazott protestáns vonatkozásokat.⁴⁰

A szabadságharc leverése utáni társadalmi konszolidáció kényszere a berendezkedő, majd válságba kerülő osztrák neoabszolutizmust is újabb lépésekre kényszerítette. A katolikus egyház iránti jóindulatából kifolyólag még 1850-ben elrendelte, hogy az egyházi adótartozásokat be kell hajtani.⁴¹ Az összegyűlt tapasztalatok alapján végül az 1864. augusztus hó 24-i úgynevezett ősiségi nyílt parancs⁴² igyekezett az addig felmerült problémákat orvosolni. Az egyik legfontosabb vitakérdés, mellyel kapcsolatban különböző nézetek merültek fel, az volt, hogy az egyházi kegyúri jogból származó kötelezettségek

³⁷ Értelmezését lásd később.

³⁸ A szatmári egyházmegye f[olyó] hó [szepember] 11-én F[üzes]-Gyarmaton tartott közgyűlése, DPL, 1893, 486.

³⁹ RÁCZ: i. m., 176–177, 181.

⁴⁰ Az 1848. évi XIII. tc. 3. §-a és az 1848. évi XX. tc. 3. §-a elemzésükre lásd: KOVÁCS Kálmán Árpád: Az államsegélyes egyházpolitika és a reformátusok a századfordulón (1868–1898), in UJVÁRY Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2015, Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló Kiadó, 2016, 13–15.

⁴¹ BÍRÓ-SZILÁGYI: i. m., 347, 359.

⁴² Regierungspatenten und -maßnahmen Nr. 15104/1864.

birtokváltozás esetén az új birtokosra pusztán természetüknél fogva átháramlanak-e. A helyzet tisztázása érdekében a pápens a papi és ágybér (párbér vagy lecticale), felekezeti iskolai és tanítói illetékek címén szedett készpénz- illetve természetbeni járandóságokat a hívek egyházuk iránti személyes kötelezettségévé nyilvánította. Ezekről megkülönböztetendők és össze nem tévesztendők deklarálta azonban azokat az egyházi kegyúri jogból származó kötelezettségeket, melyek valamely ingatlan tulajdonával álltak elválaszthatatlan összefüggésben. Utóbbiak ugyanis határozottan különböző természetűek az előbbiektől, amennyiben olyan jogokat és kötelezettségeket szültek, melyeket minden birtokos, illetőleg ily joggal s kötelezettséggel terhelt birtok tulajdonosa mint onus privilegiatumot [kiváltsági terhet] viselni köteles. A kegyúri jogot és megfelelő kötelezettségeket tehát a birtoklási és telekkönyvi változások nem érintették, így annak hatálya a netaláni törvényes megszüntetéséig minden új tulajdonosra a jószággal együtt közvetlenül, elválaszthatatlanul és a vallásra való tekintet nélkül átszármazott.⁴³

A törvényes megszüntetés lehetőségének felvetése az 1864-es ösiségi rendeletben szinte felszólította az új birtokosokat, hogy kössenek a katolikus egyházzal polgári szerződészerű megállapodást a kegyúri terhek örökváltság-szerű rendezése érdekében. Erre azonban a nem katolikus vallású birtokosok egyáltalán nem hajlottak. Érveik az alábbiak voltak: **1.)** A rendelkezés ellentétes az ész- vagy természetjog értelmében vett tulajdonjoggal. **2.)** A pápens önellentmondást tartalmaz: az ösiségi nyílt parancs az osztrák polgári törvénykönyv alapján is elismeri, hogy minden birtok egyenjogú, és mindegyik csak saját terheit köteles viselni.⁴⁴ **3.)** Nyilvánvaló jogütközés áll fenn, mely megkérdőjelezi a nyílt parancs alkotmányosságát, vagyis hogy egyáltalán nem a magyar törvényeken alapszik. Az még a kisebb baj volt, hogy az új polgári tulajdonviszonyokkal kapcsolatos gyakorlati vitákat – átmenetileg – az osztrák polgári törvénykönyv alapján rendezték, hiszen ezzel kapcsolatban az áprilisi törvények csak az alapelveket mondták ki, a kérdéseket részletekbe menően rendező magyar törvényadásra már sem idő, sem lehetőség nem volt. Az érvényben lévő vallásügyi törvények azonban alkotmányos erővel bírtak, és a tényleges szolgálat igénybevételén túl a viszonyosság elve alapján felmentették a bevett egyházak tagjait más felekezet egyházi vagy iskolai céljaira való járadékfizetési kötelezettség alól, illetve különbség nélküli, tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapítottak meg minden magyarországi törvényesen bevett vallásfelekezetre nézve.⁴⁵ (Ez utóbbi rendelkezést az 1868. évi LIII. tc. majd rögtön a bevezető soraiban eleveníti fel.) Az zsidó emancipációs törvény két paragrafusa újabb érvet adott az ellenzők kezébe.⁴⁶ Ez a törvény az izraelita vallásfelekezethez tartozókat polgári jogaikban egyenlőknek nyilvánította, és egyszersmind minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet érvényét megszüntette. Márpedig – hangzott az érvelés – a tulajdonszerzésüket korlátozó rendelkezéseket is. Ha pedig ez vonatkozik az egyelőre csak polgári

⁴³ Idézi: FEKETE István: Az egyházi illetmények kérdéséhez, *PEIL*, 1881, 1112.

⁴⁴ A telekkönyvezés jelentőségét az egyházi adózás szempontjából lásd alább.

⁴⁵ Az 1791. évi XXVI. tc. 6. § és az 1848. évi XX. tc. 2. §.

⁴⁶ Az 1867. évi XVII. tc. 1–2. §.

jogaiban emancipált zsidóságra, mennyivel inkább vonatkoznia kell az 1848 óta recipált unitáriusokra, 1791 óta bevett görögkeletiekre és görög katolikusokra, valamint az 1606 óta elismert evangéliumi vallásfelekezetekre. Ebből a szempontból egy 1873. május 21-i határozat lett mértékadó.⁴⁷ A felperes Sántha István római katolikus plébános a „visitatio Batthyániána” szerint neki évenként összesen 40 forint 50 krajcárral megváltható négy nagy mérőnyi gabonailletmény értékének megítéltetése iránt indított Hrobitsek János birtokos ellen a szenicei (Nyitra vm.) bíróságnál keresetet. Előterjesztése szerint ezt az előbb mindig fizetett járandóságot a birtokos az 1867. évtől fogva tagadta meg. Nevezett járásbíróság 1873. évi május hó 2-án kelt végzésével magát illetéktelennek mondta ki, és ezt a fellebbvitel is azzal az indoklással hagyta helyben, hogy a közadóbeli természettel bíró járadékok nem bírósági, hanem közigazgatási intézkedési hatáskörbe tartoznak. Az ügyet a protestáns közönség számára ismertető Fekete István ügyvéd és bártfai evangélikus egyházi felügyelő szerint egy új, általános érvényű és világos törvény meghozására lenne szükség.⁴⁸

A telekkönyvezés egyik célja az volt, hogy a dologi hitelviszonyok biztosítását a nyilvánosság elvére alapítsa, vagyis hogy birtokvásárlás esetén a reménybeli új tulajdonos csak a telekkönyvből kitűnő tartozásokkal legyen kénytelen számolni. Az országos kataszteri felmérést 1855-ben az osztrák polgári törvénykönyv elvei alapján rendelték el. Jogérvényét a földadótörvény és a telekkönyvi törvény is fenntartotta.⁴⁹ A gondot ezzel kapcsolatban az jelentette, hogy a telekkönyvi pátens kibocsátásakor még számoltak az ősiség törvényét megkerülő hallgatólágos jelzalogok intézményével. Bár ezek érvényét a rendelet csak bizonyos kivételes esetekre szorította, és nem is vette föl ezek közé a papság ágybérkövetéseit. Márpedig a Királyi Tábla egyik 1871-es ítélete⁵⁰ csakis az anyagi és alaki jog szempontjából egyaránt megfelelő szerződéseket ismerte el jogérvényesnek.⁵¹ Eötvös József ebben a szellemben is járt el, rendelkezéseiben az egyházlátogatási jegyzőkönyvek jogbiztosító érvényét nem is ismerte el. Ez figyelhető meg azzal az esettel kapcsolatban is, amikor a szepesbélai evangélikusok az 1868. évi LIII. tc. rendelkezéseire való hivatkozással az 1553-ban, 1573-ban és 1631-ben öntetett három községi harang ügyében hozzá fordultak. Ezeket a harangokat 1674-ig a katolikusok és az evangélikusok közösen használták. Az ezután következő canonica visitatiók, utoljára az 1832-es is azonban csak a katolikusoknak teljesítendő díjfizetés ellenében engedett evangélikus célokra harangoztatni velük. Eötvös méltányossági alapon és a kérvényben is hivatkozott törvényhely alapján visszajuttatta a harangokat községi tulajdonba, és a két felekezet számára egyforma díjszabás kidolgozását rendelte el.⁵² Amikor azonban az 1880-as telekkönyvi törvény elfogadásra került, már nem az „elvhű” Eötvös, hanem a „megalkuvó” Trefort

⁴⁷ Magyar Királyi Kúria Semmitőszéki Osztály 7983/1873. hat. Szám.

⁴⁸ FEKETE: i. m., 1111–1112.

⁴⁹ Az 1868. évi XXV. tc. és az 1880. évi XLVI. tc.

⁵⁰ Magyar Királyi Táblabíróság 37.408/1871. határozati szám.

⁵¹ Dr. SZTEHLO János: Párber, *PEIL*, 1884, 1053.

⁵² Ismerteti WEBER Samu: Egyházi sérelmeink kérdéséhez, *PEIL*, 1881, 1378–1379.

Ágoston vitte a kultusztárcát. Ez a törvény birtokvételek esetében lehetővé tette új telekkönyvi jegyzőkönyv szerkesztését, és a telekkönyvi revízióval kapcsolatban felszólalási határidőt állapított meg, melyen túl a szerzett vagy jóhiszeműen gyakorolt, de újra el nem ismert jogok törlésre kerültek.⁵³ Nem véletlen, hogy a katolikus klérus újabb rohamot indított annak érdekében, hogy illetményeit – ahogy már korábban is próbálta – 1855-ig visszamenő érvennyel telekkönyvileg is biztosítsa. Trefort ekkor kettős helyzetbe került. A protestáns szuperintendenciák feliratára válaszul még 1880. március 10-én ünnepélyesen biztosította az 1791. évi XXVI. tc. változatlan és teljes jogérvényét, Trencsén megye közigazgatási bizottságához intézett december 24-i rendeletében már szabad utat adott a canonica visitatiókra alapozott követelések betáblázhatóságának.⁵⁴ Ennek megfelelő értelmű lett az a kultuszminisztériumi közigazgatási ítélet,⁵⁵ mely két izraelita birtokossal szemben megállapította, hogy a canonica visitatio tanúsága szerinti párbér a birtokot terhelő dologi teher. Olajat öntött a tűzre, amikor Korányi Antal a jogesetet miheztartás végett három évvel később paptársai elé tárta. A kapi esperes-plébános egyrészt gúnyolódott a „szegény zsidók jogos igényein”, másrészt nyíltan kimondta, hogy a lelkészkezdő katolikus papság tiszttségéhez méltó megélhetését (úgynevezett congrua sustentatioját) Sáros megyében javarészt csak a hasonló módon behajtott lectionalek által sikerül biztosítani. Nem véletlen, hogy a Sáros megyei ügyvéd–evangélikus egyházi felügyelő ebben a környezetben nem tudott más javasolni a protestánsoknak, mint hogy a kedvezőbb törvényi környezet kialakításáig „úszniuk kell az árral”.⁵⁶

Ebben a politikai helyzetben hozta meg a Magyar Királyi Kúria polgári osztálya 1885 végén két igen fontos, elvi jelentőségű és a protestáns közönséget kiváltképpen is érdeklő határozatát: 1.) Mindig a rendes bíróság illetékes annak eldöntésében, hogy megtagadott katolikus párbérkövetelés, illetve (kegyúri) lelkészi illetmény-kiszolgáltatás esetén a követelt lelkészi illetmény birtokhoz kötött dologi terhet (onera realia) vagy személyes járandóságot (onera personalia) képez-e. 2.) Ha az előbbi tényállás szerint előzetes döntésében a rendes bíróság saját hatáskörét állapítja meg, akkor azon körülmény, hogy a párbér a canonica visitációban telkenként vettettet ki, nem teszi a járadékot dologi teherre.⁵⁷

A Kúria precedensértékű ítélete egyébként alapvetően Timon Ákos jogi érvelésére vezethető vissza. A katolikus jogbölcész a tridenti zsinat megfelelő határozatának a magyar jogra vonatkozó érvényét tárgyalta. Ha a kúriai ítéletben mellékszálnak is tűnik, Timon valójában a párbér természetén túl az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mint közhitelű dokumentumok jogforrás-értékéről értekezik. E kettős tekintetből nagyon is világos, hogy 1.) a párbér a parochiális kötelékből indul ki; 2.) A visitatio

⁵³ Az 1880. évi XLVI. tc. 2–5. §-ok.

⁵⁴ VKM 2311/1880-as elnöki szám, illetve VKM 34.834/1880. szám.

⁵⁵ VKM 18.392/1881-es szám.

⁵⁶ Dr. SZTEHLO: i. m., 1051, 1053.

⁵⁷ A Magyar Királyi Kúria 31. számú határozatát idézi: [s. n.]: A párbér kérdésében, *PEIL*, 1885, 1629–1630. A két evangélikus egyházat közösen érdeklős ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszminiszterhez, *PEIL*, 1907, 228.

canonica jogi természete szerint nem egyéb, mint a párbérszolgáltatásokra irányuló jogszokásnak írásbeli foglalása, közhatósági megállapítása. Mivel pedig az egyházlátogatások nem magánjogi, hanem közjogi aktusok, így magánjogi címet nem involválnak, 3.) A párbér és a modern értelemben vett egyházi adó között nincs más különbség, mint hogy az utóbbit a törvény, az előbbit a jogszokás és a legfőbb kegyúri rendelkezés állapítja meg. 4.) Az a tény, hogy a párbér, jogszokáson, legfőbb kegyúri rendelkezésen vagy törvényen alapszik-e, nem változtat a járadék közjogi állásán. 5.) A párbér mértékét az egyházépítési adóhoz hasonlóan a szükséglet szempontja szabja meg. Utóbbira az egyház tisztas állásának, előbbire lelkeszük illő ellátásának (úgynevezett kongruájának) biztosítása szerint kell a híveket rászorítani. Igényeiben az egyház tartson valós szükségletei szerint mértéket, a hívek ellenben igyekezzenek állásuk és jövedelmeik minősége szerint anyagiakban is szolgálatára lenni egyházuknak. Ebben a visitatio canonica csak bizonyítási eszköz a fennállt egyéni szolgáltatások mértéke iránt, de a jogalap már korábban sem ez, hanem az élő jogszokás és a legfőbb kegyúri rendelkezés volt, melyek – akár a visitatio canonicák ellenében is – bizonyos szolgáltatásokat a szükséglet szempontja szerint megszüntethettek, avagy másokat létre hozhattak. A visitatio canonicák így sem az 1848 előtti rendi-feudális, sem az azutáni polgári életben nem hoztak létre magánjogi értelemben vett szerzett jogokat. Egyébként a párbért a Timonnal vitatkozó Kovács Gyula tekintette dologi tehernek. A két jogtörténész abban egyetértett, hogy az 1791. évi törvények alapján a protestánsok és a görögkeletiek mint törvényesen bevett vallásfelekezetek hívei még olyan esetben sem kötelezhetők fizetésre, ha olyan birtokok uraivá lettek, melyek volt birtokosai a canonica visitatio szerint a katolikus papok részére párbért fizettek, de a Hajdú vármegyei másodjegyző (későbbi szoboszlói polgármester) ebből a tényből azt az egyenes következtetést is levonta, hogy ha ilyen jószágok zsidók kezébe kerülnek, akkor ezek kötelesek azok után a katolikus papoknak továbbra is párbért fizetni.⁵⁸ Amikor tehát 1848-tól olyan törvényi útra terelt esetekkel találkozunk, ahol az egyházi oldal végső soron folyamatosan jelentkező anyagi szükségleteivel, a polgári viszont a korábbi fedezetek az eltörölt feudális/szolgáltatási jellegével érvelt, akkor a Kúria döntése a háttérben húzódó Timon-féle érveléssel együtt egy sajátos jogelvet képviselt: azt, hogy a születő bírói ítéletek gondoskodjanak arról, hogy az új helyzetben a korábbi teljesítési mérték megmaradjon, legalábbis egy mindkét fél által kezelhető átmenet idejéig.

Mint láttuk, 1881-ben Fekete István és Sztrehlo János is még egy új, a korábbinál általánosabb érvényű vallástörvény meghozatalát javasolták. Az 1880-as években a főleg az elkeresztelési ügyek miatt elmérgesedő állam–egyház-viszonyban pont ez a jogalkotási aktus vált lehetetlenné. Nem véletlen, hogy az 1880-90-es években már két jogi tekintély is amellet érvelt, hogy már maga a bevett vallások viszonzosságáról szóló törvény megfelelő helye⁵⁹ is elégséges módon megteremti a vitás kérdések rendezésének jogi alapjait. Mint láttuk, ezek a peres ügyek egy előzetes törvénykezelés

⁵⁸ [s. n.]: A párbér kérdésében, 1629–1630.

⁵⁹ Az 1868. évi LIII. tc. 23. §-a.

után vagy a rendes bírósági vagy a közigazgatási úton folytatódhattak, így nem véletlen, hogy a vitás jogi helyzet egy-egy szegmensében a már többször emlegetett Timon Ákos, illetve Csáky Albin akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter elemezte.

A katolikus jogtörténész szerint noha az adott törvényhely formailag kizárólag a hitfelekezetek segélyezését szabályozza, a jogszabály mégis alkalmas arra, hogy annak alapján a kegyúri jog és a segély közötti megkülönböztetést meg lehessen tenni. A kegyúri jog magánjogi természetű, mert külön jogcímen lehetett gyakorolni (privilegium, alapítás, elbirtoklás stb.), a segélyezés viszont az országgyűlés által teremtett közjogi alapra támaszkodott. A kegyúri támogatás maradandó, folyamatos anyagi támogatást biztosító, a segélyezés pedig évenként vagy esetenként megállapított segítség. A kegyúri teher mértéke az egyházi kánonok által megállapított nagyságrend, a segélyezése pedig a mindenkori anyagi erő. A városi kegyuraság esetén az ingatlan-biztosítási kötelezettség a városi törzsvagyomból telik ki, és annak része is maradt, a segélyezés ellenben a városi összjövedelmekhez igazítandó. A kegyúr támogatása fejében többféle jogot gyakorolhat, a segélyező viszont semmiféle hasonló jellegű jogigénnyel nem állhat elő.⁶⁰

Kaposváron a római katolikus papot alapvetően egy alapítvány jövedelméből fizették, de javadalmát a város ezen felül ki is egészítette. A várostól járó fizetés összegét ki is vetették a lakosokra az állami adó szerint, a protestánsokra is. Ezen eljárás ellen a kaposvári református lakosok óvást tettek. A város méltányossági szempontból úgy intézkedett, hogy az említett címen kiadott összeg kárpótlásul a reformátusoknak fejenként adassék vissza bizonyos összeg. Mivel azonban az állami adót vagyon után vették ki, és a kaposvári reformátusok általában a magas adókategóriákba tartoztak, a fejenkénti visszaosztás által az általuk befizetett összeg töredéke tért csak meg. Az ügy a kultuszminiszter elé került, aki úgy rendelkezett, hogy a protestánsok által vallásszerűlme ügynék tekintett avertált (ellentételezett) kaposvári párbérialap járadékait a város köteles az 1868. évi LIII. tc. 23. §-a alapján tovább folyósítani. Szerinte 1.) a fennforgó beszédések a régi szokás szerint 1875-ig mindenképpen megtörténtek; 2.) a várost a reformátusok a katolikusokkal egyenlőképpen alkotják, így a város által magára vállalt [kegyúri] terhet ők is viselik. Az 1791. XXVI. tc. 6. § csak magán kötelezettség alól old fel. A miniszteri nyilatkozat éles hangú ellentámadást gerjesztett a dunántúli protestáns sajtóban. A protestáns ellenvélemény szerint nem igaz, hogy a szokás 1875-ig változatlanul volt érvényben, mivel az 1870 utáni számadásokból kiderül, hogy azoktól a polgárokról, akiknek neve mellett az „izraelita” címke szerepelt, nem vetették ki. Márpedig a miniszteri rendelet alapján most ebbe az adózásba őket is be kellene vonni. A canonica visitatiók által rögzített 1778-as és 1815-ös állapotban Kaposvár még egyvallású katolikus jobbágyközösség volt. Mint ilyen egyáltalán nem feleltethető meg egy az egyben a város 19. század végi politikai közösségével. Például az akkori közösségnek a plébánia iránti kötelezettsége a földesúrra kötelező nem lehetett, míg most a földesúr is a politikai község tagja és annak legnagyobb

⁶⁰ TIMON ÁKOS: *A városi kegyuraság Magyarországon*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdaipari Rt., 1889, 84–87.

adófizetője. A miniszteri álláspont szerint tehát közadója arányában ő is tartoznék az avertált párbért fizetni. Kaposvár földesurai a jobbágyfelszabadítás előtt az Esterházy hercegek voltak, akik ilyen minőségükben a kegyúri jogokat is gyakorolták. Az 1873-as rendezett tanácsú várossá válás alkalmával a közösség nem vette át a kegyúri jogokat, így azt a volt földesuraság vállalta el. Kegyúri kötelezettségén túl most rá háramlanék át a hívek párbér-kötelezettségének egy jelentékeny része is. Pedig a párbér lényege szerint személyes egyházi illeték lenne, amelyet nem vagyoni arány, hanem a hívek egyenlőségének elve alapján kell(ene) fizetni. Ilyen körülmények között nem lehet az 1868. évi LIII. tc. 23. §-át azon a megszorító módon értelmezni, ahogy ezt a miniszter tette. A törvényhely valós értelme így kizárólag az lehet, hogy a formális szerződéses kötelezettségeken alapuló segélyezések addig továbbra is fennmaradhassanak, amíg ezeknek a közjoggal való összeegyeztetése és a korszellemmel ellenkező, még létező anakronizmusok kiküszöbölése meg nem valósul. Ha nem ez lenne, akkor az 1791. XXVI. tc. értelmében a különböző vallásfelekezetekből álló politikai község egyházi párbér terhet egyáltalán nem viselhetne, és az ezzel ellenkező minden szerződés ipso jure semmis lenne. Az 1868. évi LIII. tc. 23. §-a alapján ebben az esetben az 1731-es Károly-féle rendelkezést kellene alkalmazni.⁶¹ A belső somogyiak érvelésükben két katolikus jogtudós nézeteivel vitatkoznak, Konek Sándoréval és Szeredy Antaléval. Ők az 1723. évi LXXI. törvénycikkre alapozva állapították meg, hogy a kegyúr tartozik az egyház építkezési költségeit fedezni és a plébánosokat eltartani. Ez a jogértelmezés annyira átment a köztudatba, hogy szinte minden bíróság kénytelen volt kétségtelen jogszabályként elismerni, pedig a két evangéliumi egyházat közösen érdeklő ügyekben kiküldött bizottság jogászai joggal vetették föl, hogy a kegyuraság aktuális értelmezése osztrák hatást mutat, mely végső formáját az 1855-ös Konkordátum után nyerte el Magyarországon. Kegyurasági terhek alatt a megfelelő alapítványi támogatás biztosítását, a szükségletek szerinti építtetést és (lelkési) fizetés kiutalását szokták érteni, pedig ez a hagyományos magyar törvényekben sem ebben a formában érvényesült. Ha a nevezett törvényhely első két paragrafusát összefüggéseiben nézzük, a templom értelmében vett egyházakról és a katolikus plébánosokról való gondoskodás elsősorban a püspökök körelessége, mely kötelességei ellen vétő főpapok javait zár alá is lehet venni. A földesúr terhe pedig annyi, hogy az egyház javára telket (és nem megfelelő alapítványt) biztosítson, és az építkezés és fenntartás költségeiben a népre eső rész behajtásáról (feudális közhatalomként) gondoskodjon. Tehát a nevezett törvényhelyre nemcsak az építtetés, de még a plébánosok fizetése sem alapítható.⁶²

A fentiek érthetővé teszik, hogy a debreceni patronátus 1891-ben ismét kiélesedő vitájában mind a két fél megnevezi az alapvető jegecesedési pontokat: **1.)** Tekinthető-e a debreceni római katolikus egyházközség épületei olyan városi törzsvagyonnak, melyért a városnak teljes mértékben helytállnia kellene? Méltányos-e, hogy a város

⁶¹ A belső-somogyi egyházmegye 1891. június 4-i átirata, i. m., 404–408, 421–424.

⁶² A két evangélikus egyházat közösen érdeklős ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszminiszterhez, *PEIL*, 1907, 228.

saját terhére (a reális igényeket meghaladó mértékben) nagy, fényűző és díszes parókiával ellátott templomot tartson fenn, és ott kanonoki fizetéssel ellátott plébánost alkalmazzon. **2.)** Mi az a méltányos, a kötelezettségekkel arányos megváltási összeg, amely mellett a katolikus egyház a városi kegyuraságról mintegy segély fejében lemondhat?⁶³ Zöld Mihály városi tanácsnok 1891 novemberében vázolta a Debrecen által járható két út előnyeit és hátrányait: **1.)** A város kitér a nagy kérdések megoldása elől, és a „transactió es pactálás kényelmes útjára” lép, és megkötí az egyezséget a római katolikus egyházközség kegyúri követelésének megszüntetése céljából. Ezt az eljárást az opportunitás talán ebben az esetben is igazolná, a közbéke és a lakosság nyugalma zökkenőmentesen helyreállna, azonban jogfeladással járna, ami egy későbbi, kedvező, liberális szellemű törvényes fordulat esetén helyre nem hozható veszteséget okozna a város számára. **2.)** A város megvívja az elvek harcát. Ezzel kockáztatja ugyan, hogy egy 1886. június 1-jei és egy 1891. április 25-i keltezésű rendelet értelmében foganatosítják a Debrecen elleni végrehajtást.⁶⁴ Ezt a rendelkezést egyébként a városvezetés azonnal minden törvényes alapot nélkülözőnek jelentette ki, a főispánnak azonnal jelentést tett, és harmadnapra, 1891. május 8-ára közgyűlést hívott össze,⁶⁵ mely kimondta, hogy „[...] a hűbéri maradványt képező, rendezett jogi államban fenn nem tartható, a telekkönyvi törvénnyel s az 1868: LIII. tc. 23-ik §-ával összeférhetetlen kegyúri jognak s ebből folyó kötelezettségnek törvényhozás útján való rendezése hovaelőbb be fog következni, s Debreczen városának azon követeléstől minden ellenszolgáltatás nélkül kell megszabadulni.” A közgyűlés az ügyet letárgyalva azt a határozatot hozta, hogy az országgyűléshez már 1885-ben intézett kérvényének elintézése iránt újabb kérelmet terjeszt fel, egyúttal pedig felír a válás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy rendeletétől álljon el, vagy legalább annak foganatosítását az országgyűlés előtt levő kérvényének elintézéséig hagyja függőben. Utóbbi kérés azonban nem talált meghallgatásra. Amikor Debrecen kérvényét a házelnök az október 3-i ülésen az országgyűlés előtt bemutatta, a pénzügyi végrehajtás elrendelését a városi közvélemény már minden órás eseményként várta.⁶⁶

Debrecen reménye a törvényes rendezést illetően nem volt alaptalan, hiszen maga Csáky Albin is elismerte a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat indoklásában, hogy törvényerőre emelkedése esetén is számos kérdés marad még fenn, melyeknek törvényhozási megoldása a jövő feladatát képezi. Ennek megfelelően az alábbi törvényalkotási ígéretek tette: **1.)** a legfőbb kegyúri jog (a *ius supremi patronatus*) terjedelmének, gyakorlásának szabatos meghatározása; **2.)** a legfelsőbb tetszvényjog (a *placetum*) törvényes rendezése; **3.)** a védúri jogviszony (a *patronatus*)

⁶³ Vö. *Debrecen város 1885. május 13-i kérvénye a Képviselőházhoz és SZAKSZÓ Rezső: Emlékirat a debreczeni róm. kath. egyház kegyúri viszonyairól*, Debrecen, 1891. ugyanarra a jogi tényanyagra alapított, de egy-mással szöges ellentétben álló érvelését. Közli RÁCZ: i. m., 189–191, 204–206.

⁶⁴ VKM 19 845/1886. szám; VKM 1899/1891. elnöki szám.

⁶⁵ Eljárásjogi alap: a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. tc. 73. §. d) pont.

⁶⁶ ZÖLD Mihály: A debreczeni róm. kath. egyház kegyúri követelése, *DPL*, 1891, 423–424. Közli RÁCZ: i. m., 189–191, 204–206.

szabályozása;⁶⁷ 4.) a különböző egyházakkal szemben mindenkor fenntartott legfőbb felügyeleti jog (a *ius supremae inspectionis*) szabatos meghatározása; 5.) az állami segédkezés (a *ius advocatiae*) szabályozása, a felekezeti jellegű alapítványok feletti legfőbb felügyeleti jog rendezése.⁶⁸

A magyar királyi közigazgatási bíróságokról szóló 1896. évi XXVI. tc. 4. címe tételesen felsorolta azon vallási és népiskolai ügyeket, melyekre az újonnan szervezett jogfórum hatásköre kiterjedt. A kormány a joghely azon értelmezését vallotta, hogy a törvényes rendezés után, a megelőző gyakorlattól függetlenül minden tételesen fel nem sorolt ügy a továbbiakban közigazgatási hatáskörbe utalandó. Ezt a nézetét a szentkirályszabadjai plébániára vonatkozó kegyuraság, valamint az ebből folyó jogok és kötelezettségek elismerése és járulékai iránt indított per kapcsán ismertette el. A pert a veszprémi püspök indította a római katolikus Vallásalap ellen. Az előzetes eljárás során a püspök azt a nézetet vallotta, hogy a közigazgatási hatóság előtt csak a fennállásukra nézve kétségbe nem vont kegyúri jogokból és kötelezettségekből származó viszonyok megállapítása szorgalmazható, míg magának a jog fennállásának vagy elenyészésének kérdése a bíróságok hatáskörébe tartozik. Az elsőfokú ítélet igazat adott neki, de Wlassich Gyula kultuszminiszter azon az állásponton volt, hogy a magyar törvények szerint a kegyúri jog körül fölmerülő minden peres kérdésben a bírói tisztet őfelsége mint legfőbb kegyúr gyakorolja. A százados szokás pedig azt igazolja, hogy a király ezt a jogot nem a rendes bíróságok, hanem mindenkori kormánya és az ennek alárendelt közigazgatási hatóságok útján gyakorolja. Az első bírósági végzés helybenhagyásával a budapesti királyi tábla bírói útra tartozónak jelentette ki az ügyet oly megokolással, hogy a kereset kegyuraságnak s ebből folyó jogoknak és kötelezettségeknek megállapítására, tehát magánjogi igények érvényesítésére van irányozva, ez pedig a rendes bíróságok hatásköre alá és bírósági eljárás útjára tartozik. Az ügy minisztertanácsi tárgyalása azonban az 1553. évi IX., 1569. évi XXXVI. és 1723. évi LV. és az 1896. évi XXVI. törvénycikkek alapján kimondta, hogy a magánkegyúri jog körüli peres kérdésekben a bíraskodás a közigazgatási és nem bírói hatáskörbe tartozik. A közigazgatási hatáskör azon az alapon állapítható meg, hogy a magánkegyúri jog a legfőbb kegyúri jogból eredeztethetőek, és a jogok és kötelezettségek oly különös körét hozzák létre, melyek kizárólag a legfőbb kegyúri jog keretében és annak tartalmából értelmezhetőek. Így tehát azok a tények, melyek a magánkegyúri jog eredeti keletkezését megállapítják, kizárólag közjogi természetűek, minél fogva a magánkegyúri jog megszerzését a király mint legfőbb kegyúr előtt kell bizonyítani, aki az ily vitás kérdésekben való döntés jogát újabban mindig kormánya útján gyakorolja. Kiemeli a minisztertanács tüzetes megokolásában, hogy azért is a közigazgatási útra tartozónak kellett kimondani a fennforgó ügyet, mert a vitás kérdés

⁶⁷ Biki Károly a szatmári eset kapcsán kedvetlenül vetette fel, hogy az a miniszter, aki éppen a felekezetenélküliséget igyekszik törvénybe iktatni, vajon hajlandó lesz-e a patronátus kérdésében a protestáns érdekekre is tekintettel lenni. BIKI Károly: Még egyszer a szatmári lelkeszi állomás betöltéséhez, *DPL*, 1893, 545–546.

⁶⁸ Csáky vkm. a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat indoklásában tett nyilatkozata, *PEIL*, 1893, 330–331.; *DPL*, 1891, 295.

az, hogy a szentkirályszabadjai plébániára nézve keletkezett-e egyáltalán kegyuraság, vagy nem, mert e kérdés eldöntése a legfőbb kegyúrtól, illetőleg annak mindenkori kormányától nem vonható el, a kérdés a maga közjogi elemeiből nem vetköztethető ki. A részletes indoklás foglalkozik az összeférhetetlenség vádjával is, mivel a perbe hívtott római katolikus Vallásalap olyan vagyoni jogi alany, melyre nézve a vagyoni kezelő főhatóságot a Vallás- és Közoktatási Minisztérium gyakorolta. A minisztertanácsi érvelés szerint a Vallásalap az ügyben a magánkegyúr fogalmának megfelelő jogállást foglalja el, vele szemben vitatják a kegyuraság fennállásának tényét. Ez a körülmény pedig azt eredményezi, hogy a közigazgatási eljárásnak nem lehet befolyása arra a vagyoni kezelői hatáskörére, mely a minisztérium állami kormányhatalmából ered. Az ügy fontosságára és protestáns érdekeltségére tekintettel a kormányközleményt a két legnagyobb, a pesti és a debreceni protestáns sajtótermék is lehozta.⁶⁹

1896–97-ben a békéscsabai patronátus kérdése kavart nagy port nemcsak a protestáns egyházi, hanem a liberális világi sajtóban is. 36.000 lakosa ekkor még túlnyomó részt szlovák, négyötöd részében protestáns (azon belül is javarészt evangélikus) volt. Az 1840-ben mezővárosi rangot kapott település először 1853-ban választhatta maga római katolikus plébánosát, és a választáson az evangélikus polgárok is részt vehettek. Még 1861-ben is eltúrte a nagyváradai püspök, hogy a község ilyen formában gyakorolja a papválasztás jogát. Amikor azonban Schlauch Lőrinc került 1885-ben ebbe a püspöki székre, a patronátus kérdését több ízben is feszegetni kezdték, ahol is a püspök hol elismerte, hol nem, azt az elvet, miszerint a terhek viselése szerint jár a jogok gyakorlása is. A város 1896-ban végleg megváltotta magát valamikori katolikus földesurától. Békéscsaba ekkor vette meg a Wenckheim-családtól a város határában lévő utolsó birtokait is. A szerződés szerint a birtokokkal együtt átruházódott a magánkegyúri jog is, ami ezután végleg legalizálta a város szerzett patronátusát. Ugyanekkor hunyt el az előző plébános, akinek helyét a csabai közönség választással, illetőleg prezentálással akarta betölteni. Megválasztották a népszerű és liberális Hock Jánost (a Magyar Nemzeti Tanács majdani elnökét, a Magyar Népköztársaság 1918. november 16-i kikiáltóját) papjuknak, de a váradai püspök nem fogadta el a prezentálást, Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a választást megsemmisítette, és arra utasította a várost, hogy előbb rendezze a vitás patronátusi kérdést. A rendezés abból állott, hogy előbb a vármegyei alispán, majd a váradai püspök fellebbezése folytán az ügyet a megyei közigazgatási bizottság ítélete alá bocsátották, és e fórumok a várost teljes jogokkal patrónusnak mondták ki. A váradai püspök azonban, aki csak a terheket, de nem a joggyakorlását akarta a protestánsoknak megengedni, úgyszintén azon protestáns lakosok is, akik nem kívántak patrónusok lenni, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fellebbezték az ügyet, ami miniszteri előterjesztéssel legfelsőbb döntés elé került. Az eredmény az lett, hogy Ferenc József a miniszter előterjesztésére Békéscsabának adományozta a római katolikus egyházközség feletti patronátust oly formán, hogy a kegyúri terheket az egész (tehát túlnyomólag protestáns) község

⁶⁹ PEIL, 1897, 640.; DPL, 1897, 528.

tartozik viselni, de a jogokat, tehát a papválasztást is a nagyváradi püspök kijelölési jogának tiszteletben tartása mellett a városi képviseletnek csak a római katolikus tagjai gyakorolhatják. Ezen kívül a város utasított, hogy vagyonából 20.000 forintot hasítson ki, és azt külön kezelve, évenként számoljon el róla a római katolikus püspöknek. Az ily módon a püspök által kieszközölt és a városra oktrojált patronátust Békéscsaba képviselő testülete egyhangú határozattal, a katolikus képviselők hozzájárulásával utasította vissza. Ha tehát egy önkényes, törvénytelen rendeleti döntés képes egy törvényes magánkegyúri jogot királyi adományozástól függő városi, illetve községi kegyúri joggá átváltoztatni, és még azt sem róják fel neki, hogy újra adományoztathat egy már régebben megszerzett kegyúri jogot, hogy magán kegyúri jogi természetéből kivetkőztesse, akkor Magyarországon – úgymond – a vallásügy területén megdőlt minden egyenlőség, liberalizmus és jogállami rend. Ha a csabai lutheránusoknak egy bíboros püspök kedvéért így nyakába lehet varrni a római katolikus egyházközség minden terhét bármiféle jog nélkül, akkor ki áll jól afelől, hogy máskor egy másik hatalmas főpap kedvéért valamely városi patronátusnál – például Budapesten is ⁷⁰ – nem adatik majd ki a jelszó, hogy a nem római katolikus városatyáknak nincs joguk szavazni a plébánosválasztásoknál, de azért az adójukat fizessék csak meg a drágán fizetett plébánosuk eltartására és a költséges templomok fenntartására? Ki állhat akkor jól arról, hogy a jogok kreálásában és elkonfiskálásában ennyire leleményes kultuszminiszter nem veszi majd be ezt az újabb justizmordot egy másik rendelettel? A legnagyobb botrány pedig az egészben, hogy mindez egy református miniszterelnök (Bánffy Dezső báró) idejében, egy lutheránus államtitkár (Zsilinszky Mihály) tudtával (ha talán nem is hozzájárulásával) s a legnagyobb megaláztatásként éppen az államtitkár választókerületében történhet meg. Békéscsaba nagy küldöttséget kívánt meneszteni az uralkodóhoz a kegyelmi tény megnyerése érdekében. A protestánsok a kolosszális kultuszminiszteri tévedés visszavonását esetleg még a törvényes képviselőházi úton (interpelláció útján) tartották helyreigazíthatónak.⁷¹

Az már korábban is ismert tény volt, hogy a református egyház adózási viszonyai a 19–20. század fordulóján kaotikus egyveleget alkottak, és hogy Kenessey Béla erdélyi református püspök azért tartotta volna öngyilkosságnak a Baltazár Dezső-féle Országos Református Lelkészegyesület bevezetését a Királyhágón túlra, és ezáltal a küriarcha [értsd: úri] elem kiszorítását, mert a vármegyei gyülekezetek fenntartása még mindig a patrónusokon nyugodott.⁷² Az ekkor már (1895 és 1914 között) kolozsvári teológiai tanárként tevékenykedő Pokoly József ki is mondja, hogy a református egyházi adó alapja (nemcsak Erdélyben, hanem még a Tiszántúlon is) a legtöbb helyen még ekkor is a párbér volt.⁷³ Pedig ez a hívek kereseti viszonyaira nem

⁷⁰ Íme a liberális *Budapesti Hírlap* érzékenysége!

⁷¹ A békés-csabai patronátus és a kultuszminiszter, *PEIL*, 1897, 30–31.; A csabai patronátus kérdése, *PEIL*, 1897, 63.; *DPL*, 1897, 79–80.

⁷² BARÁTH Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás...”, *A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspök tevékenységének tükrében (1911–1920)*, Sárospatak, Hernád, 2014, 43.

⁷³ A fejlettebb területeken is a legtöbb református gyülekezet nagy alkotásként a millennium évét ünnepelte azzal, hogy természetbeni hozzájárulásait igyekezett pénzre váltani.

volt tekintettel, hanem akár szegény, akár gazdag (házas)pártól egyenlő mennyiségű adót követelt. Azért a későbbi állításokkal (főleg Baltazár Dezsőével) ellentétben nem volt ez feltétlenül reménytelen rendszer, hiszen ahogy Pokoly József ki is mondja, az az elv húzódott mögötte, hogy az egyenlőképpen igénybe vett lelki szolgálatokat a közösség tagjai képességük és tehetségük szerinti szolgálattal ellentételezik. Ez a rendszer viszont csakis a nagyobb adakozó, a hiányokat kipótoló magán kegyuraság által lehetett hatékony.⁷⁴ Ez a patronusi hiánypótlás pedig az általános helyzettől függően lehetett termény, pénz, igaerő (például az illetményföld megművelésére vagy a munkajáradék által kitermelt, fűtésre szolgáló faellátmány beszállítására), saját ingatlanban biztosított természetbeni lakhatási segély stb.⁷⁵

Jelen tanulmány a protestáns patronátus kérdéskörét politika- és társadalomtörténeti szempontból vizsgálta. A patronátusi jog (kegyuraság) egyházalapító és egyházfenntartó tevékenység volt, amelyhez megfelelő jogok és kötelezettségek társultak. Szorosan kötődött a feudális földbirtokhoz. Az Árpád-korban gyökerező intézmény történelmi pályája egészen 1945-ig ívelt. A reformáció korától fogva protestáns változata is kialakult. A szakirodalom sokáig alig vett arról a tényről tudomást, hogy a patronátusi jog alakulását és érvényesülését igen bonyolult országos és helyi, egyházi, társadalmi és politikai összefüggések befolyásolták. Így a protestáns patronátus kérdésköre sem értelmezhető az időhatárok tágra nyitása és az interkonfesszionális viszonyok vizsgálata nélkül. A protestáns(ok) kegyuraság(a) a dualizmus korában olyan összetett és összefoglaló fogalomhasználat volt, mely négy megkülönböztendő jelenséget is takarhatott: **1.)** Egy hagyományos protestáns egyházfenntartási jogszokást, mely kiemelt szerepet biztosított a gyülekezet egyházfenntartó elemének. **2.)** Olyan vallásilag vegyes közösség egyházfenntartó tevékenységét, ahol a kegyúri kötelezettségeket a reformáció egyházai javára is érvényesítették. **3.)** (Nem kevés pejoratív felhanggal) protestáns országos tisztségviselők katolikus ügyekre gyakorolt egyházpolitikai befolyását. **4.)** Amikor egy katolikus városi egyházközség felett a kegyuraságot olyan közösség gyakorolta, melynek a protestáns elem meghatározó tényezője volt.⁷⁶ A különböző típusú protestáns patronusi szerepekben országos és helyi méltóság- és tisztségviselők, földesurak, a falusi társadalom öntudatos gazdarétege, valamint városok léphettek fel. Mivel a 17. századtól kezdve általános tapasztalattá vált, hogy a kegyúri jogot általában a protestáns egyházak terhére érvényesítik, főleg a reformátusokra lett jellemző, hogy még azt is óvakodtak patronátusnak nevezni, ami egyházkormányzatukban és egyházfenntartásukban ebből az intézményből megmaradt. A konzervatívabb tereziánus és ferenci időszakok döntései tovább erősítették azt a jogi nézetet, hogy kegyuraság kizárólag a katolikusok javára érvényesíthető. A patronátus katolikus értelmezésében a döntő alapot a Tridentinum képezte, ennek gyakorlati értelmezése azonban a 17–19. században egyre inkább osztrák jelleget ka-

⁷⁴ POKOLY József: *Anyagi bajaink, PEIL*, 1897, 291.

⁷⁵ Törvényjavaslat a lelkeszi jövedelem kiegészítéséről. Közli: *PEIL*, 1898, 121.; *DPL*, 1898, 212. ARANY János (rinyaújlaki tanító): *A tanítói nyugdíjazásról, DtPL*, 1899, 351–353.

⁷⁶ Lásd alább Debrecen és Békéscsaba konkrét jogeseteit.

pott. Az adómentességére oly kényesen ügyelő magyar nemesség sokáig akadályozta ezt a folyamatot. A kegyuraság jogi és gazdasági alapját az 1791. évi törvények rendítették meg először, hogy azután az áprilisi törvények végképp idejétmúlttá tegyék, azonban 1848–49 az egyházi élet területén sem tudta a polgári átalakulás alapelveit gyakorlati intézkedések sorával kitölteni. Ezt végül az osztrák neoabszolutizmus tette meg, amely többes szempontrendszer alapján (az egyházak és főleg a katolikus egyház állam- és társadalomszilárdító szerepe, teheráthárítás, a rebellis magyar birtokos réteg megbüntetésének igénye) a kegyuraság intézményén keresztül engedte, hogy a valamikori jobbágyi szolgáltatások formájában teljesített egyházfenntartás jelentős részét a valamikori nemességgel szemben érvényesítsék. Még az osztrák önkény sem tette azonban a kegyúri és a korábban földesúrilag biztosított párbérellátási terheket automatikusan betáblázható dologi teherre. A szabadelvű Tisza-korszak gyakorolt érezhető gesztust ezen a területen a katolikus egyházzal szemben. A közigazgatási és a bírósági gyakorlat is abba az irányba kezdett mutatni, hogy a közhitelű katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvekbe felvett szolgáltatásokat olyan szerzett jogoknak ismerték el, amelyeket valamilyen módon az új, polgári és alkotmányos korszakban is ellentételezni kell. Mindez az állami kongruapolitika adott szakaszába illeszkedett. Az újabb és újabb próbálkozások ellenére a kegyurasággal kapcsolatos általános törvényi szabályozás nem született, sőt a közigazgatási bíráskodás 1896-os felállítása után a kormányzat jogalapot teremtett magának, hogy az ügykör legfontosabb elemét, a kegyuraság keletkezésének megítélését végső soron saját közigazgatási hatáskörébe vonja. Mindez folyamatosan napirenden tartotta a vallásszérelmi ügyek tematikáját, hiszen azt az üzenetet közvetítette a közvélemény felé, hogy nem katolikus vallásúak katolikus egyházfenntartásra kötelezhetőek, miközben hasonló jogok fordítva nem voltak érvényesíthetőek. Ez pedig az interkonfesszionális viszonyok területén mélységesen sértette az 1791., illetve 1848. évi törvények által rögzített viszonyosság és egyenlőség alkotmányos alapelveit.

Extracts from Protestant *Patronatus* Matters from the Era of the Dualist Monarchy

The current study examines Protestant patronage matters from a political and socio-historical perspective. During the Era of the Dual Monarchy, supreme patronage was a complex and all-encompassing concept characterized by four distinct phenomena: 1.) A traditional Protestant legal custom for sustaining the Church that emphasized the role of the sustaining element played by the congregation. 2.) It was present in religiously diverse communities where propatronage obligations were utilized in the interests of Protestant churches. 3.) The church policy influence of national Protestant officials on Catholic matters (with some pejorative overtones). 4.) Whenever a Protestant landowner or a mainly Protestant community was obligated to assume the burden of sustaining the local Catholic parish.

What makes the consideration of the issue difficult is that Protestants classified as patronage anything that remained of this institution in ecclesiastical governance and Church sustainment. Certain decisions during the more conservative Theresian and Franz-Josephian periods strengthened the legal viewpoint that patronage could be pursued strictly in the interests of Catholics. The transition of this fundamentally feudal institute into the Bourgeois Era was thanks to actions taken in 1850 and 1855 during the Era of Neo-Absolutism in Austria and in 1880 and 1885 during the Tisza Era in Hungary. Despite the myriad attempts to rewrite the legal rules pertaining to patronage, none prevailed; moreover, the government expanded its administrative reach into this area in 1896. All of these kept the thematics of religious resentment on the front burner, for the message to the public was that non-Catholics were responsible for sustaining the Catholic Church, while the reverse was not the case. This however seriously breached the constitutional principles of reciprocity and equality as laid down in the 1791 and 1848 laws related to interconfessional relations.

Kusnyír Éva

**„ELSŐ VOLT, A KI
SEGÉLYKÉRÉSÜNK
SZAVÁT
MEGHALLGATTA,
KORONÁS KIRÁLYUNK,
I. FERENCZ JÓZSEF”
AZ ALSÓ-MÉRAI
REFORMÁTUS
TEPLOM ÉPÍTÉSÉNEK
TÖRTÉNETE**

I. Bevezetés

Minden egyes templom kozmológiai szent hely, amely újra és újra megszenteli a világot, melyet képvisel és átfog. A templom azáltal, hogy újraszenteli a világ egészét, egyúttal meg is tisztítja azt.¹ A templom a kultusz központja, az istentiszteletek helyszíne. A templomhoz kapcsolódnak az emberi életfordulók nagy állomásai, illetve a népi vallásosság különféle megnyilvánulási formái is.²

A templomok misztikus és kozmikus szimbolizmusa mellett van egy nagyon is gyakorlati funkciójuk: a templom gyülekezeti hely, *domus ecclesiae*. Minden templomnál megjelenik ez a szociológiai aspektus, de különösen fontosá válik ez a gondolat olyan vallásoknál, ahol az „istenkép” fogalma a leginkább absztrakt. Ezt az irányzatot képviseli a protestantizmus, azon belül pedig a kálvinizmus, ahol az a teológiai gondolat dominál, hogy a templom nem Isten konkrét lakhelye, hanem Isten a templomban az istentiszteleten résztvevő gyülekezet tagjaiban van jelen.³

Az Ószövetségben található *Isten háza* fogalom helyébe az Újszövetség egy más megjelölést helyez a *naosz*, templom szó beiktatásával. Ez a fogalom két irányban közelíthető meg: egyrészt magában hordozza az ószövetségi templom architektonikus megjelenését, másfelől pedig Pál apostol leveleiben is előfordul a *naosz*, amely nagy fontosságúvá válik a templomépület értelmezése szempontjából.

¹ ELIADE, Mircea: *A szent és a profán, A vallási lényegről*, Ford. BERÉNYI Gábor, Budapest, Európa, 1996, 22.

² BARTHA Elek: *Vallási terek szellemi öröksége*, Debrecen, Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, 2006, 27. – A továbbiakban a *szakrális* és *profán* kifejezéseket néprajzi-antropológiai megközelítésben használom, egyfajta funkcionális ellentétpárként.

³ LÓRINCZ Zoltán: „*Ne hagyjátok a templomot... Új református templomok 1990–1999*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2000, 18.

E szerint „testetek, amit Istentől kaptok, a bennetek lévő Szentlélek temploma” (1 Kor 6,19).⁴

A reformátorok tanításai – Luther, Zwingli, Kálvin – építésetileg, térszervezés kapcsán nem jelentősek. A református egyház bevett hitvallásai, a Heidelbergi Káté⁵ és a Második Helvét Hitvallás⁶ kérdéseikben próbálják definiálni a hitvalló és megrendelő közösségének építészeti igényeit.⁷

Tekintve, hogy a templom magasztos célra, Isten dicsőítésére készül, *szakrális térré* válik. A szakrális tér és a természeti környezet egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolatban vannak.⁸ Így mind az építettőnek, mind az építőnek figyelembe kell vennie az épület sajátos, szakrális szükségleteit, melyek a liturgiának és a hitvallásnak megfelelő külső- és belsőépítészeti megoldásokat igényelnek. Az épület „szakralitását” tehát a tisztesség és a megfelelés igénye adja.⁹ Egy templom felépítése azonban összetett feladat, melyben találkoznak szent és profán elemek, racionális érvek és magasztos célok. Tanulmányomban egy XIX. századi református templomépítés példáján keresztül kívánom szemléltetni szent és profán összefonódó voltát.

1893-ban épült fel a jelenlegi alsó-mérai templom a felső-mérai templom min-tájára.¹⁰ Ezen templom építésének történetét az akkori lelkész, Hallgató János feljegyzései alapján tudjuk rekonstruálni, kezdve a régi, paticsfalú fatemplom lebontásával, a különféle építkezési anyagok beszerzésén át egészen az új templomban elhelyezett, Amerikából érkezett textiladományokig és a népünnepélynek számító templomavató ünnepségig. Hallgató János 1894-ben készült leírását a következő gondolatokkal kezdi:

„Ezen meggyőződés vezetett engem arra, hogy az alsó-mérai ev. ref. templom építésének rövid történetét, az építés előzményeivel, a munka lefolyásával s az új templom felavatásával egyetemben leírjam s azt az egyház ezen jegyzőkönyvébe beiktassam, hogy a késő utód, ha bármikor kedvet érezne a templom építés körülményeivel megismerkedni, azt ezen hivatalos őrizet alatt lévő egyházikönyvünkben könnyen és hiteles forrásban megtalálhassa.”

Tanulmányomban „késő utódként” arra vállalkozom, hogy feltárom a templomépítés körülményeit, a felmerülő nehézségeket és az azokra adott válaszokat – mindezt a templom mint szent hely és annak építése mint profán aktus figyelembe vételével.

⁴ LÖRINCZ: i. m., 17.

⁵ A Heidelbergi Káté 96., 97., 98. kérdése, in: VICTOR János (szerk.): *A Heidelbergi káté; A Második helvét hitvallás: a Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1981.

⁶ VICTOR: i. m.

⁷ LÖRINCZ: i. m., 18.

⁸ BARTHA: i. m., 26.

⁹ LÖRINCZ: i. m., 18.

¹⁰ VÁRADY József: *Tiszáninnen református templomai*, Debrecen, Alföldi Nyomda, 1989, 183.

II. Méra és a Mérai Református Egyház

Méra település az Abaúji Református Egyházmegye területén található, melyben 1918 előtt körülbelül 70 anyaegyházat tartottak nyilván.¹¹ A templomépítés bemutatása előtt érdemes áttekinteni Méra község és a Mérai Református Egyház történetét.

„Lejebb fekszik a Kis-Hernád mellett Felső-Méra, 135 házzal és 715 magyar ajku lakossal, református templommal. Postája helyben van, távirója: Forró-Encs. Határában őskori földvár nyomai láthatók. Közeli szomszédságában van Alsó-Méra, 68 házzal és 336 magyar lakossal, a kiknek Felső-Mérán van postájuk.”¹² – olvashatjuk Borovszky Samu 1896-os leírását. Méra község Borsod-Abaúj-Zemplén megye Encsi járásában található, Miskolctól közúton 45 kilométerre, északkeletre, a Hernád mentén.

A település és környéke feltehetően már a honfoglalás előtt is lakott hely volt, melyre bizonyítékul a határában található ősi földvár szolgál. Első említése egy 1256-ból származó oklevelében fordul elő, *Mera* néven. A település az Árpád-korra valószínűleg túlnépesedett. Erre abból következtethetünk, hogy a XIII. századra a település kettéosztódásából két, egymás mellett elhelyezkedő Méra nevű község alakult ki: *Felméra* és *Alméra*.

1273-ban *Wlmera* nevét, 1332-ben pedig már *Almira* és *Holmere* (*Felméra*) nevét is külön-külön említik a korabeli oklevelekben.¹³ Ugyancsak 1332-ben különféle dokumentumokban már szerepel a középkori román stílusú templom, mely Felső-Mérán állott.

A települések korán reformátussá lett lakossága használta a templomot, melyről egy 1595. évi jelentésből értesülünk.¹⁴ A mérai gyülekezetek pontos létrejöttének ideje nem ismert, azonban egy 1614 előtti egyházlátogatási jegyzőkönyvi bejegyzés is arról tanúskodik, hogy a XVI. századra már református volt a település.¹⁵ Ez az irat Alsó-Mérát mint „*Alsó Mera filialis*”¹⁶ említi. A *filia* leányegyházközséget jelent, amely ugyan nem rendelkezik önálló lelkipásztorral, közigazgatási szempontból különálló egységet képez.¹⁷ Az ilyen típusú gyülekezet egy közeli anyaegyházhoz tartozik,¹⁸ a mérai gyülekezetek esetében Alsó-Méra filiaként a felső-mérai anyaegyházhoz. Erre az állapotra az „*Alsó-Méra társegyház*” kifejezést használják a korabeli gyülekezeti iratanyagban.

Bár a törökök pusztítása Méra lakosságát is megtizedelte, 1696-ban is a reformátusok használták a felső-mérai templomot.¹⁹ Az 1715-ös Conscriptio szerint

¹¹ Lásd bővebben: DIENES Dénes: *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*, Budapest, Osiris, 2001.

¹² BOROVSZKY Samu – SZIKLAY János: *Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monográfiája*, Abauj-Torna vármegye és Kassa, Budapest, Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896, 296.

¹³ BOROVSZKY: i. m.

¹⁴ VÁRADY: i. m., 184.

¹⁵ DIENES: i. m., 386.

¹⁶ Uo., 37.

¹⁷ KOZMA Zsolt: *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*, Kolozsvár, A Református Egyház Misztófalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdája, 2005, 61.

¹⁸ POCsAINÉ EPERJESI Eszter: *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai: 16-17. század, Tiszáninneni egyházvidék*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2007, 155.

¹⁹ VÁRADY: i. m., 184.

Felső-Méra „*totaliter deserta*”²⁰ – teljesen elpusztult –, ami talán annak tudható be, hogy a békés időszakokban oly kedvező földrajzi elhelyezkedése a Kassát és Miskolcot összekötő kereskedelmi útvonal mentén háborús időben könnyű prédává tette a települést. Az elnéptelenedett állapotot az 1723. évi országgyűlés három törvénycikkelyben próbálta rendezni a térségben kereskedők és kézművesek betelepítésével, hat évi adómentességet ígérve nekik.²¹ A telepítés sikerrel járt, a Görög Demeter és Márton József által 1802 és 1811 között készített statisztikai felmérésben ismét szerepel mindkét település „*A. és F. Méra, Abaúj*” formátumban.²²

A háborúk és tűzvészek a felső-mérai templom is nyomokat hagytak: 1794-ben a templom és a parókia is leégett, csak a templom falai maradtak meg, még harangja is elolvadt.²³ A templom 1795 és 1811 között épült újjá, ezáltal elnyerve mai külső formáját. Ami az alsó-mérai templomot illeti, a középkori Almérán 1302-ben építettek kápolnát, melyet a XVI. században a reformátussá lett lakosság vett használatba. Ez azonban a XVIII. századra annyira leromlott állapotba került, hogy helyére inkább egy paticsfalú templomot építettek, mely körülbelül száz évig szolgálta a gyülekezetet. Végül 1893-ban épült fel a jelenlegi alsó-mérai templom a felső-mérai mintájára.²⁴

A mai Méra község 1950-ben jött létre, amikor az addig különálló *Alsóméra* és *Felsőméra* egyesültek, és ideiglenesen az utóbbi nevét használták. Mai nevét 1951-ben kapta.²⁵ Ami a két gyülekezetet illeti, Alsóméra mint egykori társegyház fokozatosan összeolvadt a felső-mérai gyülekezettel, azonban az istentiszteleteket tekintve mindkét templom használatban van, a gyülekezeti tagok a földrajzi közelség alapján járnak egyik vagy másik templomba.

III. Az alsó-mérai református templom építésének története

Az alsó-mérai református templom építésének történetét az akkori helybeli református lelkész részletes leírása alapján tudjuk rekonstruálni. A templomépítés idején a lelkész Mérán Hallgató János volt 1887-től egészen 1935-ben bekövetkezett haláláig. Teológiai értekezéseit és gyakorlati munkáit rendszeresen publikálták, a legismertebbek: *Témetési beszédek*, Sárospatak, 1899; *Református szertartási beszédek és imák*, Sárospatak, 1909.²⁶ A templomépítés leírása a Mérai Református Egyház parokiális gyűjteményéhez tartozó 1856 és 1910 között vezetett *Protocula Consistorialiában*²⁷ található meg.²⁸

²⁰ BOROVSKY: i. m., 516. lat. 'totaliter deserta' – 'teljesen elpusztult'.

²¹ Uo., 516.

²² GÖRÖG Demeter – MÁRTON József: *Magyar átlás az Magyar, Horvát és Tót országok vármegyéi s szabad ke-rületei, és a határ-őrző Katonaság Vidékeinek közönséges és különös tábláji*, Bécs, 1802–1811, 143. URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SZSZ_HELYRITK_1811_Magyar_atlasz_tort_dok/?pg=0&layout=s Letöltés: 2017. 01. 29.

²³ A templom és a parókia 1794-es leégésekor a parokiális könyvtár is megsemmisült, így a legkorábbi anyagok 1794/95-ből származnak.

²⁴ VÁRADY: i. m., 183.

²⁵ Szóhasználatban továbbra is él az Alsó-Méra, Felső-Méra elnevezés.

²⁶ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 239.

²⁷ A továbbiakban az építkezésre vonatkozó idézetek és adatok innen származnak, ezeket külön nem hivatkozom.

²⁸ Forrás: A. Méra *Protocula Consistorialia 1856–1910*, 115–123.

Az új templom felépítését elsősorban a felekezet megmaradása és a hitélet megerősítése generálta.²⁹ De miért volt szüksége az alsó-mérai gyülekezetnek új templomra? 1890. december 19-én a szikszói járás főszolgabírája, Puky István megvizsgálta „az elavult és rozzant templomot, azt mint életveszélyes épületet hivatalosan bezáratta és a használattól örök időre eltiltotta”.

A régi templom a XVIII. században épülhetett, amikor az alsó-mérai gyülekezet még önálló egyház volt külön lelkésszel és parókiával. Pontos építési idejéről nincs adat az egyházi jegyzőkönyvekben. Hallgató János lelkész feljegyezte helyét, méreteit, külső-belső architekturális jellegzetességeit. A régi templom Alsó-Méra község közepén helyezkedett el, a Kis Hernád vagy más néven Bársonyos patak mellett, azonban túl közel annak partjához. Méreteit tekintve körülbelül 15 méter hosszú és 8 méter széles lehetett, magassága 5 méter körül volt, kőalapzata pedig 3–4 méter mély. A falak szerkezete erős tölgyfaoszlopokkal és gerendákkal összekötött patics fal volt deszka mennyezettel, melyen fedésként faszindelyt alkalmaztak. A deszkamennyezet „tarka színre volt festve, nem éppen a templom komolyságához illő ízléssel”. Feltehetően festett kazettás mennyezetről volt szó a régi alsó-mérai templom esetében, s a XIX. századi ízlés, mely építészetében a vidéki klasszicizmus letisztult formáit preferálta, túl színesnek és komolytalannak tartotta a XVIII. századi mennyezetfestést. A református hitvallás elveit követve a legfontosabb belsőépítészeti elem, a szószék vagy *kathedra* is megtalálható volt a régi templomban. Ez ugyancsak fából készült, sötétkék színre festett, szűk és alacsony volt, és a templom délkeleti részén állott. A szószék fölött összetöredezett szószékkorona volt, „melynek csúcsán vérét marcangoló pelikán állott”, amely a református szimbolika kedvelt alakja. A szószék mellett volt a papi és tanítói *közösség*, illetve szintén a templom keleti végén kialakított téren állott a fából készült úrasztala. A templom nyugati felén a sötétkékre festett, meglehetősen szűette templomi székek kaptak helyet, az északi oldalon az asszonyok, a déli oldalon a férfiak számára – ahogyan az még a XXI. században is bevett gyakorlat vidéki gyülekezetekben. A templom nyugati végén lévő bejárat fölött karzat volt, melyen a legények számára egy hosszú széket alakítottak ki – ez azonban olyan magasan volt, hogy a templom belmagassága miatt kiegyenesedni nem lehetett rajta. A régi templomnak tornya még nem volt, fából készült haranglábon helyezték el az egyház két harangját. Ez arra vezethető vissza, hogy II. József türelmi rendeletében engedélyezte a reformátusok templomépítését, torony nem kapcsolódhatott a templomhoz, csak haranglábat építhettek a templom mellé.³⁰ A templomot kőkerítés vette körül záras ajtóval, mely az új templom építésének idejére már sok helyen leomlott.

A régi templom állapotának figyelembevételével érthetővé válik számunkra az új templom építésének igénye. A használhatatlanná vált templom bezárás utáni állapotáról így ír a lelkész:

²⁹ „Egy új templom építése a mi nagy szegénységgel küzdő ev. ref. egyházaink életében, mindig igen fontos esemény. Jele és tanúbizonysága a hívek vallásos buzgalmának, áldozatkészségének, egyházuk iránt való ragaszkodásának s mint ilyen, méltó arra, hogy feljegyeztessék s az utódok számára buzdító és követendő példaképpen megörökíttessék.”

³⁰ NÉMETH Gábor Árpád: *Modern templomok Magyarországon 1948–2005*, OTDK dolgozat, 2005, 14.

„Ezzel a határozattal az alsó-mérai ev. ref. egyház meg lett fosztva templomától. A harangok elnémultak, a templom magára hagyatottan állott. Falai közül nem hallatszott többé a hívek buzgó éneke. Környékét fű nőtte be s az azelőtt élénk hely romlás és csendes pusztulás szomorú képét mutatta. Ettől kezdve vasárnaponként úgy a délelőtti, mint a délutáni istentisztelet a f. mérai templomban tartatott meg s ide jártak az alsó-mérai hívek is.”

Ez megoldási lehetőséggel kecsegtette mindazokat, akik nem tartották szükségesnek egy új templom felépítését – mindezt azzal indokolva, hogy Alsó-Méra közel van Felső-Mérához, ugyanaz a lelkész és a tanító szolgál ott is, ezért célszerű lenne Alsó-Mérát Felső-Mérához *affiliálni*, vagyis a leánygyülekezetévé tenni. Hallgató János lelkész azonban nem támogatta ezen ellenhangokat.³¹ Nekilátott tehát az építkezéshez szükséges egyházmegyei engedélyek beszerzésének, illetve az építési költségek előteremtésének – melyek a templomépítés szakrális aktusának kvázi kényszerű racionális elemeiként tűnnek fel.

Az építkezés költségeinek előteremtése

Hallgató János lelkész az 1891. évi tavaszi közgyűléshez folyamodványt nyújtott be az alsó-mérai egyház nevében az építési engedély elnyeréséért, illetve csatolta hozzá a templom tervrajzát és a költségvetést is. Az Abaúji Egyházmegye jóváhagyta a tervet és a költségvetést, továbbá 500 forintot magára vállalt az építési költségből, a tervezet és a költségvetés betartásának ellenőrzésével pedig megbízta Idrányi Ferencz büdi lelkész és Szentimrey Gyula tanácsbíró urakat. Az engedély megszerzése után azonban még két évig nem tudtak hozzáfogni a munkához, ugyanis a kellő anyagi forrás még hiányzott. Ennek érdekében 1891-ben és 1892-ben a gyülekezet és annak lelkésze minden energiáját a pénzügyűjtésre fordította.

A régi templom hivatalos bezárása előtt Pallagi István egyháztag egy alapítványt hozott létre az új templom építésének ügyéért, 50 forintos kezdőtőkével. Elsők között ajánlott fel 100 forintnyi adományt az alsó-mérai templom építésére I. Ferenc József 1891. december 12-én, Kun Bertalan püspök közreműködésének köszönhetően, és ugyanakkor a felső-mérai gyülekezetnek is küldött 100 forintot. Ezután következett az országos egyházi közalap, amely szintén 100 forinttal támogatta a templomépítés ügyét. Ezekkel párhuzamosan Abaúj-Torna vármegye alispánja, Komáromy László – aki akkor az egyházmegyének segédgondnoka is volt – jóváhagyta a vármegye területén élő református gyülekezetek felkeresését, aminek eredményeképpen 204 forintot sikerült összegyűjteni. Hallgató János megkereste továbbá a legnagyobb alsó-mérai földbirtokost, gr. Zichy Rezsőné, „ki bár maga buzgó kath. nő; felülemelkedve a felekezetiességen, szintén 100 forintot utalványozott ki”. 1893-ban, az építkezés

³¹ „A templom újjáépítésének szükségét elevenen éreztük; mert hiszen világos volt előttünk, hogy a katolikusok közzé beékelt kisded ref. gyülekezet, a melyet az utóbbi években az Amerikába való kivándorlás is nagyon megapasztott, templom nélkül, istentisztelet nélkül, néhány év leforgása alatt teljesen elzüllik, megsemmisül: de hiányzott az építkezéshez szükséges legfőbb kellék, a pénz.”

évben újabb adományok érkeztek, elsősorban három, Amerikában élő alsó-mérai egyháztag ottani gyűjtése által: 253, 91 és 207 forint a gyülekezet részére; továbbá 30 forint bársonyterítőre, az úrasztalára és a szószékre. Az alsó-mérai hívek szintén kivették részüket a templomépítés költségeinek fedezéséből, 124 forintot összegyűjtve, továbbá felajánlották, hogy az építkezés körül felmerülő szekeres és kézimunkát ingyen elvégzik, ami napi pár száz forint megtakarítást jelentett. Ugyanezt vállalták a felső-mérai gyülekezeti tagok is, illetve 80 forintnyi önkéntes adakozásból befolyt adományt is átadtak. Miután összegyűjtötték az építési költségek nagy részét, megkezdődhetett a konkrét munka.

A mesterek szerződtetése, az anyagok beszerzése – a régi templom lebontása

1893. februárjában az alsó-mérai gyülekezet szerződést kötött a mesteremberekkel, oly módon, hogy a különféle munkatípusoknak megfelelő mestereket fogadtak egy vállalkozó helyett.³² A kőműves munkára egy fiatal, de szakképzett építkezési vállalkozót, Molnár Mihályt fogadták fel, aki az új templom tervrajzát és költségvetését is készítette. Az ácsmunkát két felső-mérai gyülekezeti tag, Szoboszlai Ferenc és Kecskés András vállalták magukra, illetve az asztalos munka is Felső-Mérán készült.

A mesterek szerződtetése után következett a különféle építkezési anyagok helyszínre szállítása. 1892 januárjában és februárjában az *abaujszántói kőbányából* 22 négyzetgölgöl terméskövet hordattak Alsó-Mérára, mely munka több mint 160 fuvar vett igénybe. Ebben a munkában nem csak a mérai lakosok és gyülekezeti tagok, de a cécei, devecseri, encsi és novaji református hívek is segítettek. Az 1893. év tavaszán a *szendi* erdőről *tölgyfát* szállítottak; *Telkibányáról* pedig a torony építéséhez erős, vastag kifaragott *tölgyfagerendákat*. Szintén 1893 tavaszán Alsó-Méra déli végén, a Kis Hernád bal partján 20.000 darab téglát égettettek ki alsó-mérai és encsi téglavető cigányokkal. Ez a munka azonban körülményes volt, sokáig tartott, és a téglák kiégetése sok fát felemésztett, mivel 1893 tavasza rendkívül árvizes volt. 1893. május 16-án Miskolcra vasúton 43 köbméter meszet szállítottak, és a régi templom mellett, a Kis Hernád partján két nagy gödörben beoltották azt. Szintén májusban Encsről hazaszállították a Krausz Izráel fakereskedőtől vásárolt faanyagot, amely az állványokhoz, a tetőzethez és a toronyhoz volt szükséges. Volt azonban egy alapanyag, melynek beszerzése ingyenesen történt: durvább és finomabb homokot az „elfogott”, elkerített Kis Hernádból hányattak ki; illetve a falak simításához három máglyát is készítettek. A szükséges anyagok beszerzése után következett az építési helyszín előkészítése: vagyis a régi, használhatatlannak nyilvánított templom lebontása.

A régi alsó-mérai templom lebontására 1893. május 30-án került sor. A bontást Molnár Mihály ácsmester vezetésével végezték, a gyülekezet és a falu apraja-nagyjának figyelmétől kísérve. A régi templomból a még fel- vagy újrahasználható anyagok

³² „Azt gondolván, hogy ha több fáradsággal és gonddal lesz is összekötve, de az egyháznak kevesebbe fog kerülni: nem egy vállalkozót bízunk meg az összes munkával, hanem külön mestereknek adtuk át a kőműves, az ács és asztalos munkát. Az anyag beszerzést pedig magunkra vállaltuk az összes fuvarozással együtt.”

közül – elsősorban a faanyagból – meg akarták menteni, amit lehet, ez azonban az árvizes időben történő tégláégetés miatt nem sikerült.³³

A paticsfalak lebontása után a kőfundamentum felszedéséhez fogtak hozzá, azonban ez meglehetősen mélyen volt a földben. Ennek magyarázata az lehet, hogy a patakparton épült régi templomdombot összehordták, és ennek megerősítésére mély alapzatot kellett készíteni. Mivel az alapzat kövei nagyon mélyen helyezkedtek el, nagy részét meghagyták a földben, hogy a part jobban meg legyen támasztva és erősítve. A templom elbontása egy érdekes meglepetéssel is szolgált: a munkások egy atemplomra vagy kriptára leltek az alapzat köveinek kiszedésekor.³⁴

Az új alsó-mériai templom felépítése

1893 júniusának elején az építkezést vezető mester, a templom tervezője, Molnár Mihály kimérte az új templom helyét. Ez bár a régi templom helyével majdnem egybeesett, 3-4 méterrel messzebbre került a patak partjától, ugyanis annak közelsége a régi templomnál problémát jelentett. A lelkész leírása természetesen nem csak a régi templom pontos bemutatását tartalmazza, hanem az új templom pontos paramétereit is.³⁵ Ezek a méretek a tervrajzzal együtt szerződésbe voltak foglalva; a terv pontos kivitelezését pedig a megjelölt személyek ellenőrizték.

1893. június 2-án történt az új templom alapköletétele, azonban egyházi szertartás ekkor nem volt. Az alapköletétel mint esemény nem tekinthető szakrális aktusnak, hiszen nem voltak közben liturgikus elemek. Ez arra vezethető vissza, hogy az alapvetően puritán protestantizmus elvi alapon nem fektet nagy hangsúlyt a külsőségekre. Ezzel szemben a jelenlévő gyülekezet lélekben és szívben történő örvendezése jelzi számunkra a jelenet fontos voltát.³⁶

Az alapkö letétele után következett magának az alapnak elkészítése. A munka közben váratlan nehézséggel kellett szembesülnie a templomépítő gyülekezetnek.³⁷ Tekintve, hogy a domb, melyen a templom állott, nem természetes keletkezésű volt,

³³ „Sok jó erős tölgyfa gerenda és szarufa került ki az ócska templomból, melyeket az új templomhoz fel lehetett volna s fel is akartunk használni; de a tégláégetés a mely oly szerencsétlen árvizes időben történt, hogy az erdőre öles fáért egyáltalában nem lehetett menni, a sok jó tölgyfát mind megemésztette. A zsindely, a deszka és a templomi székek, korhadt, szüette hasznavehetetlennek bizonyultak, legfeljebb csak tüzelésre volt alkalmas. Ennek is nagyobb része a tégláégetéshez szállítatott.”

³⁴ „A régi templom alatt, a délnyugati részen az útca felől, egy az egész templomon csaknem keresztül húzódó nagy üregre, sírboltra találtak az emberek, melyben 25-30 szerfelett nagy növesű emberi csontmaradványok, hatalmas koponya és lábszárcsontok voltak, ki tudja, hogy mely idejéből az elmúlt századoknak. Nagy sajnálatomra én nem voltam jelen ezen sírbolt felfedezésénél és kibontásánál s már akkorra, mikor tudomásomra jutott a dolog, a talált csontokat az alsó mériaiak el is ásták újból a templom mellett a földbe.”

³⁵ „Az új templom átmérője hosszában, kívülről, vagyis a falak vastagságát is beleszámítva, 12 méter és 60 $\frac{c}{m}$, szélességében 7 méter és 40 $\frac{c}{m}$. A falak magassága a földtől 5 méter, vastagsága 60 $\frac{c}{m}$.”

³⁶ „Egyházi szertartás, az alapkö letételénél nem tartott, mely ily külsőségekben evangéliumi egyházunk sohasem gyönyörködött. Lélekben és szívben ünnepeltünk és örvendeztünk a megható jelenetnél; midőn láttuk, hogy megmozdult, és fokról-fokra feljebb emelkedett szemünk előtt a fal.”

³⁷ „Az alapárok mélysége ugyanis 90 $\frac{c}{m}$ -re volt a szerződésben tervezve; de miután a domb, a melyen a templom épült, mint utólagosan kiderült, nem természetes part, de odahordott föld s így egészen parázstermészetű: ezen körülmény miatt az alapárkot több, mint 2 méter mélyre kellett leásni s ez a mély árok az anyagunknak a legnagyobb részét, de különösen az elkészített meszet csaknem egészen felemésztette.”

a tervezettnél mélyebb alap ásása volt szükséges. Ez a munkafolyamat a korábban beoltott mész jelentős hányadát felemésztette. Az oltott mész ily módon történő, nem tervezett felhasználása miatt június 20-án 43 köbméter meszet hozattak újfent Diósgyőrből vonaton, ami a költségeket is megszorította. A falak készítése közben a homok is elfogyott, azonban ennek pótlása a Kis Hernádból ingyen megoldható volt. Nem csak az építkezési anyagok hiánya nehezítette a templom felépítését, hanem az időjárás is: a mérai határt háromszor öntötte el teljesen az árvíz a rendkívül esős idő miatt, ezért a falak felhúzása is lassabban tudott haladni.

Ahogy a falak építése előrehaladt, Molnár Mihály építőmester egyfajta időkapuzlát helyezett el az épülő templom egyik falában, mely tartalmazott egy a lelkész által írt beszámolót a templom építéséről, illetve korabeli pénzérméket.³⁸

A falak felhúzásával párhuzamosan az ácsok is nekiláttak saját teendőiknek ki-szabták és „összerótták” a templom tetejét, elkészítették a torony gerendáit, beállították a templomba a karzatot; továbbá júniusban a kis fatorony is elkészült, lépcsőzetével és harangállványával együtt. Ugyancsak júniusban zsindelyezték be mind a templom, mind a torony tetejét. A torony zsindelyes tetejét kárminpirosra, az ablakrácszatot zöldre, a falat pedig fehérre festették. Ezzel a templomtorony elkészült, így a két harangot elhelyezhették méltó helyére. 1893. július 9-én ünnepélyesen feltették a toronyra az Abaújszántón készült címert vagy gombot, amely a templom végén lévő csillaggal együtt 20 forintba került.

Az egyes, jelentősebb munkafázisok végétével tartott egyházi ünnepi alkalmak jelzik számunkra a templomépítés szakrális voltát. Már maga a gombfeltétel időpontja – vasárnap délután – is szakrális jelentőséggel bír. A gyülekezet számára közszemlére kiállított és feldíszített gomb szintén a gombfeltétel ünnepi aktusát mutatják. A 84. zsoltár református énekeskönyvi „hívómondata” – „Sóvárgás a szent hajlék után” – és annak első és második énekversei szövegükben is a templom használat általi szakrális jellegére utalnak. A lelkész ünnepi beszéde – kvázi prédikációja – és az azt követő alkalmi ima ugyancsak szakrális liturgiai elemek. A harangszó alkalmazása református gyülekezetekben csak meghatározott, kitüntetett időpillanatokban lehetséges, így a tény, hogy a gombfeltétel alkalmával megszólaltak a harangok, jelzi számunkra az esemény kivételes voltát.³⁹

A falak és a torony elkészítése után júliusban és augusztusban végeztek a még hátralévő könnyebb munkákkal is. A kőművesek befejezték a falak külső-belső vakolását és meszelését; elkészítették a templom stukatúráját. Ez utóbbit a szer-

³⁸ „Egy és fél méter magasságban állottak már a falak a földszíne felett köröskörül, midőn az építőmester Molnár Mihály a déli oldalon, a fal közepébe egy pléhdobozt helyezett el ezen idők emlékeül, beletéve a dobozba különböző értékű jelenkorbeli pénzdarabokat és egy általam írt okmányt, mely a templomépítés körülményeiről, az építésben résztvevő mesterekről és a hívekről emlékezik meg.”

³⁹ „A gombfeltétel alkalmával, vasárnap délután, az új templom előtt gyűlt össze a két egyház apraja és nagyja; közszemlére állítottuk ki a szépen feldíszített, kendőkkel, pántlikákkal felékesített gombot; elénekeltük lelki buzgósággal a 84. zsoltár 2. első versét s én, mint lelkész, egy, a címer jelentőségét magyarázó beszédet és alkalmi imát mondtam el; melynek elhangzása után az egész sokaság felhangzó éneklése és a harangok zúgása között húzták fel és helyezték el az ácsmesterek a címert állandó helyére, a torony tetejére.”

zöldesen kívül csinálták, a hívek utólagos kívánságára. Szintén elkészült kőből és téglából az „egyszerű, de csinos kathedra” is. A régi templom több helyen leomlott kőkerítését kijavították, az utcafront felől pedig kőoszlopokat állítottak, melyre lécből készült „stakéti” kerítést húztak. A templom belső festését a korstílusnak megfelelően klasszicizáló elemekkel, márványutánzással és oszlopmintákkal Kóhn József miskolci festő készítette, 60 forintért. Beállították a vörösfenyőből készült, natúr színben hagyott ajtókat, betették az ablakokat, melyekben felül színes, alul vastag, fehér matt üveg van. Az építkezésnek emléket állítandó, a templom keleti végén, közvetlenül az ablak felett elhelyeztek egy az építés évét jelző márványtáblát. Ezzel a templom belseje is elkészült – már csak a belső berendezés hiányzott. Mivel a régi templomból nem maradt faanyag, a székek alátalpának tölgyfa gerendákat hozattak *Simáról*. Októberben az ácsok ezeket kifaragták, kiszabták és beállították, így az asztalos által már tavasszal elkészített 27 darab, sötét meggy színre festett széket (padot), illetve a karzatot könnyen be tudták állítani. Ezzel elkészült az alsó-mérai református templom.

Ami a költségvetést illeti, Hallgató János lelkész erről is pontos értesítést tárlélnk. Az összes kiadás 2169 forint és 8 korona volt.⁴⁰ A nem várt kiadások 327 forint adósságot okoztak az alsó-mérai gyülekezetnek, amelyet a hívek részletenként törlesztettek évről-évre. Az új templom elkészülte után már csak annak ünnepélyes felavatása volt hátra.

Az új templom felavatása

A templomépítés csúcspontja a templomavatás volt, mely a szakrális elemek ívének is csúcsa egyben. A liturgiai aktusok sora, az éneklés, imádság, prédikációk és az úrvacsoraosztás egyértelműen az esemény ünnepi és szakrális voltát jelzik számunkra. Ezzel az ünnepéllyel vált funkcionálissá az épület, betöltve templomi szerepét. A templom avatására 1893. november 12-én került sor, ami szinte népünnepélynek számított nemcsak a faluban, de a környező településeken is. Az ünnepi előkészületek ugyancsak jól példázzák a templomavatás hétköznapi időn kívüli voltát. A templom avatásával párhuzamosan a mérai református családok saját házaikat is – ha úgy tetszik, alapvetően profán térként – felkészítették az ünnepi alkalomra, ezzel kiterjesztve a templomavatás ünnepi időpillanatát térben is.⁴¹

⁴⁰ „Hogy miféle kiadásaink voltak a templomépítés körül: az megtalálható részletesen azon gondnoki számadásban, mely ugyanebben az egyházi jegyzőkönyvben van a 66, 69, 71 és 71-ik lapokon bevezetve. Ide csak a főbb tételeket láttam szükségesnek beiktatni.

¹ 22 négyszögöl kőért fuvar nélkül fizettünk = 152 frtot.

² 20.000 db téglára = 100 frt.

³ Mészért két ízben = 133 frt.

⁴ Faanyagért = 432 frt.

⁵ Molnár Mihály építőmesternek = 500 frt.

⁶ Az ácsoknak = 170 frt.

⁷ Az asztalosoknak = 288 frt.

Az összes kiadás 1893. decz. 31-ig 2169 frt és 8 kr volt.”

⁴¹ „Alsó Méra e napra ünnepi színt öltött, s különösen a ref. családok nagy készülődéssel, külső belső tatarozással ékesítették a megelőző héten házaikat és udvaraikat s igaz magyar vendégszeretettel várták rokonaikat, közel és távolban lakó ismerőseiket az ünnepélyre. És nem is készülődtek hiába. A szentelés napján

A meghívott vendégek, lelkészek és tanítók körülbelül tizenöten a felső-mérai parókián gyülekeztek, és kocsikon mentek el délelőtt fél tízre az alsó-mérai templomhoz. A falu közepén a hivatalos vendégek szálltak, megszólaltak a harangok, és az ünneplő tömeg az „Örül a mi szívünk” kezdetű, 122. énekeskönyvi zsoltár éneklése közben vonult az új templom elé. A zsoltár szövege a kitüntetett időpillanathoz kapcsolódik, és maga az éneklés is szakrális aktusként volt jelen. A helyszínen az egyház-község gondnoka, Benke János rövid beszéd kíséretében átadta a templom kulcsát az Abaúji Egyházmegye küldöttének, Antalfy László helyettes esperesnek. Ő kinyitotta a templom ajtaját, majd a hivatalos vendégek elfoglalták helyüket, azonban a sok érdeklődő miatt nem mindenki fért el a kis templomban.⁴² Ezután közös ének következett, majd Antalfy László imádsága után Kovács István baktai lelkész ünnepi prédikációja hangzott el. A kint lévő tömegre való tekintettel ott is volt prédikáció, Hörcsik Lajos vilmányi segédlelkész által. A prédikáció után úrvacsorát osztott Hallgató János mérai református lelkész, kint pedig ugyancsak Hörcsik Lajos végezte ezt a szolgálatot. A templomi ünneplést gyülekezeti ének zárta be.

Az ünnep szakrális része ezzel véget ért, profán részről azonban folytatódott. A papi és tanítói kar megjelent tagjai ismét Felső-Mérán gyűltek össze, hogy „igaz magyar szokás szerint áldozzanak a barátságnak is”. Hallgató János egy fohászszerű összegzéssel zárja az alsó-mérai református templom építési körülményeinek leírását, mely mint liturgikus elem az imádság és áldáskérés írásbeli alternatívájaként értelmezhető.⁴³

IV. Összegzés

Szent és profán, ünnepi és hétköznapi fonódik össze az alsó-mérai református templom építésében. A templom mint megszentelt kultuszhely kiemelkedő helyet kap mind a gyülekezet, mind a falu életében – térben és időben egyaránt. Térben való elhelyezése Alsó-Méra egykori központjában, egy összehordott dombon jelzi számunkra a templom és ezáltal a vallás kiemelt szerepét egy lokális közösség keretein belül.

Az 1893-ban felépített alsó-mérai templom építésekor profán és szakrális elemek találkoztak; megszentelődtek, ünneppé váltak hétköznapiak. A közösségi összefogás gyülekezeti, községi és felekezeti határokat, illetve óceánokat átívelő példáját örökölte meg Hallgató János református lelkész 1894-es leírásában.

A régi templom használhatatlanná nyilvánítása profán épületté tette azt, de a helyet, ahol állt, nem. Az új templom építése során felmerült kihívások emberi, profán kihívások voltak, melyeken a hit nyújtotta reménység vezette át a lelkészt és a gyülekezetet egyaránt. A különböző munkafázisok előrehaladtának megünneplése

a közelben fekvő községek lakói, nem száz, de ezer számra, jöttek el, úgy hogy Felső és Alsó Mérán nem volt ház, nem még a katolikusok között sem, hol vendég ne lett volna; egyes alsó-mérai ref. családnál 20-25 székér vendég is volt”

⁴² „A nép legnagyobb része, bár tolongott befele és csak csendőri ellenállás mellett volt visszatartható, kint maradt a templom előtt és az utcán s túrte állhatatosan a kemény hideget és metsző szelet”

⁴³ „És most bezárom e történetet azon imaszerű kéréssel: hogy a mindenható Isten fedezze be védő szárnyaival ezt a templomot, hogy álljon az a századok folyamán, álljon, mint a hitbuzgóság és áldozatkészség tanújele; álljon, mint az igaz vallásosság és tiszta erkölcsiség őrhelye!”

megszentelte az időt – ünnepivé tette azt. Ennek íve jól követhető az egyes munkafolyamatok megkezdése vagy befejezése kapcsán. Míg az alapkőletétel nem tartalmazott szakrális elemeket, a gombfeltétel során már alkalmaztak liturgikus aktusokat. A templomépítés csúcspontja természetesen a templom felavatási ünnepélye volt, mely egyben lezárás és kezdet is. Lezárása egy három éven át tartó profán aktusnak, és kezdete az épület szakrális funkcióbetöltésének – hogy épületből a gyülekezet által használt református templommá váljon.

**“It Was Our King József Ferencz I who was the first to hear our distress call.”
The History of the Building of Alsó-Méra’s Reformed Church**

In my writing, I present the building of the church of Alsóméra in Abaúj county, based on reverend János Hallgató’s description from the year 1894. The article briefly summarizes the history of the congregation. It presents the dismantling of the wooden church in the 18th century in detail, the planning of the new church, the creation of financial resources, and finally, the various phases of the church construction.

Rácsokné
Fügedi Zsófia

AZ EGYHÁZ BÜNTETŐ IGAZSÁG- SZOLGÁLTATÁSÁNAK ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA

Az egyház bírói hatalma, főként a büntető jurisdictio kapcsán szokott felmerülni a kérdés, hogy vajon milyen alapokon is nyugszik ez a fajta jogosultsága az egyháznak. Miként ítélkezhetünk egymás felett, ha Jézus Krisztus a legfőbb bíró; van-e helye egyáltalán büntetésnek; előtérbe kell-e helyezni a lelkigondozói szemléletet? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések a mai napig foglalkoztatják az egyház bírói hatalmáról gondolkodókat. Jelen írás neves egyházjogászok egyházjogra, valamint egyházi igazságszolgáltatásra vonatkozó nézeteit veszi sorra, hogy megfontolt, jogi és teológiai szempontból is megvizsgált válaszokat adhassunk a bennünk felmerülő kérdésekre.

Elsőként Kovács Albert munkásságát kell felvázolni, aki 1878-ban egy nagy összefoglaló és megalapozó tudományos munkát adott ki *Egyházjogtan* címen. A református egyházjog tételeinek megismerési nehézségét a tételek határozatlansága, az egységes törvénykönyv és másodlagos irodalom (egyház történeti és jogi szempontból egyaránt értett) hiánya okozta, amelyet ez a kiadás mindenben pótolni igyekezett. Legelőször is felhívta a figyelmet az egyházjog ismeretének fontosságára, hiszen enélkül egy lelkész nem tudja jogait megfelelően gyakorolni, illetve kötelességét betartani, továbbá egyházkormányzói feladatokat sem láthat el. Az egyházjog a gyülekezetek születésével egyidős, hiszen mint minden emberi csoportosulásnak, szüksége van bizonyos együttélést szabályozó rendre. Ebből fakad az egyházjog fogalma: „Mindazon szabályokat együttvéve, melyek az egyháznak mint társadalmi intézménynek életét, s tagjainak egyházi cselekvésmódját a jog szempontjából rendezi, nevezzük egyházi jognak vagy egyházjognak. Tehát a jog az egyházra nézve is éppen az, a mi az államra nézve, t. i. a nyilvános cselekvés elve, és az egyháznak mint társadalmi intézménynek éppen úgy lényegéhez tartozik, mint

az államnak, hogy a jog alapján rendeztessék.”¹ Ebből a felfogásból adódóan nem is található művében az egyház bírói hatalmának elméleti megalapozása, hiszen az első gyülekezetek szükségszerűen különböző szabályok szerint kezdték meg szervezni az életüket, amelyek elsősorban a Szentírásan alapultak. Azt a történeti részben kiemeli a szerző, hogy az első keresztyének szigorú erkölcsi fegyelmet gyakoroltak, amelynek alapja Máté 18,15-17 versei voltak. Az egyházi fegyelem fő gyakorlóit az apostolok voltak. Pál apostol utasítása alapján (1 Kor 6,1-7) a keresztyének világi bíróság előtti pereskedése tilalmazott volt, így széles körű bíráskodás alakult ki: nemcsak az egyházi vétségek, hanem magánjogi ügyekre nézve is joghatósággal bírtak az egyházi bíraskodással meghatalmazott személyek. Az ügyek és bíraskodással meghatalmazott személyek köre az egyházi szervezet, valamint az egyház és állam viszonyának alakulásával együtt folyamatosan változott, egyre szűkült a történelem folyamán. Kovács Albert az egyháztörténet főbb momentumait felvonultatva jut el kora hatályos jogrendjének tárgyalásához, amelynek fő sajátossága az egységes írott törvénykönyv hiánya, amely az igazságszolgáltatásban ugyancsak érzeteti hátrányos hatását. A kerületenként eltérő, szokásjogon alapuló szabályok nehezítik az igazság kiderítését, de a vádlott önvédelemhez való joga is sérül. A hiány kiküszöbölésére a kánonjog, a polgári és büntető perrendtartás, az evangélikus rendszabályok és a református szokásjog gyakorlata alapján állított össze főbb elveket.

Hangsúlyozza, hogy a társadalmi együttélés törvényszerűségei az egyházban is érvényesek: a társulások szabályokat határoznak meg magukra vonatkozóan, amelyeknek megtartása felett valamiféle kormányzó vagy felvigyázó hatalom őrködik. S bármennyire is nagy gondot fordítanak a rend betartására, mégis lesznek olyan cselekvések, amelyek ezt megzavarják. Akkor pedig szükségszerű, mégpedig a társaság létezése, fennmaradása szempontjából, hogy a törvénytelen cselekvés folytatása befejeződjön, a káros következmények elháruljanak, a megsértett rend helyreálljon. Ez a folyamat az igazságszolgáltatás. Az igazságszolgáltatás célja a jogsérelem valódiságának és terjedelmének meghatározása, majd annak orvoslása. Az ehhez kialakított rendtartásnak pedig olyannak kell lennie, amely e célt leginkább elősegíti. A bíró szerepe erősen gyakorlati, hiszen nem csak azt nyilvánítja ki, hogy mi a törvénynek ellentmondó cselekedet, hanem annak beszüntetésére és a sérelem orvoslására is kötelez, amely speciális és általános prevencióként is szolgál. Az ítélethozatal elvei közül néhány: eljárási formák és törvények betartása, a peranyaghoz való ragaszkodás; az ítélet legyen indokolt, végrehajtható; gyanú alapján vagy meghallgatás nélkül senki sem elítélhető; mulasztás, tilalom áthágás, enyhítő és súlyosító körülmények, valamint a visszaesés értékelése az ítéletben. A büntetések célja a bűnös megjavítása: „azért ezeknek olyan természetűeknek kell lenni, hogy céljokat elérjék, s mihelyt a javulás valóban bekövetkezett, fel kell oldatniuk”.² A peres eljárást mindenképpen meg kellett előznie a békéltetésnek, amely az esperes feladata volt. Ez házassági per-

¹ Kovács Albert: *Egyházjogtan, különös tekintettel a Magyar Protestáns Egyház jogi viszonyaira*, Budapest, Magyarországi Protestánszegylet, 1878, I. füzet, 26.

² Kovács: i. m., II. füzet, 526.

ben vagy olyan fegyelmi ügyben volt lehetséges, ahol magánszemély volt a panaszos, ekkor esperesi intéz vagy közigazgatási úton való fegyelmezés előzte meg a pert.

Időrendben Szentpéteri Kun Béla kiváló egyházjogász követte Kovács Albert munkásságát, aki 1908-ban, majd 1948-ban adta ki jelentős művét *A Magyarországi Református Egyház külső rendje* címmel.³ Az elméleti megalapozásnál kerül tárgyalásra, hogy milyen jellegű jognak is tekintendő az egyház alkotmánya, tehát ezen belül az egyházi bíróságokra vonatkozó szabályrendszer is. Kálvint vannak, akik úgy értelmezik, hogy ius divinumként tekintett az egyház által alkotott jogra, hiszen az egyház külső rendjének a Szentírásen kell alapulnia. Szentpéteri szerint „akkor járunk a legközelebb Kálvin tanításához, ha azt mondjuk, hogy az egyháznak a reá váró feladatok végzéséről isteni parancs következtében gondoskodni kell, ám hogy ez a gondoskodás miképpen történik, azt nem isteni eredetű jogszabályok határozzák meg, de isteni parancsokra alapított emberi jogszabályok”.⁴ *A Magyar református egyházalkotmány* című munkájában úgy fogalmaz, hogy az isteni jog alapvetően abban különbözik más jogszabályoktól, hogy nem lehet megváltoztatni. Ez a megváltozhatatlanság a törvényhozó hatalom korlátozását jelentené, magának a törvényhozónak kell kijelentenie, de ilyen örök időkre szóló érvényességgel nem lép fel a református egyház, lévén összeegyeztethetetlen lenne a reformáció fő elvével, az ecclesia semper reformandával. Krisztus egyedüli uralmának biztosítása a cél, ennek szem előtt tartásával kell az egyház külső rendjét formálni, s a Szentírásra alapítani a szabályrendszert. „Ha az egyházalkotmány ius divinum voltáról nem is lehet szó, annak alapjául kétségtelenül isteni rendelkezések szolgálnak, amelyek közvetlenül nem létesítenek ugyan jogszabályt, de feltétlenül irányadók a jogszabályok alkotásánál; egyrészt azzal, hogy bizonyos intézmények felállítását vagy fenntartását kizárják, másrészt azzal, hogy bizonyos feladatokról való szerves gondoskodást kötelezővé tesznek.”⁵ Az isteni parancsok követése mellett az őskeresztény gyakorlatra, de a megváltozott életviszonyokra is tekintettel kell lenni. Útmutatóként szolgál a helyes megoldás megtalálásában a célszerűség, amelyet maga Kálvin is fontosnak tartott. (Kovács Albert is utalt rá, hogy az egyházi jogalkotás folytonosan változásban van a belső vallási tartalom és a külső társadalmi tényezők következtében, amelyekhez igazodni szükséges.)

Szentpéteri Kálvinra hivatkozik, aki szerint az egyház fő feladatai az igehirdetés, a sákramentumok kiszolgáltatása, a tanítása, a fegyelem gyakorlása és a szegények gondozása, amelyek közül a fegyelem gyakorlása minősül egyházkormányzati feladatnak, amit a iurisdictio jogi fogalmával foglalhatunk össze. „Kálvin szerint maga az egyházkormányzás: tota autem ecclesiastica iurisdictio ad morum disciplinam pertinet”⁶ (Inst.IV.XI.1.). Az egyházalkotmány szempontjából tehát az e feladatot telje-

³ SZENTPÉTERI KUN Béla: *A Magyarországi Református Egyház külső rendje*, Budapest, A Magyar Református Egyház kiadása, 1948. – A kötet az 1908-ban megjelent *Magyar református egyházalkotmány* címmel megjelent könyv átdolgozott változata.

⁴ Uo., 28.

⁵ Uo., 30.

⁶ „Az egyház bírói hatalma pedig teljes egészében az erkölcsi fegyelmezésben áll” – KÁLVIN János: *INSTITUTIO, A keresztény vallás rendszere I-II.*, Bp., Kálvin kiadó, 2014., II., 302.

sító szervek a legjelentősebbek. Végsőleg minden keresztyén egyház alkotmányának fundamentuma éppen a fegyelmezés, a Jézus Krisztus által adott hatalom az oldozásra és a kötözésre, a kulcsok hatalma.”⁷ A kulcsok hatalmát többféleképpen értelmezik az egyházak, a református egyház maga is kétféleképpen: jelenti egyrészt az Isten igaz igéjének hirdetését, másrészt az Igének nem engedelmeskedők megbüntetését. Fontos kiemelni azonban, hogy az utóbbi is csak addig terjedő hatalom, amíg emlékezteti a vétkest bűnére, de nem ejt kárhozatba. Az egyház fegyelmező hatalma, amely Szentpéterei szerint lényegében az egész egyházkormányzást jelenti, Máté evangéliuma 18. fejezetének 15-20. versein⁸ nyugszik. A hangsúlyt az értelmezők hol a mondd meg a gyülekezetnek, hol a ketten-hárman egybegyűlnek részre teszik, amiből adódik, hogy a jurisdictio hatalma vagy a gyülekezetnek (egyházközségnek) vagy bármely két-három összegyűlt embernek adatik. Bármelyik magyarázatot fogadjuk is el, az egyház Krisztus királysága, s azért nincs szükség földi helytartóra, mert „maga a király Krisztus ott van, ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az ő nevében. Nem ember gyakorolja a hatalmat, hanem maga az egyetlen úr, aki lélekben és igazságban megjelenik az őbenne igazán hívők között. Merő tévedés tehát a református egyházalkotmányt úgy fogni fel, mint valami népuralmi alakulatot. Az egyházi jurisdictio [...] transzcendens alapokon nyugszik. Azok, akik az egyházi hatalmat kezelik, nem a nép akaratának tolmácsolói, hanem Krisztus parancsának teljesítői, nem a nép képviselői, hanem Krisztus szolgálói. [...] Ebből az is következik, hogy nem szükségképpen a néptől veszik tisztségüket, hiszen a hatalom, amelynek ők eszközei, nem a népé, hanem Krisztusé.”⁹

Fentiek alapján Szentpéterei azt vallja az egyházalkotmány legfőbb elvének, hogy az egyházi jurisdictiót mindig testületileg kell gyakorolni. Ha ketten vagy hárman összegyűlnek, akkor Krisztus, a hatalom birtokosa jelen van, és az összegyűlteken keresztül rendelkezik. Ezért nagyon fontos, hogy legalább két ember együttesen gyakorolja a hatalmat, és a tagoknak Krisztus nevében kell összejönniük; ennek kell megfelelni az egyház tagjainak fegyelmezésekor is. Az a következtetés is levonható, hogy az egyház szervezete alulról felfelé építkezik, az egyház fogalma alapvetően a gyülekezetre vonatkozik. Az egyház minden feladatát elláthatja néhány hívó is, így minden olyan gyülekezet, ahol ezeket a feladatokat ellátják, önmagában egyház. Persze a gyülekezetek összekapcsolódnak, összekapcsolódhatnak egymással többféle formában, egyre nagyobb szervezeti egységekbe tömörülve; akár az egész világ összes reformátusa is egységet alkothat.

⁷ SZENTPÉTEREI KUN Béla: *Magyar református egyházalkotmány*, Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1932, 8.

⁸ „Ha vétkezik atyádfia, menj el hozzá, intsd meg négy szemközt: ha hallgat rád, megnyerted atyádfiát. Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egy vagy két embert, hogy két vagy három tanú szava erősítsen meg minden vallomást. Ha nem hallgat rájuk, mondd meg a gyülekezetnek. Ha pedig a gyülekezetre sem hallgat, tekintsd olyannak, mint a pogányt vagy a vámszedőt. Bizony, mondom néktek: amit megkötök a földön, köve lesz a mennyben is, amit pedig feloldotok a földön, oldva lesz a mennyben is. Bizony, mondom néktek azt is, hogy ha közületek ketten egyetértének a földön mindabban, amit kérnek, azt mind megadja nekik az én mennyi Atyám. Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben: ott vagyok közöttük.”

⁹ SZENTPÉTEREI KUN: *Magyar református egyházalkotmány*, 9.

A bírói hatalom, összefoglalva tehát, „az Isten törvényének megtartására szolgál, a kulcsok hatalmából származik, a tiszta erkölcs fenntartására, a jórend és a fegyelem szeretettel biztosítására, a vétkeseknek szelíden, de kellő szigorúsággal megbüntetésére irányul”.¹⁰ Jelenti további a közigazgatási ügyeket, amelyeket törvény rendel bírói útra terelni, illetve egyéb felelősségi ügyekre vagy bírói oltalmat igénylő ügyekre. (Azt még érdemes megemlíteni, hogy Magyarországon az 1881. évi törvény állított fel külön bírói szerveket, amelyek azonban szoros kapcsolatban állnak az egyház igazgatási szerveivel.)

Novák István az egyház bírói hatalmát két részre osztja: lelki és jogi aspektusra. Mint lelki hatalom a kulcsok hatalmára vezethető vissza (Máté 16,17-19; Máté 18, 15-20), amelyet Kálvin az egyház bírói hatalmával azonosít, hiszen mindenképpen szükséges az egyháznak törvénykezési hatalmat biztosítani a fenti igehelyek alapján. „A kulcsok hatalma mint bírói hatalom olyan lelki tényező, amelyet Krisztus azzal a céllal adott az anyaszentegyháznak, hogy azzal az egyház tagjait fegyelmezze, az Ige hatalmával, tehát kétségekívül hatalmi erővel és eszközökkel igazítsa. Ez a hatalmi erő és ezek a hatalmi eszközök azonban ebben a vonatkozásban csupán lelki hatalmat jelentenek. Ekként a bírói hatalom mint spirituális hatalom s mint az Ige által gyakorolt lelki bírói hatalom jelentkezik.”¹¹ Másrészről ez a hatalom szükségszerűen jogi jellegű is, hiszen az egyház mint szervezett közösség szükségszerűen rendet kíván tartani tagjai között, „rendező és igazságot tevő erejét”¹² kifejezésre kívánja juttatni. Azt, hogy miért is elengedhetetlenül szükséges a jogi aspektus az egyházi bírászkodásban, dr. Ravasz László gondolatai¹³ nyomán így fejti ki Novák István: „Az egyház jogi bírói hatalmának létezése tulajdonképpen a lelki bírói hatalom bizonyos hiányosságára, alkalmatlanságára, illetőleg hatálytalanságára vezethető vissza. Ezt olyan értelemben kell vennünk, hogy az egyházi életnek számos olyan megnyilvánulása van, amelyre vonatkozólag az egyház lelki bírói hatalmának ereje teljesen hatástalan, alkalmatlan és hiábavaló. Lehetetlen ugyanis az egyházon belül az egyháztagoknak, – legyenek azok akár tisztségviselők, akár nem, – bizonyos bűnös cselekedeteit, mulasztásait és vétkességét, amelyek *tárgyi* és nem lelki valóságokban jelentkeznek, pusztán lelki fegyverekkel, lelki erővel, spirituális bírói hatalommal, amely tulajdonképpen az Ige erejének és hatalmának alkalmazása, megítélés alá vonni. Az egyház ugyanis nem csupán lelki közösség, hanem jogi szervezet is s ennek folytán a keretein belül jelentkező mindennemű visszaélés, minden eltérés a jótól, a helyestől, a törvényestől

¹⁰ Uo., 509.

¹¹ Novák István: A protestáns egyházak perjoga, *Miskolci Jogászélet*, XIX. évfolyam, 1943/3., 42.. Letöltve [http://mandadb.hu/ oldalról](http://mandadb.hu/oldalrol/2017.január.15.37-50) 2017. január 15. (37–50.)

¹² Novák: i. m., 43.

¹³ „Vannak tehát az egyháznak, az egyházi judikaturának olyan részei, amelyek nem oldhatók meg soha az úgynevezett pásztori, vagy spirituális fegyelmezéssel. Mert az, aki kárt okozott az egyháznak, aki hivatalos tisztségében hűtlenül járt el, aki egy megbízatásra, amelyet az egyháztól vett, méltatlannak bizonyította magát, bűnbánattal a maga cselekedetét jóvátenni nem tudja. Nem tudja jóvá tenni és nem tud mentesülni alóla egyszerűen azért, mert a bűnbánatot, az egyház láthatatlan fejével, a Krisztussal való viszonyunkat momentán ipso facto érzi, de a világgal és embertársainkkal való viszonyunkat a bűnbánat véglegesen nem rendezi, ott egy vezeklésnek, egy megtorlásnak és a következmények elhordozásának van helye.” Dr. Ravasz László felszólalása a ref. zsinat 1928. évi május 14-i ülésén, idézi Novák: i. m., 43.

és az igazságostól, olyan megtorlást kell, hogy vonjon maga után, amely mint erő és hatalom, tehát mint bírói hatalom nem elégszik meg a lelki fegyelmezés eszközeivel, – minthogy ezek a tárgyi valóság tényeire nem is alkalmazhatók, – hanem éppen e tárgyi valóságokhoz hozzáférendő és e tárgyi tényekben és nem lelki adottságokban jelentkező rosszat, helytelent, igazságtalant és törvényellenest jogi eszközök alkalmazásával, vagyis jogi bírói hatalommal ítéli meg.” A bírói hatalom jogi oldalát jelenti a kulcsok hatalmában megfogalmazott oldás és kötés, hiszen ez a jogilag szabályozott egyházi életben tud hatást kifejteni, a tárgyi valóság tényeire vonatkozik. Kálvin számos megállapítása is arra utal, hogy a kulcsok hatalma nemcsak a lelki, hanem a jogi bírói hatalom megalapozása is egyben; az egyház rendjének fenntartását célozza, jogi igazságszolgáltatást igényel. Novák István a bírói hatalom vizsgálatakor fontosnak tartja a bírói hatalom letéteményesének meghatározását, amely nem más, mint az egyházközség, lévén a protestáns egyházakban minden hatalom innen ered, így a bírói hatalmat sem lehet máshonnan származtatni. A többi bírói testület hatalma így származékos hatalom, de ettől még teljes értékű. A hatalom gyakorlásának pedig mindenképpen testületi formában kell megvalósulnia.

A *Magyarországi Református Egyház új alkotmánya* (1928) című munkájában¹⁴ Novák István elismeri, hogy igen nehéz a pásztori funkciót a jogi szabályozásban érvényre juttatni, hiszen lelki vonatkozású jogszabályokat megfogalmazni nem egyszerű feladat, általában egyik vagy másik irányba billen a mérleg nyelve. Az 1928-ban megnyílt zsinat a fegyelmi ügyek vonatkozásában megbirkózott a feladattal, s érvényre juttatta a bűnössel szemben is megnyilvánuló szeretetet (egyháztag négy szemközti megintése), de ugyanakkor szigorú, megtorló jellegű büntetéseket is előír (temetési szertartás megtagadása). A megtorló jellegű intézkedések meghozatala azért vált szükségessé, mert az egyház ereje és tekintélye meggyengült, a lelkipásztorok erkölcsi színvonala csökkent.

Az egyházban a közigazgatási és a bírói funkció szétválasztását fontosnak tartja, de „felhívja a figyelmet a paritás szükségességére és fontosságára azzal, hogy az egyházi vétségek százszázalékosan nem határolhatók el dogmatikai vonatkozásoktól, ennél fogva hitelvi megnyilvánulásokkal átszótt kérdéseket nem célszerű kizárólag tisztán jogászokból álló törvényszékek elé utalni. Egyben azonban mint tényt rögzíti, hogy a református egyház gyakorlata eddig is arra irányult, hogy az egyházi törvényszékek világi oldalán lehetőleg jogvézett embereket alkalmazzon.”¹⁵

Kováts J. István kifejezetten hangsúlyozza a fegyelmezés fontosságát, alámasztva azzal, hogy az jelentős szerepet töltött be az ősegyházban és Kálvinnál is, az egyházfegyelem tulajdonképpen az igaz egyház ismertető jele. A fegyelmezésnek mindenképpen a Biblián kell alapulnia, és inkább nevelői célzatúnak kell lennie, mintsem megtorlónak: „nem a jogi, hanem a nevelői és missziói szempontokon van a hangsúly. A nevelői célzatnak sosem szabad belőle hiányoznia. Kálvin épen ezért helyteleníti a régi egyházfegyelem túlságos szigorát, mert abban a megtorlás és a meg-

¹⁴ *A Magyarországi Református Egyház új alkotmánya*, Miskolc, Ludvig István Könyvnyomdája, 1936.

¹⁵ SZATHMÁRY Béla: *Novák István egyházjogi tevékenysége*, letöltve a www.srta.hu oldalról (2017. január 15.).

félemlítés volt az uralkodó elem, nem pedig a megjavításra alkalmas, szeretetteljes szelídség.”¹⁶ A világi jogban legfeljebb enyhítő körülménynek számító megbánásnak az egyházi bíráskodásban központi szerepet kell biztosítani, hiszen nem a bűnös elvesztése a cél, hanem, hogy belássa bűneit és megtérjen – minden fegyelmezésnek ezt kell szolgálnia.

A Szentírás az egyház jelentőségét többféle megjelöléssel is hangsúlyozza: az egyház Krisztus jegyese, az egyház feje Krisztus, az egyház szent. Ez mind arra utal, hogy az egyház tagjainak éppen ezért távol kell tartaniuk magukat a bűntől, a szentségtelenségtől és tisztán kell megőrizniük magukat. A fegyelmezés további indoka a közösségmegtartó erő, hiszen a rend, a fegyelem és a szabályok az egy közösséghez tartozást erősítik.

Az egyházfegyelem gyakorlása olyan méltóságot igényel, amelyből kitűnik, hogy tulajdonképpen Isten ítélkezik. A bíráskodás során az Igének kell uralkodnia, az Igét kell hirdetni, hiszen az egyházfegyelem ugyanazt teszi, amit az Ige: „ígér, biztat, másfelől fedd, ítél, kárhoztat”.¹⁷ A világi hatalommegosztástól eltérően az egyházban – ha jogi nyelven kívánunk fogalmazni – a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom birtokosa egyaránt Isten, s mindez az Ő Igéjén keresztül nyilatkozik meg a számunkra. A gyakorlati megvalósulásban nem szabad, hogy egy ember kezében összpontosuljon a bírói hatalom, valamint elválasztva kell működnie a fegyveres, polgári hatalomtól. Kováts J. István arra is felhívja a figyelmet, hogy helytelen az az egyházi szabályozás, amely szerint az egyházi bírói testület fejei ugyanazok, mint az egyházi testületek elnökei. Továbbá túlzott fellebbezési lehetőséget biztosítanak a törvények, elég lenne kétfokú bíráskodás, csökkentve ezáltal a bírói testületek leterheltségét, illetve teljesen mentesítve az egyetemes konventet, amelynek mint legfőbb közigazgatási testületnek inkább más feladatokra kell koncentrálnia.

Összefoglalva: Kováts J. István különös gondot fordítana az egyházban a fegyelmezésre, az egyházi szabályozást az evangélium szerint átalakítaná, és pásztori elemekkel bővítené, ugyanis véleménye szerint túlsúlyban van a megtorló elem a korabeli szabályozásban. (Ami azért érdekes, mert az 1928-ban megnyitott zsinat vezetett be a megtorló jellegű intézkedéseket, ami Novák István szerint a meggyengült erkölcsi nivó miatt igenis szükségszerű volt az egyházban.) Valamint az egyháztagokkal szembeni egyházfegyelemre több figyelmet kellene szentelni, továbbá az egyházi tisztviselőkénél alkalmazni kellene az egyháztagokkal szemben megengedett büntetéseket (úrvacsorától való eltiltás), ugyanakkor lehetővé kell számukra is tenni a büntetés enyhítését vagy felfüggesztését bűnvallás és megbánás esetén. Végezetül, nem gyakorolhatnák ugyanazok a kormányzói és bírói hatalmat.

Szathmáry Béla a kulcsok hatalma tételének levezetése közben szintén foglalkozik a bírói hatalom lelki és jogi oldalával. A lelki bírói hatalom spirituális eszközökkel gyakorolja a hatalmat, tulajdonképpen erkölcsi jellegű, hiszen a bensőnkre hat, a jó-

¹⁶ KOVÁTS J. István: *A református egyházalkotmány alapvető kérdései, A reform-kérdések*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1948, 371.

¹⁷ KOVÁTS J.: i. m., 362.

vátétel módja a bűnbánat. Ennél az aspektusnál kell utalni arra is, hogy ez a bírói tevékenység mindig pásztori szolgálat is kell, hogy legyen. Ravasz László gondolataival (lásd 85. számú lábjegyzet) egyetértve Szathmáry így fogalmaz: „Mivel az egyház látható mivoltában jogilag szervezett emberi közösség is, ennek a szervezetnek szüksége van a szervezetet egyben tartó és azt rendben tartó hatalomra, amely az egyháznak abban a jogosultságában jelentkezik, hogy meghatározhatja azokat a jogi rendezettséget sértő magatartásokat, amelyek miatt egy jól szabályozott eljárási rend szerint a vétkesekkel szemben eljárhat, továbbá létrehozhatja az ezzel a feladattal foglalkozó szervezetét.”¹⁸ Tehát az egyházfegyelem fenntartása jogi jellegű, jogászai feladat. Jogi jellege ellenére azonban nem azonosítható a világi jogalkalmazással sem az anyagi jogban, sem a jogkövetkezményekben, csupán eljárásjogilag van hasonlóság.

Az egyházköztség a bírói hatalom letéteményese, tekintettel az egyetemes papság elvére. Gyülekezetenek azonban nemcsak az egyházközséget mint alapegységet tekintjük, hanem a Magyarországi Református Egyház tagjainak összességét is. Az, hogy a hatalom gyakorlásának módja közvetlen-e vagy átruházott, nem központi kérdés; annál inkább fontos – szintén az egyetemes papság elvére tekintettel –, hogy egyetlen egyháztag se legyen kirekesztve a bírói hatalom gyakorlásából. Itt emeli ki a szerző a delegált hatalomgyakorlás esetére a társas bíráskodás alapelvét, amely bibliai alapon nyugszik („ketten vagy hárman összegyűlnek”).

A hatalom gyakorlásának elengedhetetlen feltétele a megfelelő szervek létrehozása, amelyekben az egyház bírói hatalma kifejezésre jut, ezek az egyházi bíróságok. „Ezek a szervek az egyháztól nyerik a felhatalmazást a hatalom gyakorlására. A bíróság, a bírósági tanácsok ebből következően tehetetlenek és cselekvésképtelenek mindaddig, amíg az egyház a bíráskodás hatalmát át nem ruházza, az egyházi testület ezzel az átruházási aktussal válik egyházi bírósággá, és lesz jogosulttá a gyakorlatban is alkalmazni bírói hatalmát.”¹⁹

Mint említésre került, eljárásjogilag hasonlít az egyházi bíráskodás a világi jogra, de kevert rendszerű eljárás: tartalmaz büntető és polgári joghoz hasonló jegyeket egyaránt. Röviden így lehet meghatározni a bírósági eljárás fogalmát: „az egyházi bíróságoknak az egyházfegyelem fenntartása érdekében megvalósuló, szabályozott igazságszolgáltatási tevékenysége, a feleknek és más alanyoknak a közreműködése mellett”.²⁰

Fentiekből megállapítható, hogy minden egyházjogász fontos szerepet tulajdonított az egyházi törvénykezésnek, ezen belül is az egyházfegyelemnek, méghozzá Kálvinra történő hivatkozással, valamint annak a ténynek az alapulvételével, hogy az egyház mint bármely társadalmi szervezet szükségszerűen szabályok alapján szervezi az életét, amelybe beletartozik azoknak betartatása is. E nélkül magát a létét veszélyeztetné. Ez Kovács Albertnél olyan evidencia, amely szükségtelenné is teszi az egyház bírói hatalmának további fejtegetését. A szentírási alap kétséget kizáróan Máté evangéliuma 18. fejezetének 15-20. versei, bár Kovács Albert csak a Máté 18,

¹⁸ SZATHMÁRY Béla: *Magyar egyházjog*, Budapest, Századvég Kiadó, 2004, 189.

¹⁹ Uo., 191.

²⁰ Uo., 196.

15-17 verseire utal az ösgyülekezetekkel kapcsolatban, aminek okai az előzőekben kifejtettek. Mivel a Szentírás sem anyagi jogi, sem eljárásjogi szempontból nem tartalmaz kellően részletes szabályozást, így szükségszerű az ember által alkotott jog, amely a megnevezett igehely gyakorlati alkalmazását teszi lehetővé. Így, egyetértve Szentpéteri Kun Bélával, az egyházi fegyelmezés isteni rendelkezésen alapuló emberi jog, amelynek fontos követelménye a változtathatóság, hiszen az emberi élet is sokszínű és változó, amit a jogi szabályozásnak tudnia kell követni.

Egyértelmű az olvasó számára, hogy az egyházjog, így az egyház bírói hatalmát tagláló szabályok határterületen helyezkednek el: lelki–teológiai és jogi aspektusok keverednek benne. Novák István és Szathmáry Béla is foglalkozik a bírói hatalom lelki és jogi oldalával, mindketten Ravasz László gondolatait alapul véve kiemelik, hogy nem elégséges lelki síkon közelíteni a fegyelem kérdéséhez, mert mint jogilag szervezett közösségnek szüksége van a jogi bírói hatalom összetartó erejére, a tárgyi valóság jogilag történő rendezésére.

Megegyeznek a szerzők abban is – szintén kálvini alapokon –, hogy az egyházi fegyelmezés egyben pásztori szolgálat is, amelyben a szeretet törvényének központi helyet kell biztosítani. Ez a legfőbb sajátossága a világi igazságszolgáltatással szemben. A pásztori és a megtorló elemek szerepe tekintetében nincs teljes egyezés, hiszen míg Novák István élteti az 1928-ban született szigorúbb szabályozást, addig Kovács J. István evangéliumi elvek szerint erősítené a pásztori jelleget. Novák Istvánnal egyetértve igen nehéz a pásztori funkció jogi szabályozásban történő érvényre juttatása, azonban a megtorló jellegű intézkedések mind a speciális, mind a generális prevenciót elősegíthetik, amely különösen fontos, ha arra nézünk, hogy az egyház Krisztus teste, így kiemelt jelentőségű, hogy a lehető legtisztábban őrizze meg magát. Emellett a lelki és a jogi aspektus e tekintetben is összefonódik: a büntetés nemcsak reparál és megtorol, hanem bűnbánatra készítet, Jézus követésére int.

Novák István és Kovács J. István is felhívja arra a figyelmet arra, hogy nem szabad a közigazgatási és a bírói funkciót keverni, ne legyen a bíróság elnöke és a fokozatos egyházi szerv feje ugyanaz a személy. A kettős aspektusú területre hivatkozással Novák fontosnak tartja, hogy lelkészi és jogvégzett tagja is legyen az eljáró tanácsnak.

Kovács Albert utal rá, hogy a protestáns gyakorlatban az egyes bírói ítélkezés kiment a szokásból, de értékelést nem fűz a megállapításhoz. A többi egyházjogász azonban kifejezetten fontosnak, sőt alapelvnek tekinti a testületi bíráskodást, amely a Szentírásban gyökerezik.

Egyetérték Szathmáry Bélával, hogy nem központi kérdés a bírói hatalom közvetlen vagy átruházott volta. Azonban úgy gondolom, hogy a Máté 18, 20 verse alapján közvetlenül kapja meg minden testület a hatalomgyakorlás jogát, valamint, utalva Szentpéteri Kun Bélára, a hatalom nem a néptől (gyülekezettől) származik, hanem Krisztus rendelése alapján létezik. De a legszűkebb értelmezés szerint még az is megállhatná a helyét, hogy minden bírói vagy akár a kormányzói hatalom származékos, hiszen Krisztus az egyház feje, a legfőbb és egyetlen bíró és kormányzó.

Mindezeket sorra véve láthatjuk, hogyan alakult ki az egyházi bíraskodás rendszere; melyek azok az alapelvek, amelyek meghatározzák. Az írás elején olvasható kérdésekre megfogalmazhatjuk a saját válaszainkat, immár felvértelve mindazon elméleti alapokkal, amelyeket az előttünk járók lefektettek.

Theoretical Foundation of the Criminal Justice of the Church

There are many questions about the judicial power of the Church. Here are some of them: where does this power come from? What is its theological basis? How can it be practiced correctly? Which procedural order should be applied? In Hungary, the codification of the Hungarian Reformed Church started at the Debrecen Constitutional Synod of 1881. At about the same time, scholarly church law work appeared, and until nowadays, many renowned ecclesiastical jurists tried to give answers to the questions arising from a theological and a legal point of view. This paper intends to present and summarize all these.

I.

A reformáció 500. évfordulóján már csak az eltelt időre is tekintettel természetes igény, hogy az egyház jog református ága fejlődésének történetiségét áttekintsük. Ehhez képest talán ünnepreöntő kijelentésként fog hangzani, ha azt mondom, hogy a református egyház jog mint egy felekezet által alkotott és megélt jogrendszer nem dolgozott ki markáns dogmatikát, szinte a kezdetektől mind a mai napig az egyház működésére vonatkozó tárgyi, pozitív jogalkotásra és a jogalkalmazásra koncentrált. Ez pedig éppen a reformáció teológiai jellegéből, a református teológiának a joghoz való viszonyából következik.

Szathmáry Béla

A REFORMÁTUS EGYHÁZJOG – TÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Kezdjük egy rövid történeti áttekintéssel! Luther Márton 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára kiszögezett 95 tételt. Ez persze nem egyházjogi történeti forrás, de ennek az lett a vége, hogy Luthert egyháza eretnekké nyilvánította, a pápa pedig egyházi átokkal fenyegette 1520-ban, amennyiben tételei közül 41-et nem von vissza. „1520. dec. hó 10-én a wittenbergi egyetem hirdetőtábláján egy felhívás volt olvasható, amelynek az volt a tartalma, hogy mindenki, »aki szereti a keresztyén igazságot«, jelenjék meg 9 órakor a város kapuján kívül álló Szent Kereszt-templomnál, ahol az Antikrisztusnak igazság fog szolgáltatni. A jelzett órában a tanári karral élükön kivonult az egész diákság s a város lakóinak nagy tömege. Megcsinálták a máglyát; s miután egy magiszter alágyújtott, Luther ezen bibliai mondással: »Mivel te az Urnak szentjét (Krisztust) megszomorítottad: szomorítson és emésszen meg tégedet az örök tűz!« – tűzbe dobta a pápai átokbulla, amelyet azután az egyházi törvénykönyvek s egyéb iratok hosszú sora követett.»¹ Követte továbbá az 1521.

¹ PAULIK János: A fordító előszava, in Dr. LUTHER Márton: *Miért égette el Dr. Luther Márton a pápának s híveinek iratait?*, Ford. PAULIK János, Budapest, Hornyásky Viktor Cs.

január 3-i kiátkozás aktusa. És persze akkor és ott nem a könyvégetés számunkra a lényeg, hanem a fennálló egyházi jogrenddel történt teljes szembefordulás. Elvetetük a régit, és nem alkotunk újat.

Az egyházi törvénykönyv elégetése kifejezte az egyház középkori hatalmának végét, hiszen az egyház hatalma a törvénykönyvben öltött testet. A Corpus Iuris Canonici egyetemes érvényű törvénykönyv volt, különleges tekintéllyel és értékkel bírt az egész nyugati világban. A lángok nemcsak egy évszázadok alatt összegyűjtött törvénykönyvet, hanem a pápának és az egyháznak mint intézménynek a hatalmi szimbólumát is elemésztették. Luther *A pápa és hívei könyveinek elégetéséről* című munkájában tettét igazolva összefoglalta a kánonjog általa vitatott tételeit. Számunkra a 10. pont a legfontosabb, amely szerint a pápát e földön nem ítélteti meg senki, de ő minden embert megítélhet. Luther szerint, ha ez a cikk helytálló, úgy oda Krisztus és az Ő igéje, de ha nem helytálló, úgy vége az egész egyházjognak pápástul és Szentszékéstül. És akkor itt és most megköszönhetném a figyelmet és befejezhetném, mondván, ennyi a református egyházjog történeti szempontból.

A történelmi fejlődés során a pápaság és a Szentszék megmaradt ugyan, de létrejöttek a tiszta evangéliumi alapokon álló egyházszervezetek, a reformált egyházak. Az 1555. szeptember 25-én megkötött augsburgi vallásbéke hivatalosan véget vetett a pápai egyház egyeduralmának, és innen kezdve jogilag két egyház volt a német birodalomban. *Rácz Lajos* hívja fel a figyelmet a változás valódi történelmi jelentőségére, aki a felekezet fogalmának kialakulását a reformációval szoros összefüggésben értelmezi.² 1517-ig ugyanis a katolicizmus minden, a római szentháromság hittől dogmatikailag is eltérő új egyházi irányzatot eleve eretneknek tekintett, s azt szigorúan üldözte is. A hivatalos egyház a „tévtanokkal” szemben következetesen lépett fel, az ősegyháztól kezdve csak egyetlen komolyabb változást sikerült legitimálni, mégpedig az 1054-es egyházszakadás következtében állandósult latin vagy más néven katolikus, illetve az ortodox vagy keleti egyház különválását.

Következésképpen a reformáció egyházjogi szempontból – természetesen itt és most nagyon leszűkített értelmezéssel – a katolikus egyházjog és az ennek alapján felépülő és látható formában megjelenő egyházszervezet elvetésével kezdődött. A reformátor atyák – Kálvin kivételével – nem voltak jogászok, s tevékenységük elsősorban nem az egyházjog, nem az egyházszervezet, hanem a meglévő katolikus dogmatika elvetésére és egy új teológiai doktrína kidolgozására irányult, ráadásul ez a folyamat igen hamar bizonyos szempontokból különböző irányokba indult el.

és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1913, 8. Az eredeti, röpirat formájában terjesztett munkát Luther 1520. decemberében készítette és adta közre.

² Rácz Lajos: A felekezetek kialakulása és jogállása Magyarországon, in Rácz Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog*, Budapest, HVG-ORAC, 2004, 11–27.

II.

A protestantizmus egyházjogának teológiai alapját röviden így foglalhatnák össze: Ábrahám hite alapján isteni ígéretet kapott: „Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.”³ Ezt a Sínai hegyen történt törvényadás nem tette érvénytelenné.⁴ Az ószövetségi törvény mint Isten akarata szükséges volt Krisztusig, nevelőnk volt, hogy hit által igazuljunk meg,⁵ Jézus Krisztus után azonban eljött a hit, többé nem vagyunk a nevelőnek alávetve.⁶ Krisztusban nincsen zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert mindnyájan egyek vagyunk a Krisztus Jézusban. Ha pedig Krisztuséi vagyunk, akkor Ábrahám utódai, s ekként az ígéret szerint örökösök.⁷

Az ószövetségi törvényben megjelenő isteni akarat továbbra is élő és meghatározó, de csak annak eredeti és a vele együtt élő megújított értelmében. Adolf von Harnack ezt a folyamatot Dogmatörténetében a következők szerint írja le: „Jézus Krisztus nem »megszüntetni« jött, hanem »beteljesíteni«. Isten szerinti és Isten által való új életet teremtett, de a zsidóságon belül és az Ószövetség alapján, amelynek rejtett kincseit feltárta. Bizonyítani lehet, hogy az egyszerű evangélium igent mond mindarra, ami a prófétákban és a zsoltárokból érték és spiritualitás, és amit a görög etika akkori fejlődése létrehozott; de erejét mindez csak itt nyerte el, mivel egy *személyben* lett életté és tetté, akinek nagysága abban is állt, hogy a földi viszonyokat nem alakította át és nem hozott alapszabályszerű határozatokat a jövőre vonatkozóan; egyáltalán nem bonyolódott bele az időbe. [...] Az evangélium a jó hír, a mindenható és szent Isten, az Atya és Bíró *uralmáról* a világon és minden egyes emberi lelken. Ez az uralom Jézus működésében következett be. [...] Istennek ez az uralma, miközben átsiklik minden ceremónián és rendelkezésen egyetlen *törvényt* rak az emberre, egy régit és mégis újat, nevezetesen az Isten és a felebarát osztatlan *szeretetének* törvényét.”⁸

A keresztyénség és benne a protestantizmus Krisztus élete és működése után határozottan különbséget tesz a törvény, ebben az értelmében az ószövetségi szabályrendszer és a Krisztus által hirdetett evangélium között, s a hangsúlyt az evangéliumra helyezi. Már a kezdetek kezdetén elutasítja a babilóniai fogságot követő időben írásba foglalt és ezzel együtt az isteni útmutatás az eredeti tóráh szigorúan betartandó, me-revvé vált törvényét, mintegy felszabadítja a keresztyénséget az egész életre, életvitel-re is kiható végletekig formalizált szabályrendszer betartásának kötelezettsége alól, hangsúlyozva, hogy az üdvösség nem e törvények következetes betartása révén, hanem Krisztus személyes áldozata, s az általa hirdetett evangélium elfogadása, a meg-váltó és kegyelmes Istenben való hit által érhető el.⁹ A keresztyénség azt hirdeti, hogy a törvény Krisztus által újra azzá vált, ami eredetileg is volt, útmutatássá. A törvény

³ 1Móz 12,3; 1Móz 15,6-21.; 22,17-18.; 2Móz 6,1-8.

⁴ 2Móz 20,1-17. és kk.; Gal 3,17.

⁵ Gal 3,24.

⁶ Gal 3,25.

⁷ Gal 3,25-29.

⁸ HARNACK, Adolf von: *Dogmengeschichte*, Freiburg im Bresgau, 1898. Magyarul: *Dogmatörténet*, Ford. GROMON András, Szentendre, Tillingér Péter műhelye, 1998, 15. és 17.

⁹ II. Helvét Hitvallás XII.

szent, igaz és jó,¹⁰ Krisztus által a szabadság törvényévé vált.¹¹ A keresztyénség ezzel a szemlélettel válik le a zsidóságról, értelmezi újra a törvényt, s – ahogyan például Harnack is megfogalmazta – ad új tartalmat neki, és ír elő új magatartásformát az ember számára. Török István *Dogmatikájában* a régi és új viszonyát így határozta meg: „[...] más a törvény és más a kegyelemhirdető evangélium, de Isten kijelentésében a kettő együvé tartozik. [...] Hangsúlyozzuk mi is az egységet; az ige evangélium és törvény, törvény és evangélium egyszerre. De hangsúlyozzuk a különbséget is, mert a törvény csak eszköz, amely előkészíti és mintegy érvénybe helyezi a hívőkben a megigazolást.”¹²

A XV. században Európa nyugati részén a római katolikus egyház volt az egyedüli hivatalos, állam által támogatott és szabályozott, azaz intézményes egyház. Ám ez az egyház erkölcsi és intézményi válságban volt. A konstanzi (1414–1418) és a baseli (1431–1443) reformzsinatok az egyház számára nem hoztak eredményt, a pápaság teljesen elvilágiasodott, az egyház belső állapotát a felső papság fényűző, erkölcstelen életvitele, az alsó papság nyomorúsága és tudatlansága jellemezte. Az intézményesült egyház elvesztette a kezdeti keresztyénség Isten és a felebarát szeretetére épülő vonzó jellegét. Ahogyan az ószövetségi tóráh elszakadt belső tartalmi lényegétől, a katolikus egyházszerkezet és hivatalosai által való működése is elvált az evangéliumtól. A XVI. század kezdetén a nyugat-európai énfelfogás az itáliai reneszánsz talán legfontosabb adalékával, az egyéni öntudattal gazdagodott, ami egyúttal a keresztyénség és az egyéni igények összehangolására is lehetőséget teremtett. Ebben a korban már nem volt elegendő a tisztán intézményes keresztyénség, amely magát külsőségeivel definiálta (mint templomba járás, az egyházi tanítások formális elfogadása stb.). Kezdett kibontakozni a keresztyén önértelmezés egyik legárnyaltabb és legjelentősebb fejleménye: ez az önmagát eddig külsőségeiben meghatározó és kifejező vallás újra felfedezi a belső tudatosság erejét. A reneszánsz korának keresztyén írói felismerték, hogy az evangéliumot úgy kell beépíteni az egyén tapasztalati világába, mint amit személyesen, belsőleg is el lehet és kell sajátítani. Savonarola, Wycliffe, Hus után Luther Márton lépett fel a hitélet vesztett, csak külsőségeiben élő intézményesült egyház ellen, és fogalmazta meg, hogy az egyház a szent életű emberek összessége, akik között az evangéliumot helyesen hirdetik, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki. Ennyi és nem több és nem más. Luther ezzel az egyház belső, teológiai lényege felé fordult, az egyház tiszta, ideális szellemi tartalmát akarta kifejezni. A helyes alapot a megigazulás egyedül a hit által (sola fide) megvalósításában látta. Úgy gondolta: „Ahol az Ige, ott a hit; és ahol a hit, ott az igaz egyház.” Azt hangsúlyozta, hogy nem az a döntő, hogy olyan intézmény tagjai legyünk, amely történelmileg az apostoloktól származik, hanem az, hogy hirdessük ugyanazt az evangéliumot, amelyet ők, az apostolok hirdettek. Rendet, szabályozottságot akart ő is. Azért vetette a törvénykönyvet a lángokba, mert úgy hitte, hogy az intézményesült egyház akkori formájában szem elől tévesztette azt a hittételt, amelyen az egyház áll vagy bukik, így nem igényelheti

¹⁰ Róm 7,12.

¹¹ Jak 1,25.

¹² Török István: *Dogmatika*, Debrecen, 1971, 20.5.2. fejezet

többé, hogy hiteles keresztyén egyháznak tartsák.¹³ Luther ugyan különbséget tesz *communio spiritualis* és *communio corporalis* között, de ezeket szoros egységben értelmezi. Az evangélikusok ennek alapján az elsőt a természetes, igaz és valódi, azaz *lelki*, benső keresztyénségnek, a másodikat a történetileg lett és külső, a *test szerint való*, külső keresztyénségnek nevezik.¹⁴ Luthernál a hangsúly az egyház lelki oldalán van, a világi birodalom fogalma nem a mai fogalmak szerinti államot, hanem a személyek számára teremtett közösséget jelenti. Ebben az *Isten balján álló birodalomban* a világi jog, a kényszer, az egyenlőtlenség, az uralkodás érvényesül. Az ebben élők állapota a *status corruptus*, aminek terméke az egyházi jogrend, az egyházi alkotmány is. Az *Isten jobbján álló birodalomban* élők a *status incorruptus* állapotában léteznek, ahol a szabadság, egyenlőség és testvériség uralkodik. Szabályozóeszköze a *lex divina*, amely nem intézményekben, nem jogi normákban, hanem az isteni megigazító kegyelmében jelentkezik. A keresztyén ember polgára mindkét birodalomnak, de a mellérendeltség dialektikájában. Az egyház szellemi és testi jelenség is egyszerre anélkül, hogy a kettő szétbontható lenne. Az egyház tehát teológiai értelemben Luthernél a keresztyének hitvallástól és nemzettől független hitbéli közössége, amelynek középpontjában Jézus Krisztus áll.¹⁵ Az Ágostai Hitvallásban¹⁶ ez így jelenik meg: „Az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki. Az egyház valódi egységéhez elegendő egyetérteni az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy mindenütt hasonlóak legyenek az emberi hagyományok, vagyis az emberek által megállapított vallási szokások és szertartások; amint Pál mondja: egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindeneknek stb. Ef 4,5-6.”¹⁷ Nem kell tehát a mai fogalmaink szerinti világegyház egységes jogi szabályozással, az egyház lényegéből következően elegendő, hogy legyen egy elfogadott hitvallás, és legyen egység a szentségek kiszolgáltatásában. Nem kell tehát a jogi szabályozás, nem kell egyházalkotmány?

Luther *A világi felsőbbsségről írt munkájában* erről így gondolkodott: „[...] miután a keresztyének között semmi világi hatalomnak nem kell lennie, mikép lehet őket külsőleg kormányozni? Valami felsőségnak a keresztyének között is csak kell léteznie? Felelet: keresztyének között ne legyen, s nem lehet semmi felsőség, hanem minden egyes a másíknak egyúttal alárendeltje, mint Pál mondja: Róm 12,10: Mindenki tartsa embertársát a maga fejének. És 1Pét 5,5: Legyetek mindnyájan egymás között engedelmesek. Ezt akarja Krisztus Lk 14,10: Mikor valakitől menyegzőre hivatvatol, ne ülj a főhelyre. A keresztyének közt nincs feljebbvaló, csak maga a Krisztus egyedül. És micsoda felsőség lehet ott, ahol mindnyájan egyenlők, egyenlő joggal, hatalommal, jó-

¹³ Lásd erről: McGrath, Alister E.: *Bevezetés a keresztyén teológiába*, Ford. ZSENGELLÉR József, Budapest, Osiris, 1995, 360–361.

¹⁴ BOLERATZKY Lóránd: *A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai*, I. rész. Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör, 1991, 54–55.

¹⁵ Lásd erről részletesen BOLERATZKY: i. m., 51–65.

¹⁶ A német, lutheri irányzatú protestánsok vallási hittételeit a *Confessio Augustana*, magyarul az Ágostai Hitvallás foglalja össze. Luther tanítványa, Philipp Melanchton által készített összefoglaló a lutheri reformáció alaptételeiről, melyet Melanchton V. Károly német-római császár felszólítására állított össze.

¹⁷ Ágostai Hitvallás VII. cikk

*val és tisztelettel bírnak; s mi több, senki sem akar másnak a feje lenni, hanem mindenki másnak az alárendeltje akar lenni? Ahol ilyen emberek vannak, ott nem lehet felsőséget felállítani, még ha szívesen tennék is, mivelhogy a keresztyénség lényege s természete nem tűri, hogy felsőség legyen, amikor senki sem akar s nem tud legfőbb lenni. Ahol pedig nem ilyen emberek vannak, ott nincsenek is igaz keresztyének.*¹⁸

III.

Ezen a teológiai alapon nem meglepő, hogy a XIX. század végén Rudolph Sohm *Kirchenrecht* című munkájában kifejtette, hogy az egyház jogi szervezésre alkalmatlan, a jog az egyház lényegével ellentétes. A már saját korában is nagy vitát kiváltó művének alaptételeként megjelölt álláspontja szerint „Az egyházjog ellentmondásban áll az egyház természetével.” Lutherre hivatkozva kiemeli, hogy „A keresztyén egyház nem ismer emberi jogi uralmat. Nem áll sem pápai, sem püspöki, sem más intézményi hatalom alatt, hanem egyedül Isten szavára és az igaz hitre épül. Vessük el tehát a katolikus »isteni egyházjogot«? [...] Luther alapvetően mindennemű egyházjognak, mint olyannak, hadat üzent, legyen annak bármely formája: minden isteni egyházjognak, éppúgy, mint a csupán emberi, történelmi, ezért változó (nem állandó) szabályrendszer alkotó (alkalmazó) egyházjognak.”¹⁹ Sohm határozott véleménye: „Nincsen szükség *emberi papságra*. A hívők minden gyülekezetében megvan az igazi keresztség, az igazi Úrvacsora és a teljes közösség Krisztussal, az egyetlen főpappal és hívóinak közvetítőjével. Még kevésbé van szükség *jogi alkotmányra*, sőt minden jogi alkotmány ki van zárva! Semmiképpen sem rejlik az egyház (keresztyénség) lényegében, hogy pápával, püspökkel, egyháztanáccsal és főfelügyelővel az állam példájára jogilag szervezkedjék. Ellenkezőleg! Ha a hívők minden gyülekezete maga az egyház (a keresztyénség, az egész keresztyénség Krisztussal, aki a keresztyénség feje), úgy egy gyülekezet sem gyakorolhat jogi hatalmat más gyülekezeten. És ha egyedül Krisztus a keresztyénségnek (az egyháznak, Krisztus testének) a feje, úgy nincsen ember, ki magát az egyház fejévé tehesse. A világi urak uralkodnak és erőszakot gyakorolnak. »De nem úgy léssen tiköztetek (Máté 20,26)«.”²⁰

¹⁸ D. LUTHER Márton: A világi felsőségről, Ford. MAYER Endre, in Dr. MASZNYIK Endre (szerk.): *D. Luther Márton Egyházszerzői iratai, Történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel*, III. kötet, Budapest–Pozsony, Wigand K. F. Könyvnyomdája, 1906, 397–398.

¹⁹ „Das Kirchenrecht steht mit dem Wesen der Kirche in Widerspruch.” SOHM, Rudolph: *Kirchenrecht I, Die Geschichtlichen Grundlagen*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1892, 1. Ugyanebben a művében Luthernek a Schmalkaldi cikkeken megfogalmazott hitvallására hivatkozva ezt írja: „Die Kirche Christi kennt keine menschliche, rechtliche Herrschaft. Sie besteht nicht in Papstgewalt noch Bischofsgewalt, noch anderen äußeren Einrichtungen, sondern allein in Wort Gottes und rechtem Glauben. Sollte nur das katholische »göttliche Kirchenrecht« verworfen werden? [Mit Nichten!] Luther hat jedem Kirchenrecht, jederlei göttlichem Kirchenrecht und im Grundsatz ebenso dem als bloß menschliche, geschichtliche und darum veränderliche Satzung sich gebenden Kirchenrecht, er hat dem Kirchenrecht als solchem, welche Art es auch sei, den Krieg erklärt.” SOHM, Rudolph: i. m., 461. és LUTHER, Martin: *Schmalkaldi cikke*, Ford. Dr. MASZNYIK Endre, Budapest, Hornyánszky Viktor R.-T. magyar kir. udv. könyvnyomdája, 1937, 55. (3. cikk, Az egyházról).

²⁰ SOHM, Rudolph: *Rövid egyháztörténet*, Lipcse, 1916. Magyar fordításban: Budapest, Franklin Társulat, 1922, 40.

Sohm véleménye szerint a kezdeti egyházszervezetben sem volt jogi szervezettség. Ezt az álláspontot képviselte Philipp Zorn,²¹ a magyar református egyházjogban pedig többek között Kérészy Zoltán és Révész Imre vélte úgy, hogy a keresztyénség és az egyház eredetileg karizmatikus volt. De mindketten vitatják Sohm azon álláspontját, hogy ennek az állapotnak a továbbiakban is fennállónak kellett maradnia. Kérészy Zoltán így ír: „Amily téves a katolicizmus azon tana, hogy Krisztus az egyháznak szilárdul meghatározott jogi szervezetet (ius divinum) adott, épp oly téves Sohm tétele, hogy Krisztus egyházának kezdettől fogva megváltozhatatlan és pedig olyan szervezete lett volna, mely elvileg kizár és pedig örök időkre minden emberi kormányzatot, jogi berendezést az egyház köréből. Különben Sohm tanának gyakorlati megvalósíthatását maga is lehetetlennek ismeri el, midőn beismeri, hogy az egyházjog létesítése történeti szükségesség következménye volt.”²²

A református egyháztörténet kiemelkedő alakja, ifj. Révész Imre hasonlóképpen ítéli meg a 200 előtti egyházszervezetet, azt Sohm nézeteivel azonosan tisztán karizmatikus szervezetként értékeli. Álláspontja szerint a 200 előtti szervezet „[...] az őskeresztyénség a világtól elhúzódo kis gyülekezetekből áll, [...] amelynek hitnézetei még nincsenek kikristályosodva, közösségi életének még nincsenek szilárdul kialakult szabályai. Egészben a *lélek* uralma jellemzi: ti. a hívőknek a közöttük élő Krisztus Lelkével, a Szentlélekkel való eleven és állandó közössége. Ez egyfelől forró vallásos gerjedelmekben és ihletett elragadtatásokban, másfelől magasfokú erkölcsi tisztaságban (szentségben) és testvéri szolgálatkészségben nyilvánul. Ez a mindennél hatalmasabb belső, szellemi hajtóerő fölöslegessé teszi rájuk nézve a külső, jogi parancsszót. [...] E közösség élénk tudatában az egyes gyülekezetek elég sűrűn érintkeznek is egymással; azonban ez érintkezések még teljesen szabadok; kötelező jogi összeköttetés és tagozódás, hivatali felsőség még egyáltalán nincsen közöttük.”²³ Ifj. Révész Imre szerint a kép 200 után változik meg. „Ekkor már van jogilag szervezett egyház, van gyülekezeti rendtartás, vannak hivatalos papi személyek és hatóságok. [...] Egyszóval a vallás és az egyház minden életnyilvánulásában egy egységesen megállapított és pontosan körvonalazott *tekintély* uralkodik. Ahhoz, hogy valaki az egyház tagja lehessen, most már nem elég csak megkeresztelkedni s a Lélek uralmát önlékében tapasztalnia, hanem föltétlenül alá kell vetnie magát e tekintélynek is. Ez az egységes, jogi tekintély – tehát nem csak az eszmény, lelki közösség – a legfőbb biztosítéka most már magának az *egyház egységének* is. És ez az egyház, éppen mert ilyen egysége van, egyetemes=katoliké, azaz az egész ismert világra kiterjedően egy. A keresztyén vallás e fejlődési foka tehát már katholicizmus, mégpedig annak legkorábbi alakja, az ókatolicizmus, melyet jól meg kell különböztetni a katolicizmus későbbi – középkori stb. – alakulataitól.”²⁴

²¹ ZORN, Philipp Karl Ludwig: *Lehrbuch des Kirchenrechts*, Stuttgart, F. Enke, 1888.

²² KÉRÉSZY Zoltán: *Az egyházjog tankönyve I. rész*, Budapest, Politzer Zsigmond Könyvkereskedése, 1903, 5.

²³ Ifj. RÉVÉSZ Imre: *A keresztyénség története*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1923, 14, 15.

²⁴ Uo.

Ez a kettősség az egyház jogi szervezettségének szükségessége vagy szükségtelensége vitájában végighúzódtott és -húzódik a reformáció egész történetén, s tart mind a mai napig.

A református egyházak történelmi fejlődésük során kétfajta, egymástól jól megkülönböztethető utat jártak be, így ezen fejlődés alapján a református egyházakat két fő csoportba soroljuk: a *kontinentális* és az *angolszász* csoportba. A kontinentális egyházak véleménye szerint a látható egyházba *beleszületünk*, azaz keresztségtől függetlenül tagjai a joghatóságuk alá tartoznak, míg a XVIII. században kialakuló angolszász típusú egyházak az egyház társulati jellegét²⁵ emelik ki, melynek tagjaivá az emberek önkéntes elhatározásuk folytán válnak. Ebből következően a kontinentális típusú egyházakat a kötelező egyháztagság, az egyház terheinek kötelező viselése, míg az angolszász típusút és az utóbbi évszázadokban ehhez a típushoz hasonló elveket valló *szabadegyházakat* az önkéntes csatlakozás, az egyház terheinek viselésében pedig az önkéntes hozzájárulás jellemzi.

A természetjogi iskola szerint az intézményes egyház az emberek szabad egyesülése útján jön létre. Rieker szerint a kálvini egyházban az egyesületi jelleg a meghatározó. Rieker ezt formai okokra vezeti vissza, amikor állítását azzal kívánja igazolni, hogy maga Kálvin és a hitvallások hány esetben nevezik az egyházat társaságnak, *societas*nak.²⁶ Boleratzky Lóránd Holsteinre hivatkozással úgy fogalmaz, hogy az egyház a résztvevők szabad elhatározásán alapuló közösség, amely nem szentségi vagy metafizikai elkülönülésen alapul. Majd Hollra hivatkozással kijelenti, hogy „Luther mind a népegyházat, mind a szabad egyházat akarta. A népegyházzal vallott felfogását az Ige legyőzhetetlen voltára, míg a szabad egyházzal vallott nézetét a személyes lelkiismeret követelésére alapítja.”²⁷

A XX. század közepén Szentpéteri Kun Béla sem fogadta el az egyház egyesületi jellegét. Álláspontja szerint az egyetemes egyház (a nem látható, teológiaiánál tétellezett egyház) esetében az alapított jelleg a meghatározó. Az egyháznak ebben az értelmében jogilag értékelhető tagsága nincsen, hiszen Krisztus testévé isteni elhívás alapján válunk. Ez az egyház nem szűnhet meg. Azonos állásponton áll Révész Imre is, de ő kiterjeszti ezt a látható, jogilag szervezett egyházra is. Kálvinra hivatkozással vallja, hogy az egyház a *földön* is nem csak a *mennyben* kizárólag Krisztus fősége alatt tartozik élni. Következésképpen tagadja az egyetemes papság mint egyházkormányzati alapelv azon tartalmát, hogy a látható egyházban a kormányzati hatalom a gyülekezet tagjait illeti meg, s a tisztséget gyakorló testületek és tisztségviselők legitimitását innen eredeztethetjük. „Szó sincs arról az igazi kálvini egyházalkotmányban, hogy

²⁵ A társulási jelleg alapját a Genfi Káté teológiai egyházfogalmára vetíthetjük vissza, amely így szól: „Ecclesia est societas fidelium, quos Deus ad vitam aeternam praedestinavit.” Az egyház azoknak a híveknek a társasága, akiket Isten az örök életre predesztinált. KÁLVIN János: A genfi egyház kátéja 1545, in *Kálvin János* kisebb művei, Ford. CZEGLÉDY Sándor, Pápa, Magyar Református Egyház kiadása, 1912, 21.

²⁶ RIEKER, Karl: *Grundsätze reformierter Kirchenverfassung*, Leipzig, 1899, 71. Idézi: SZENTPÉTERI KUN Béla: *Kálvin egyházalkotmánya*, Debrecen, Hegedűs és Sándor Könyvkereskedés, 1906, 16.

²⁷ BOLERATZKY Lóránd: A magyarországi evangélikus egyház alkotmányának kialakulása, in RÁCZ Lajos (szerk.): *Felvezetési egyházjog*, i. m., 169.

»minden jog forrása az egyházban a gyülekezet«. ...A XIX. századi liberális demokrácia és parlamentarizmus szelleme, mint mindenütt a világon, Magyarországon is nagyban hozzájárult a presbiteri rendszer bibliai alapgondolatainak elhomályosításához, illetőleg más, nem az Igéből eredő és eredetileg nem is egyházi vonatkozású koreszmékkel (népjog, népképviselő stb.) összetévesztéséhez... A presbiteri rendszer semmiféle modern képviselői demokráciával nem azonos... A presbiteri rendszerben a Kijelentés alapján berendezett Krisztus-uralom van, a demokratikus és képviselői rendszerben a természetjogi észelvek alapján berendezett népuralom. A presbiteri rendszer nálunk igazi népszerűsége a XIX. század negyvenes éveitől jutott, de azért, mert akkor már mindenütt összetévesztették a népképviselővel és az óhajtvá várt modern parlamentarizmus zászlóvivőjét látták benne. (Ennek a gondolatnak Medgyesi Pálnál még a leghalványabb rezdülését sem lehet megtalálni.) Ez a körülmény volt annak a sajnálatos oka, hogy a presbitérium, amely Kálvinnál és a klasszikus presbiteri-zsinati egyházalkotmányokban a *jó* értelemben vett, azaz szellemi és erkölcsi *arisztokrácia* megtestesülése volt, a mi egyházunkban a *rossz* értelemben vett, vagyis erkölcstelen és szellemtelen *demokratizmusnak* lett melegágyává.²⁸

Kováts J. István 1948-ban azt írta, hogy a XVIII. századi felvilágosodással előtérbe nyomuló természetjogi felfogás termelte ki és tette uralkodóvá a XIX. század derekára azt a felfogást,²⁹ hogy a presbiterok nem Krisztus kiválasztottjai, hanem a gyülekezet, újabb elnevezés szerint: az egyházközség megbízottai, az egyháztagok képviselői, mely felfogásban szerinte két tévedés is van. Az első az, hogy az egyházi hatalom birtokosa az egész gyülekezet, a másik pedig az, hogy a presbiterok a gyülekezet képviselői.³⁰ Kováts J. István szerint csak a presbitérium kormányoz, s ők nem a gyülekezet megbízottjai, hanem Isten kiválasztottjai. Szerinte az egyházközségi közgyűlést mint az egyházalkotmány alapelveivel ellenkező intézményt – a választások és a legsúlyosabb fegyelmi ítéletek kivételével – mielőbb meg kell szüntetni.

Láthatjuk tehát, hogy az egyházjog még művelőik által sem sokra becsült területe a református egyház tudományos életének.

Az kétségtelen, hogy a kálvinizmus minden szuverenitást Istenre ruház, Kálvinnál csak Isten a szuverén, minden hatalom hozzá képest viszonylagos. Bár igaz az, hogy Medgyesi Pálnál a feudális fejedelem udvari papjánál nem találunk népképviselői, népszuverenitást feltételező és a presbiteriánizmust ily módon megalapozó tételleket, találunk viszont Althusiusnál,³¹ aki a kormányzatra úgy tekintett, amelynek eredete

²⁸ Ifj. RÉVÉSZ Imre: Presbiteri rendszerű-e a magyar református egyház?, *Theológiai Szemle*, 1935/1–6, 135–137. Az általa hivatkozott Medgyesi Pál (1604–1663) I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, majd az ő halálát követően Lórántffy Zsuzsanna udvari papja, a magyarországi puritánizmus képviselője.

²⁹ Kováts J. István itt nyilvánvalóan a népszuverenitásra gondol mint analógiára.

³⁰ KOVÁTS J. István: i. m., 261., FAZAKAS Sándor: „Új egyház felé?“, *Dissertationes Theologicae* 4., Debrecen, 2000, 139. A gyülekezet és az egyházközség következetes elkülönítése éppen a látható és a nem látható egyház megkülönböztetéséhez igazodik. A gyülekezet a nem látható egyház közösségét, az egyházközség pedig a látható egyház megjelenési formáját jelöli következetes terminológia használatára esetén.

³¹ Johannes Althusius (1557–1638) 1603-ban megjelent *Politica* című művében foglalta össze a kálvinizmus korai politikai tanait. ALTHUSIUS, Johannes: *Politica, Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata*, 1603.

Istentől van, mert az emberiség eredeti, természetes állapotában nem volt államrend vagy kormányzat. De Althusius szerint is egy társadalmi szerződés által emelkedik ki a közösség mint törvényes testület, és egy második szerződésben, a kormányzati szerződésben alkotja meg a kormányzatot saját hatalmának arra történő átruházásával. Ezt a nézetet tette magáévá a szintén eredetileg kálvinista Rousseau is.³²

Azzal kapcsolatban pedig, hogy a kálvini elveket hogyan értelmezték hazánkban már a XIX. század negyvenes éveinél korábban, álljon itt a Révész Imre által is idézett 1791-es budai kánonok 2. kánonja: „Minthogy a gyülekezetek hallgatókból és tanítókból állanak, ennél fogva *minden egyes tagnak egyenlő joga* kell, hogy legyen az egyházi hatalomhoz; maga pedig az egyházi jognak a gyakorlása, vagy az egyház-kormányzat *közmegegyezésből* és a gyülekezetek hasznára tekintettek átengedtetik a vallás szolgálatainak is, ennél fogva presbiterii tartozik lenni.” Révész Imre szerint viszont már ez a rendelkezés is a torzulás jelét mutatja. Kár, hogy Révész Imre csak utal arra, hogy a presbiteri rendszernek és a képviselői demokráciának egyező vonásai vannak, de azt, hogy miért térnek el teljes mértékben az alap gondolatok, miben volt más a kálvini presbitérium tagjainak összetétele a Révész korában megválasztotthoz képest, nem indokolja meg.³³ Révész nézetei kialakításában kétségtelenül lehet szerepe annak a vonulatnak, amely a kálvinizmus nézeteit nagymértékben diadalra juttató francia polgári forradalom elutasításában nyilvánul meg,³⁴ s a szocialista forradalom negatív tapasztalatainak, de továbbra sem kapunk választ arra, hogy miként működik a Révész által hivatkozott Kijelentés helyesen a gyakorlatban. És természetesen ugyancsak megkérdőjelezhető, hogy a magyar reformátusságra 1791-ben a református hitvallásokból következő emberi egyenlőség eszméjéből kialakult, a felvilágosodás, majd a francia polgári forradalom által elterjesztett egyenlőség eszme miként hatott vissza olyan formában, hogy a hitvallások alapján elképzelt egyházszervezés gondolata torzra válhatott.

A protestantizmus, s ezen belül a kálvinizmus az, amely élesen megkülönbözteti a változtathatatlan láthatatlan és a változó látható egyházat, s az utóbbihoz az egyháznak a változó emberi társadalomban elvégzendő feladatait rendeli. Ezt az alakulatot mind az egyházjognak, mind az állam jogának kezelnie kell valahogyan. E tekintetben az egyház egyesületi jellege a meghatározó. Az egyházszervezet a tagok szabad

³² Kovács István így jellemzi Rousseau-t: „Rousseau egész életében, kálvinista vallásának megtagadása után is, büszkén vallotta magát genfi polgárnak, és nagy tisztelettel szolt azokról az intézményekről, melyeket Kálvin, a tudományosan képzett jogász adott Genf városának.” Kovács István: *Magyar alkotmányjog I.*, Szeged, JATE kiadás, 1990, 62. Idézi a *Társadalmi szerződést*: „Aki Calvint csak teológusnak ismeri, annak nem lehet fogalma lángelméje nagyságáról. Bölcs rendeleteinek megfogalmazása, amiben olyan nagy része volt, éppen úgy becsületére válik, mint az Institutio. Bármilyen forradalom is következik be hitvallásunkban, amíg él bennünk a hazaszeretet és a szabadságvágy, addig áldani fogjuk e nagy férfiú emlékét.” ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Du contrat social*, Marc Michel Rey, 1762. Magyar nyelven: *Társadalmi szerződés*, második kiadás, Ford. RADVÁNYI Zsigmond, Budapest, Phoenix–Oravetz Kiadás, 1947², 53.

³³ Ifj. Révész: Presbiteri rendszer-e a magyar református egyház?, 137.

³⁴ Így például Kuyper nézetei. KUYPER, Abraham: *Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden, Een nederlandse gedachte*, Amszterdam, 1874. Magyarul: *A kálvinizmus politikai jelentősége, A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságjogok alapja és biztosítója*, Ford. MIKLÓS Ödön, Budapest, Holland–Magyar Református Bizottság, 1923, 24.

egyesülése útján keletkezik, hiszen a jogi szervezettségben megjelenő egyháztagság nem vitásan Krisztus nevében, Isten Igéjének hallgatására, tehát a közös vallásgyakorlat céljából szerveződik egybe, de az is igaz, hogy a Krisztus nevében összejövők szabad választásuk útján gyűlnek egybe; amennyiben ezek az emberek szétválnak, meghalnak, ez a gyülekezet megszűnik, míg ilyenről az örök, megszüntethetetlen teológiai egyházfogalomnál természetesen nem beszélhetünk. Hogy miért mégsem egyesületek ezek a jog fogalma szerint? Szentpéteri Kun szerint azért, mert tagjaivá nem csupán önkéntes belépés útján lehetünk, a célja a tagok akaratától függetlenül, változtathatatlanul megvan, és fő vonásaiban ez jellemző szervezetére is. Szerinte az egyesületkénti megjelenése csupán látszat, amit az ad, hogy a kálvinista gyülekezet tagjai nem passzív tárgyai az egyház gondozásának, hanem cselekvő részesei az egyház működésének. Igen ám, de mi alkotja meg és működteti ezt a gondoskodó egyházat?

Amennyiben elfogadjuk azt a tételt, hogy a látható és a nem látható egyház megkülönböztetendő ugyan, de szét nem választható, s mindkettő akár a mennyben, akár a földön Krisztus uralma alatt áll, teológiai indokát adjuk annak, hogy miért nem lehet az emberek által alkotott (emberekből álló értelmében) egyházszervezetet az igaz egyház ismérvének tekinteni, s megindokolhatjuk vele az emberi uralom – legyen az lelkesi vagy nem lelkesi – elvetését. Ez a hitvallásaink alapján nélkülözhetetlen. Ennek viszont szükségszerűen az lesz a következménye, hogy a Krisztussal közösségben lévő földön élő egyháztagokat e Krisztushoz fűződő kapcsolaton kívül semmiféle más – főleg nem jogi – kapcsolat és az ezzel szükségképpen együtt járó, a szervezet működéséből következő, az igazgatási feladatok miatt hierarchikus forma nem tartja egyben, így megkérdőjelezhető lesz a látható egyház jelenlegi szervezetének és mindenkorai más szervezettségének az indokoltsága. A katolikus egyház isteni jogra, krisztusi alapításra épülő, szükségszerű kapcsolatra építi fel meglévő egyházszervezetét. Talán nem véletlenül, az egyháztörténetben kimutatható történeti fejlődése szerint. Ha mi, protestánsok elvetjük az egyház szervezetének isteni alapítását és ebből fakadó létjogosultságát és vele együtt mindenfajta emberi uralmat, akkor valóban csak a hitbéli közösség és egyfajta liturgikus (keresztelő, úrvacsorával élő), a közös vallásgyakorlásból eredő viszonylagos egység képzelhető el, e közösségek mindenfajta összekapcsolása nélkül. Következésképpen nem lenne szükség semmiféle szabályozásra e közösség együttélésére, azaz nem lenne szükség semmiféle egyházjogra, s vele együtt a tisztségviselőkre, presbiterekre, lelkészekre, esperesekre, püspökökre és így tovább. A közösség – egyezően az ősegyházi állapotokhoz – tisztán karizmatikus közösségként kell, hogy élje hitbéli életét, hitéből következően, hogy ahol ketten vagy hárman Krisztus nevében összejönnek, ott van Ő közöttük. Kétségtelen – ahogyan erre nagyon helyesen Csiky Kálmán Kálvin *Institutiója* elemzése kapcsán, idézve Sohm értékelését rá is mutatott –, hogy „[a]z egyházkormányzat nem egy a tanítói hivatallal és kormányzattal. Míg a lelkésznek tiszte csak az igehirdetés, az egyházkormányzat a községet illeti, miután az egyházkormányzati hatalom jogi hatalom. Minthogy pedig az egyházi hatalom kezelőjének jogi szervezetre van szüksége: az egyházközséget mint a hatalom gyakorlására egyedül jogosult tényezőt jogi szervezettel kell felruházni,

hogy képes legyen az őt megillető hatalmat gyakorolni. [...] Az egyház jelenlétéhez nem kell szervezet, de a külső szervezet szükséges az egyház ama földi működéséhez, amely az egyház jelenlétét láthatóvá teszi. Az egyház földi feladatait pedig a gyülekezet teljesíti, és nem az egész egyház; a gyülekezetben hirdetik az ige és szolgáltatnak ki a szentségek, s ott végeztetnek egyéb egyházi feladatok is. Ezért van szüksége a gyülekezetnek külső szervezetre, ezért az egyház végeredményben a külső szervezettel ellátott egyházi gyülekezet, az egyházközség.”³⁵

Márpedig a hit hallásból, azaz az Ige megismeréséből van.³⁶ Hitvallásainkkal egyezően Lutherrel és Kálvinnal valljuk, hogy az igaz egyház ott van, ahol az Igét helyesen hirdetik és a sákramentumokat helyesen szolgáltatják ki. Hitünket megvalani viszont csak azt követően tudjuk, ha megismerjük, elsajátítjuk azt, amely végül meggyőződésünké válik. Ehhez pedig szükséges, hogy van, aki hirdeti, megtanítja az evangéliumot, aki kiadja a Bibliát, aki megszervezi a hitoktatók képzését, aki kiképezi a hitoktatók kiképzőit, akik biztosítják, hogy e földi, hívő emberek közösségében az ékes és szép rend uralkodjék. És akkor meg kell válaszolnunk azt a kérdést is, hogy mit kell „rend”-en értenünk: kizárólag a Szentírásban megfogalmazottakat, annak az ószövetségi vagy az újszövetségi, avagy mindkettőben megtalálható szabályait? Ezeket a szabályokat minek fogadjuk el, isteni akaratnak, jogi normáknak, törvénynek, annak ószövetségi vagy újszövetségi új törvény, nomosz értelmében? Szabad-e értelmeznünk ezeket a szabályokat, és ha igen, vannak-e az értelmezésnek szabályai? Mi alapján tekinthetünk valamit helyes értelmezésnek, azaz mitől lesz a rend ékes és szép? Mit tehet a közösség, ha megítélése szerint valamely tagja nem helyesen értelmezi azt, vagy egyenesen megszegi azokat? Tartok tőle, hogy bármennyire is biblikus megközelítés a kizárólagos földi krisztusi uralom, a Szentlélek és az Ige vezetése, az ilyen módon szervezetlen, hitvallásaink szerint a bűneset kapcsán bűnös és a bűntől csak az isteni kegyelem alapján megváltott emberekből álló közösséget senki nem fogja tudni elvezetni Istenhez, így alkalmatlanságánál fogva mint közösség is céltalanná válik. Ez pedig azt jelenti, hogy ezt a hite szerint Krisztussal közösséget alkotó személyössességet meg kell szervezni, azaz meg kell alkotni az együttműködés szabályait, létre kell hozni – *horribile dictu* – az ebben a közösségben élő és alkalmazandó egyházjogot. Kétségtelen, hogy ezt a jogalkotást meg kell alapoznunk, erős alapokra, pillérekre kell építeni, s ezek az alapok nem kereshetők másból, csak a Szentírásból. És ha helyesen tesszük, akkor valóban az isteni akarat, a Szentlélek vezetése és Krisztus uralma fog érvényesülni, de csak általa, az egyházjog és a vele létrehozott szervezet mint eszköz által. Tehát szükség lehet – hangsúlyozom, lehet – egyházközségre, presbitériumra, esperesre, püspökre, egyházmegyére, egyházkerületre, országos szervezetre, a változó társadalmi közegben változó struktúrájú, összetételű szervezetre. Ettől még Krisztus teste lesz, ha benne a Szentlélek munkálkodik. Tehát nem véletlenül írja Kálvin,

³⁵ SOHM, Rudolph: *Kirchenrecht I, Die Geschichtlichen Grundlagen*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1892, 642–645., 648. és az őt idéző CSIKY Kálmán: *Az egyház elmélete és jogi lényege*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 1909, 80, 82.

³⁶ Ézs 53,1. és Róm 10,17.

hogy bár Isten egyházának kormányzását az emberek között a maga erejéből vagy az angyalok által is megtehetné, de elsősorban az irántunk való megbecsülését mutatja ki akkor, amikor az emberek közül választ ki olyanokat, akik a világban mint az ő követői szerepelnek, akik az ő titkos akaratának magyarázóí, s akik végül az ő személyét képviselik.³⁷ E kiválasztásnak azonban valamilyen látható formát kell öltenie, ahogyan elhívta Krisztus a tanítványait, vagy ahogyan az első diakónusokat a jeruzsálemi közösség megválasztotta.³⁸ Így a presbiterinek kijelentett egyházalkotmány megköveteli azt is, hogy szabályokat állítsunk fel az erre a feladatra karizmákkal ellátott és Isten által e feladatra ekként elhívott jelöltek megtalálására és szolgálatba állítására. Kálvin az Isten gondviseléséről szólva így ír: „Isten bizonyára mindenhatóságot kíván a maga számára, s azt akarja, hogy mi is azt tulajdonítsunk neki és pedig nem oly üres, tétlen és majdnem öntudatlan mindenhatóságot, [...] hanem éber, hatékony, munkás, állandó cselekvéssel elfoglalt mindenhatóságot; [...] olyat, amely az egyes és részleges mozdulatokra is irányul; [...] míg gondviselésével az eget és a földet igazgatja, mindent úgy kormányoz, hogy tudta s akarata nélkül semmi sem történhetik.”³⁹ Az egyházban biztosítandó ékes és szép rendről⁴⁰ szólva Kálvin hangsúlyozza, hogy „minden emberi társaságban kell lenni valami rendtartásnak, amely képes a közbékét táplálni és az egyetértést fenntartani. [...] egy szervezet sem elég erős, ha nem alapszik határozott törvényeken; [...] Mert amit Pál apostol kíván [...] csak úgy lehet megtartani, ha bizonyos rendszabályoknak, mintegy kötelekeknek felállításával maga a rend és ékesség tartóssá válik. Csak arra kell ügyelni ezekben a szabályokban, hogy azokat az üdvösségre szükséges dolgoknak ne tartsuk és így a lelkiismereteket a vallás által bilincsbe ne verjük; vagy ahogy Istennek a tiszteletére ne használjuk őket és így kegyességet azokba ne helyezzünk.”⁴¹ E törvények természetét illetően a már hivatkozottak szerint Kálvin azokat tartja csak helyeselhetőnek, amelyek Isten tekintélyén alapulnak, részben pedig a Szentírásból vannak elvonva és így teljesen isteniek.⁴² Amikor tehát az egyház alkotmányát (annak strukturális és szabályrendszer értelmében is) megalkotjuk az ékes és szép rend biztosítása érdekében, szem előtt kell tartanunk az általunk alkotott törvények eme természetét, s bízunk kell abban, hogy mindez Isten akarata szerint meggy végbe. Ha pedig ez így történik, semmi sem veszélyeztetheti Krisztus láthatatlan jelenlétét, s meghatározó szerepét. Tudjuk, de el is kell, hogy fogadjuk: ezt az egyházat és működésének szabályait emberek alkotják, emberek vezetik, ezért nem tökéletes. A szervezet az emberi társadalommal változik, benne a társadalom ellentmondásai is megjelennek, emberi érdekekkel és értékekkel, nem ritkán értéktelenségekkel. Ekként emberi akaratok és emberi tevékenységek ré-

³⁷ Kálvin János: *Institutio religionis Christianae*, Genf, 1559, Magyar nyelven: *A keresztyén vallás rendszere*, Ford. CZEGLÉDI Sándor és RABOLD Gusztáv, Pápa, Református Főiskolai Könyvnyomda, 1909. (Idézetekben: *Institutio*) IV.3.1.

³⁸ ApCsel 6,5-6.

³⁹ *Institutio*, I.16.3.

⁴⁰ 1Kor 14,40.

⁴¹ *Institutio*, IV.10.27.

⁴² *Institutio*, IV.10.30.

vén alakul, változik jó, avagy rossz irányba. De célja az örök (a nem látható) Egyház céljainak megvalósítása, tehát a benne működő hatalom Krisztus és az Ige hatalma, *ha* a benne munkálkodó közösség nem csak morális, hanem bűnbocsánatból élő és azt hirdető közösség is.⁴³

Az egyházjog tehát létezik, léteznie kell azzal, hogy történetileg változó társadalmi közegben változó körülmények között a célokhoz rendelt feladatokra figyelemmel történetileg változó tárgyi jog formájában kell megjelennie. A magyarországi példa viszont azt mutatja, hogy egységes jogi dogmatika hiányában a református egyházi törvényalkotásunk ötletszerű, jogrendszerünk inkohere. Remélhetően nem kell további 500 év ennek belátásához.

Historical Approach of the Reformed Church Law

In my paper, I wish to remember the 500th anniversary of the Reformation. I research the eternal and present-day message of the historical perspective of the Reformed Church law. While we celebrate this 500th anniversary, it is necessary to look back of the history of the Reformed Church law. In this solemn moment it looks like informal when we declare that the Reformed church law has not created a strict church law dogmatic. Why did it happen?

In the first part of my paper I am describing the theological foundation of the Reformed Church Law. In this part I examine the relationship between Law and Gospel. In the Reformed Theology the first is always the promise which is embodied in the Gospel. In the second main part of my paper I am focusing on the historical development of the Reformed Church law starting with Rudolph Sohm and his point of view examining how Sohm's point of view appeared in the Hungarian Church Law history. In this part I am dealing with the teaching of Zoltán Kérészy and Imre Révész.

When we are dealing with the history of the Reformed church law tradition, we can realize that there are two main types, the Continental and the Anglo-Saxon one. Both types set the visible church apart from the invisible church. The Church Law deals with the visible church. We never forget that the Church is the body of Christ.

⁴³ Lásd erről részletesebben SZATHMÁRY Béla: Kálvin a kortársunk?, in FAZAKAS Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, 2009, 377–410.

VITA: ÖNGYILKOSSÁG

KODÁCSY TAMÁS
BAGDY EMŐKE
BÉKÉSI SÁNDOR

Kodácsy Tamás

OTT IS JELEN VAN!

Az 1993-ban kezdett budapesti teológus évfolyamunk tíz százaléka lett öngyilkos. Az egyik kollégánk temetésén ott álltunk a koporsó mellett palástban. Évfolyamtársunk temetett, Isten Igéjét hirdette, a valóságban és a feltámadás reménysége alatt állva. Nyomasztó helyzet ez, amiből sokan menekülnénk, pontosan azért, mert mindez egy lelkészársunkkal történt. Volt, aki palástban jött el; volt, aki eljött, de nem vett palástot; volt, aki csak táviratban tudott részvétet nyilvánítani. Lehet-e az életet hirdető közösségnek onnan elmenekülni, ahol valaki elmenekült az életből?

A sírnál nagyon sokat jelentett a szülőkkel, a nagymamával való kézfogás. A családnak azaz a gondolattal is meg kellett birkóznia, hogy fiuk abban az egyházban vesztek el, ahol embereket hívott az életre. A jelenlét bátorítása volt az, hogy páran úgy búcsúztattuk el társunkat, mint aki lelkész volt, és nem csak „elbukott” öngyilkos. Igen, volt bennünk önvád, lelkiismeret-furdalás, hogy mit tehattünk volna még, és miért nem vettük észre korábban, hogy bár kívülről úgy tűnt, hogy a szolgálattal minden rendben, de belül káosz rombolt. Lehet, hogy indokokat keresve magunkat is nyugtattuk, hogy velünk nem történhet olyan, mint vele. Ha lehet egyáltalán egy lelkész öngyilkosságában felelősséget keresni, akkor annak nem lehet célja a mutogatás, mert mindannyiunkat érint, mindannyiunk közös kudarca. De ne felejtjük, hogy a felelősséget azért sem lehet megragadni, mert a végső okot sohasem láthatjuk. Az öngyilkosság „magányos tett, végső mozdatórugói szinte mindig rejtve maradnak”.¹

A bátorítást kellene jobban megélnünk úgy, mint sajátosan keresztyén magatartást. A bátorítás nem csak szolgálat, nem csak empátia, és nem is a Lélek gyümölcse (Gal 5,22).

¹ BONHOEFFER, Dietrich: *Etika*, Ford. Visky S. Béla, Exit, Kolozsvár, 2015, 132.

A bátorítás az, ahogyan a Szentlélek munkálkodik, ahogyan gyümölcsöket hoz, mert maga a *Paraklétosz* a Bátorító. A 2017-es évben sokat beszélünk a protestáns bátorításról mint a hit létbátorságáról. Ennek van egyéni és közösségi kifejeződési formája, de nagyon keveset beszélünk arról, hogy mi a helyzet a bátorítással, ami hasonló szó, de gyökeresen más, bizonyos értelemben egymást kizáró fogalmak. Paul Tillich azzal kezdi a bátorság leírását,² hogy Szókratész nem tudta definiálni a bátorságot az emberi erények sorában. Mert az igazi létbátorság Istentől kapott hit. Talán ugyanakkora jelentőségű Homérosz eposzában az a kudarc is, ahogyan a hős és bátor Akhilleusz nem tudja bátorítani saját bajtársait. Amikor nem akar harcolni, képtelen jó tanácsot adni Odüsszeusznak (Hom. *Ilias* 9), és amikor végre felbuzdul benne a harci kedv, akkor sem tudja felbátorítani a fáradt akhájokat (Hom. *Ilias* 18). Nem tudja, mi a bátorítás, mert arra a bátraknak nincs szükségük. A bátorítás bibliai fogalma közösséghez tartozik, a legmélyebb állapotokban is, amikor egy testvér kezét nyújthat egy másiknak. A pszichológia nyelvén akármilyen mentálhigiénés szűrőről, intervencióról, szupervízióról beszélünk, e bátorítás égisze alatt kell történnie, hogy visszajára ne forduljon. Tegyük hozzá, egy rideg emberi szűrőn kiesett volna a legtöbb bibliai szereplő: a csaló Jákob, a beszédhibás Mózes, a csalfa Dávid, a küldetésüktől féltő próféták, nem is beszélve az elbizakodott tanítványokról. Reménységünk van arra nézve, hogy az EJB stratégiai céljának megfelelően erre a bátorító hivatásgondozásra átfogó megoldás születik.³

Megbocsáthatatlan bűn-e az öngyilkosság?

De a tudatos távolságtartás mögött valós teológiai kérdések feszülnek, amelyekkel minden teológus találkozik. Hiába készítettek fel bennünket öngyilkos temetésére, hiába végeztünk már esetleg ilyen szolgálatot, itt mégis arról van szó, hogy egy valaki közülünk fekszik a koporsóban úgy, hogy a maga akaratából került oda. A teológiai kérdés nehézsége vagy éppen rövid lezárása miatt sok mindent hárítunk, tologatunk, vagy a másik pillanatban mindezeket magunkra vesszük. Az egyik ilyen kérdés az, hogy megbocsáthatatlan bűn-e az öngyilkosság? Erre sokan egyszerű igennel válaszolnak, ami indokolhatja a távolságtartásukat is. De tartható-e ez az álláspont?

Bár a Biblia több öngyilkosságról is tudósít, mégsem ad explicit útmutatást az öngyilkosságról. Sőt, a hitvallásaink is hallgatnak erről, egyedül a HK 105-ben találunk egy rövid utalást, amely erre vonatkozhat, ezt alább ki is emeljük.

„Mit akar Isten a hatodik parancsolatban? Azt, hogy felebarátomat sem gondolatban, sem szóval, sem viselkedéssel, még kevésbé tettelesen, sem személyesen, sem közvetve meg ne sértsem, ne gyűlöljem, ne bántsam és meg ne öljem. Ellenkezőleg: oltsak ki magamból minden bosszúvágyat, magamban se tegyek kárt, és magamat könnyelműen veszedelembbe ne sodorjam. A közhatalom kezében azért van fegyver, hogy az emberölést megelőzze.”⁴

² TILICH, Paul: *Létbátorság*, Ford. SZABÓ István, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2010, 11.

³ Zsinati határozat az Egyházi Jövőkép Bizottság jelentéséről – 375/2014.11.13, *Református Egyház*, IV. új folyam (LXVI), 2014/20, 8.

⁴ *Heidelbergi Káté*, MRE, 2013, 105.

Zacharias Ursinus magyarázatában sem kezeli külön témaként az öngyilkosságot, a felebarát megölését, gyűlöletét terjeszti ki önmagunkra is, akár tettelegesség, akár csak gondolat formájában valósul meg. Mit mondhat nekünk a hitvallás szövege erre nézve? A lehetséges értelmezések alapján először a hitvallás szövegének kontextusából, másodsor a hatodik parancsolat és az öngyilkosság teológiatörténeti háttéréből, harmadszor pedig a hitvallás bibliai hivatkozásai nyomán keressük a választ.

1. A kiemelt rész kontextusa az, hogy ne uralkodjon el rajtunk a bosszúvágy, és hagyjuk a fegyverhasználatot a közhatalomra. Ebben a szoros összefüggésben úgy is lehet érteni a szöveget, hogy ha megmarad bennünk a bosszúvágy, akkor azzal kárt tehetünk magunkban, mert erőszakhoz folyamodunk, és így erőszak áldozatai leszünk. Röviden: „akik kardot fognak, kard által vesznek el” (Mt 26,52), ahogyan a hitvallás is hivatkozik erre. Így az erőszakos gondolat, a bosszúvágy visszahatása jelenhet meg a szövegben. Ugyanehhez a parancsolathoz tartozóan a HK 107. feleletében azt olvassuk, hogy szeressük felebarátunkat mint magunkat. Ha a HK 105-ben öngyilkosságról van szó, akkor körkörös érveléshez juthatunk a 40. Úrnapján: egyszer abból indul ki, hogy ne öljük meg magunkat, ahogyan a másikat sem, másszor szeressük úgy a másikat, mint önmagunkat. Ezek alapján nem teljesen egyértelmű, hogy itt az öngyilkosságról van szó.

2. A teológiatörténetben viszont számos példát találunk arra, hogy az öngyilkosság és a „ne ölj” parancsolat összekapcsolódik. Ha a kiemelt részt az öngyilkosság tiltásának olvassuk, akkor azt az emberölés alesetének tekinthetjük, amit nem tud megbánni a bűnös. Ez a magyarázat egészen Augustinushoz megy vissza, aki először sorakoztat fel tételesen öngyilkosság elleni érveket „Mert midőn a törvény ezt mondja, »ne ölj«, úgy kell értenünk, hogy magunkat sem. [...] Ne ölj, sem egy másik embert, sem önmagadat. Ugyanis, aki megöli magát, az embert öl meg.”⁵ A korai keresztyének között nagy számban voltak olyanok, akik úgy akarták elkerülni a testi csábítást, a vágyakat vagy a kízó fájdalmat, hogy öngyilkosságba menekültek, s erre a helyzetre reflektált Augustinus. A szándékosan halálba rohanó önkéntes mártíromság és az öngyilkossági vágy összefonódott. Úgy érvelt velük szemben, hogy mindaz, amitől elmenekülnek, kisebb bűn, mint az a bűn, amely után nincs bűnbánat, ezért nincs egyetlen igazi ok sem az öngyilkosságra. A 13. században Aquinói Szent Tamás Isten elleni, megbánhatatlan bűnnek tartja az öngyilkosságot, ezért erre építve a 19. században X. Pius pápa a katekizmusában a „ne ölj!” parancsolatból kiindulva a katolikus egyházban megtiltotta az öngyilkosok számára az egyházi temetést (5. parancsolat, 7.). Ez a nézet a római katolikus egyházban nagyon sokat változott a 20. század végére, és 1983 óta sokkal megengedőbb a hivatalos álláspont. Elsősorban az elhunyt családjára való tekintettel engedett fel az egyházi temetés megtagadásának keménysége. A Katekizmus egyrészt kimondja, hogy a súlyos pszichés zavarok, szenvedés és megpróbáltatás csökkentheti az öngyilkos erkölcsi felelősségét,⁶ másrészt reményt ad.

⁵ SZENT ÁGOSTON: *Isten városáról*, Ford. FÖLDVÁRY Antal, Budapest, Kairosz, 2005, 1.20.

⁶ *A Katolikus Egyház Katekizmus*, A Római Katolikus Egyház tanításának összefoglalása. 1997. VIII. 15., 2282. URL: <http://www.katolikus.hu/kek/> Utolsó letöltés: 2018. 02. 02.

„Nem kell elveszítenünk a reményt az öngyilkosok örök üdvösségének kérdésében. Isten olyan utakon, melyeket csak Ő ismer, alkalmat adhat nekik az üdvösséges bűnbánatra. Az Egyház imádkozik azokért, akik öngyilkosságot követtek el.”⁷

3. A Káté kiemelt részéhez több bibliai íge is kapcsolódik: „Öltsétek magatokra az Úr Jézus Krisztust; a testet pedig ne kényeztessétek úgy, hogy bűnös kívánságok ébredjenek benne” (Róm 13,14) „A bölcsesség látszatát keltik az önkényes istentisztelettel, az alázatoskodással és a test sanyargatásával, de nincs bennük semmi érték; csak az érzéki test kielégítésére szolgálnak.” (Kol 2,23) „Jézus ezt mondta neki: Viszont meg van írva: »Ne kísértsd az Urat, a te Istenedet!«” (Mt 4,7). Vegyük észre, hogy a hivatkozások nem bibliai öngyilkosságokra vonatkoznak, pedig tragikus, önkezével véget vető példák kézenfekvőek lennének, akár Saul (1Sám 31,4), akár Ahitófel (2Sám 17,23), akár Zimri (1Kir 16,18), akár Júdás (Mt 27,5) halálában. Az ígék a kísértésre mutatnak rá, amely a páli levelekben egy érzéki, életet habzsoló magatartástól óv, miszerint az élet könnyelműen eldobható lehet, és sokkal inkább az augustinusi korai keresztyénység kontextusára mutat vissza. Ez nem az összeomlott életű, bajba jutott ember kiáltása, hanem éppen ellenkezőleg: az unatkozó vagy züllött ember élettágadása. Máté evangéliumában pedig gőgből fakadó istenkísértésről van szó, amikor a Sátán azzal kísérti Jézust, hogy vesse le magát a templom tetejéről, úgysem eshet baja. De itt sem egy kétségbeesett, reménytelen helyzetben lévő emberről van szó.

Összefoglalva azt láthatjuk, hogy ha a HK 105 feleletének rövid betoldását az öngyilkosságra vonatkoztatjuk, akkor is többre van szükségünk annak a megválaszolásához, hogy megbocsáthatatlan bűn-e az öngyilkosság. Azért is, mert többféle öngyilkosságról szólhatunk, amely az üdvösség nézőpontjából is differenciálhat. Beszélhetünk az önfeláldozó öngyilkosságról (pl. Dugovics Titusz), a társadalmi elváráson alapuló öngyilkosságról (pl. japán harakiri, hindu sati), a szegénytől vagy kudarcától menekülő öngyilkosságról (Ahitófel), vagy a sztoikus öngyilkosságról (Szókratész tudatos lemondása az életről). Maga Augustinus is bizonytalan néhány esetben a végső verdiktet illetően. Kizárhatók-e az üdvösségből a keresztyénülődések idején az erőszaktevők elől folyóba menekülő szent asszonyok? „Hátha ezt nem emberi tévedésből, hanem isteni parancsból, nem tévelyegve, hanem engedelmeskedve tették.”⁸ Kárhózzátra kerül-e az erőszak szegyéne miatt az öngyilkos Lukrécia? „Egyáltalán nem lehet kimenekvést találni e kérdéssel kapcsolatban.”⁹ Vagy pokolra kerül-e a nagy Sámson, aki öngyilkos halálával (Bír 16,26kk) Isten parancsának engedelmeskedhetett?¹⁰

Az öngyilkosság elleni érv morális vagy ontológiai?

Vitatható, hogy az öngyilkosság lezárható-e a hatodik parancsolat körében. Az első kőtábla az Istennel való kapcsolatunkról, a második kőtábla a felebarátainkkal szem-

⁷ Uo., 2283.

⁸ SZENT ÁGOSTON: i. m., 1.26

⁹ Uo., 1.19

¹⁰ Uo., 1.21, 1.26

beni magatartásunkról szól. A „ne ölj!” ebben az értelemben kivételt jelentene a „ne loj!” és a „ne paráználkodj!” között, mint ami saját megölésünket is tiltja.

Itt egy jóval nagyobb kérdéssel is szembesülnünk kell. Ha az öngyilkosságot morálisan a törvényszegéshez kapcsoljuk, akkor ezzel csak elrettentünk: a bűn a megbánhatatlanság miatt minden más bűnnél nagyobb lesz. Vajon ez a morális fenyegetés használ azoknak, akik eleve azért akarnak véget vetni életüknek, mert éppen vétkük súlyát képtelenek elhordozni? Valószínűleg semmit nem használ. Olyan Istenünk van, aki a kudarcunk félelméből való menekülést egy félelmetesebb fenyegetéssel akarja megakadályozni? Aligha lenne ez összeegyeztethető a kegyelmes Istennel, aki életet adott nekünk. Ahogyan Karl Barth kiemeli, az öngyilkosság megváltózása nem a törvényen alapul, hanem az evangéliumon. A HK alapján sokkal inkább az 1. kérdés-feleletben találhatjuk meg az útmutatást. Eszerint a vigasztalásunk abból fakad, hogy nem a magunk tulajdonai vagyunk, hanem Jézusé, így az nem lehet menekülés, ha tulajdonosként végzünk magunkkal. Kálvin alapján (Inst 3.7.1) itt erre hivatkozik Karl Barth is: „Nostri non sumus sed Domini” – nem a magunkéi, hanem Istené vagyunk.¹¹ Az emberi szuverenitás legvégső kifejeződése az, ha valaki lemond arról az ajándékról, amit Istentől kapott, ugyanakkor ez a lépés a szuverenitás végét is jelenti. Az öngyilkos tett az a végső megoldás, amellyel minden létező szabadságról lemondunk, és ez különösen a keresztyén ember számára kritikus. „Létezik egy olyan öngyilkosságra ösztönző kísértés is, mely a hívő embert különösképpen megkörnyékezi: az Istentől kapott szabadsággal való visszaélés a saját élete kárára.”¹² Ez egy negatív szabadság,¹³ amely után semmilyen szuverenitásunk és szabadságunk nincs már. „Az öngyilkosság elutasításáról beszélnünk kell; ám ezt nem a morál vagy az emberek fóruma előtt tesszük, hanem egyedül Isten színe előtt. [...] Azért kell elutasítani az öngyilkosságot mint a hitetlenség bűnét, mert létezik az élő Isten. A hitetlenség azonban nem erkölcsi vétség, hisz egyaránt társulhatnak hozzá nemes vagy közömbös indítékok, illetve tettek. [...] Nincs más kényszerítő ok, ami miatt az öngyilkosságot el kell utasítanunk, mint az, hogy az ember fölött ott van az Isten.”¹⁴

A kérdés az, hogy lemond-e Isten azokról, akik lemondtak magukról? Előtte meg kell kérdeznünk őszintén, hogy ki az, aki nem mondott már le magáról? Ki az, aki ne érezte volna az élet elhordozhatatlan terhét, saját tettének, létének elviselhetetlen szígyenét? Aki ezt nem érezte, az nem is volt abban az elveszettség állapotában, akiért Krisztus meghalt. A megtért ember ismeri ezt a kilátástalan érzést, és érzéseiben, gondolataiban eljut odáig, hogy lemondjon saját magáról, s ha nem teszi, akkor azal szembesül, hogy még mindig reménykedik abban, hogy valahogyan saját kezébe tudja venni a maga sorsát. Ez a végső lemondás különösen éles a protestáns megigazulástanban, ahol az ember kiszolgáltatottsága, bűnös állapota Isten színe előtt megfellebbezhetetlen. Éppen ettől lesz az Atya kegyelme igazi kegyelem, aki azt mondja:

¹¹ BARTH, Karl: *Kirchliche Dogmatik*, III/4., Theologischer Verlag Zürich, 1951, 461.

¹² BONHOEFFER: i. m., 134.

¹³ SZÜCS Ferenc: *Teológiai Etika*, Budapest, MRE Zsinati Sajtóosztály, 1993, 235.

¹⁴ BONHOEFFER: i. m., 131.

azért halt meg a Fiú értünk, hogy élhessünk (Jn 3,16). A kétségbeesésre mint halálos betegségre nem mondhatjuk, hogy nem halálos, és semmi mást nem mondhatunk, csak azt: nem nekünk kell meghalni, mert ezt Krisztus felvállalta értünk. Félreértés ne essék, ez nem azt jelenti, hogy azért nem kell öngyilkosnak lennünk, mert Krisztus már az lett helyettünk. Meglehet, Jézus többször is kiléphetett volna a koncepciók perből, ahol feláldozta magát, és bizonyos fokig kiprovokálta halálát. De éppen a Gecsemáné-kerti agónia (Lk 22,44) mutat rá világosan, hogy mindez nem öngyilkos szándékból, hanem az Atya akaratából történik. Nem Isten iránti engedetlenségből, hanem engedelmességből issza ki a poharat.¹⁵

Keresztyénként bennünket csak az különböztet meg az eltemetett öngyilkosoktól, hogy nekik volt egy befejezett öngyilkossági kísérletük, nekünk pedig csak befejezetlenek voltak, amelyeket gondolatban is elkövethettünk. Nehezen megállapítható, hogy az öngyilkos ember az utolsó pillanatokban vissza akart-e fordulni, és megbánta-e tettét, vagy egyáltalán nem jutott eszébe kapitulálni. Hozzá kell tennünk, hogy az utolsó milliszekundumok firtatásával abba a hibába eshetünk, hogy mindent ettől teszünk függővé, és az ember pillanatnyi lehetőségének kihasználásában látjuk meg az üdvösség zálogát, de ezzel megint csak Isten kegyelmét korlátoznánk. Egyetlen olyan öngyilkossági típus van, amely tudatosan számol a halálfélelemmel, és úgy lép a végzetes ösvényre, hogy lemond mindenről. Ez a sztoikus öngyilkosság, ahol az életből szabad a kijárat (*patet exitus*),¹⁶ és a bölcs ember addig él, amíg szükséges. Ezért mondhatjuk, hogy a keresztyénség legszorosabb szövetségese a sztoa gondolatvilága, és egyben legnagyobb vetélytársa is.

Arthur Droge meggyőző érveket hoz egy lehetséges újszövetségi, sztoikus gyökerű öngyilkossági vágy mellett Pál apostolnál (Fil 1,22–26). A halál nyereségét (*morti lucrum*) valóságos alternatívaként veti fel az apostol, aki nincs konkrét életvesztésben, a fogságban ír, ahol Krisztust hirdeti, és meg van győződve a szabadulásáról. Így nem csak költői kérdés ez: „melyiket válasszam?” (Fil 1,22) Arthur Droge bemutatja és elemzi a különböző lehetséges ókori öngyilkossági motívumokat (állammal szembeni kötelesség, tiltás, teljes szabadság, cinikus lemondás), de ezek közül igazán csak Szókratész indítéka és kitétele hozható párhuzamba Pál gondolataival.¹⁷ Ahogyan Szókratésznél, Pálnál is megjelenik a vágyódás a világban való szenvedés és gyötrelmek hátrahagyására, valamint a halál utáni jobb állapotra, a Krisztussal való egyesülésre. Szókratész is tudatában van annak, hogy nem vagyunk a magunkéi („az istenek jószága vagyunk”), ezért „nem szabad megölni magunkat, mielőtt az isten olyan kényszerítő parancsot küld”.¹⁸ A tudatos lemondásban és szabadságban hagy egy fontos kitétel, amely a felülről jövő szükség, az *ananké*. Pálnál is ott van a szükség a földi életből való kilépésre, ám azt mondja: „miattatok nagyobb szükség van arra, hogy

¹⁵ BARTH: i. m., 457.

¹⁶ SENECA, Lucius Annaeus: *De Providentia*, Hrsg. BASORE, John, London, Heinemann, 1928. 1.6.7

¹⁷ DROGE, Arthur: *Mori lucrum: Paul and Ancient Theories of Suicide*, *Novum Testamentum*, Vol. 30., 1988/3, 263–286, 283.

¹⁸ PLATÓN: *Phaidón*, Ford. KERÉNYI Grácia, in *Platón összes művei I.*, Budapest, Európa, 1984, 1019–1120. 62B

életben maradjak” (Fil 1,24). A tudatos, nem hiú, nem könnyelmű sztoikus öngyilkossági szükségnél a keresztyén etikában van egy nagyobb szükség: a másokért élés, a keresztyén koinónia. A másokért való élésben ragadható meg a sztoa keresztyén ellenvetése, amely Krisztus értünk adott áldozatában és a Szentlélek bátorító közöségében teljesül ki. Ugyanakkor ez a páli textus is rávilágít egy olyan fenyegetésre, amely különösen az individualizmusra hajló protestáns teológiában ölthet testet.

Öngyilkosság és protestantizmus

Émile Durkheim, a neves szociológus 1897-ben írt könyvében (*Az öngyilkosság*) négy kategóriát különböztet meg a társadalmi integráció és a szabályozottság tükrében.¹⁹ Az egoista öngyilkos nem tudott a közösségbe integrálódni, az altruista ezzel ellentétben annyira erősen integrálódott, hogy közösségi igényből lesz öngyilkos. Az anómias öngyilkosság valamilyen egyéni válságból, káoszból, szabályozatlanságból fakad, a kevésbé jellemző fatalista öngyilkosság pedig éppen a túlszabályozottságból.

Ezen túl Durkheim egy számunkra különösen fontos, megdőbbentő megállapítást is tesz. A különböző felekezetek között kimutatható különbség van az öngyilkossági arányban, ahol messze a protestáns vezet, megelőzve a katolikusokat.²⁰ Az egoista kategóriában tárgyalja a magas protestáns arány okait,²¹ de később hangsúlyozza, hogy ezek a kategóriák nem kizáróak, sőt „különösen két öngyilkossági tényezőnek van egymás iránt speciális affinitása, az egoizmusnak és az anómiának”,²² ami gyakorlatban annak a ma is jellemző protestáns állapotnak a végletes kieleződése, hogy valaki egyszerre van bajban, és egyszerre szakad el a közösségtől, így nem tud segítséget kérni, mert a közösségben a problémája szégyennek minősül. Durkheim felmérését megerősítik,²³ de azt a következtetést többen is kétségbe vonják, hogy a magas protestáns öngyilkossági szám kizárólag a közösségi integráció alacsonyabb fokával magyarázható. Az integráció foka nem elég a magas protestáns arány magyarázatára, és felhívják a figyelmet a protestáns gondolkodás sajátosságaira, és a protestáns teológiai tételek szerepét kutatják a jelenség mögött.

Sacha Becker és Ludger Woessmann azt a célt tűzték ki kutatásukban,²⁴ hogy a közösségi integráción túl olyan protestáns teológiai vonásokat nevezzenek meg, amelyek még közrejátszhatnak a magasabb öngyilkossági számban. A protestáns individualizmusnak szerintük is komoly szerepe van, de ennek az individualizmusnak is meg kell találni a gyökereit. Feltételezésük szerint a protestáns-katolikus különbségben megjelenik a különböző kegyelemtan is, illetve a gyónás intézménye, ahol a

¹⁹ DURKHEIM, Émile: *Az öngyilkosság*, Ford. JÓZSA Péter, Budapest, Osiris, 2003, 321.

²⁰ Uo., 154.

²¹ Uo., 154–176.

²² Uo., 315.

²³ DEAN, Dwight – REEVES, Jon: Anomie: A Comparison of a Catholic and a Protestant Sample, *Sociometry*, Vol. 25, 1962, 209–212.

²⁴ BECKER, Sacha – WOESSMANN, Ludger: Knocking on Heaven's Door? Protestantism and Suicide, *CESifo Working Paper Series*, No. 3499, 2011. 06. 28. URL: <https://ssrn.com/abstract=1873875> Utolsó letöltés: 2018. 02. 05.

katolikus ember rendszeresen megvallja bűneit egy papnak, míg a protestánsok ezeket inkább magukban tartják. A kegyelemtan különbözőségénél azt teszik fel, hogy mivel a római katolikusoknál nagyobb szerepe van a jó és rossz cselekedetnek, ezért jobban meggondolják, mit tesznek, és így kevésbé hajlanak öngyilkos tetre. Ennél valószínűleg bonyolultabb a helyzet, tekintve, hogy a protestáns teológiában is van szerepe a cselekedetnek, ami nem oka az üdvösségnek, hanem következménye.

Ha valahol, akkor itt érdemes lenne tudományos szempontból is megvizsgálni a kérdést Magyarországon. Egyrészt azért, mert ugyan csökkenő tendenciával, de az EU-ban Litvánia után még mindig a második helyen vagyunk az öngyilkossági rátát illetően,²⁵ másrészt a katolikus–protestáns különbségek társadalmi, regionális szinten is körülhatárolhatók egy ilyen vizsgálathoz, harmadrészt azért, mert ehhez egyházunkban adottak is olyan erőforrások, ahol a szociológia–pszichológia–teológia interdiszciplináris együttműködésével esélyes egy ilyen kutatás elindítása. Buda Béla történeti visszatekintéssel, Böszörményi Ede vizsgálataira is kitérve²⁶ külön hangsúlyozza a magyar öngyilkossági helyzetben a protestantizmus szerepét, amelynek öngyilkosságra vonatkoztatott hatását elsősorban az individualizmusban látja.²⁷

Figyelemre méltó, hogy Émile Durkheim leírását néhány évvel előzte meg a református Arany János *A Hídavatás* című versével (1877), amely ijesztő leírását adja egy közösségi öngyilkos jelenetnek úgy, hogy alapvetően egyéni, individuális öngyilkosságok történnek. Nem altruista öngyilkosságokról van szó, ahol a közösség követelné meg az önfeláldozást, mégis egy adott helyen, egy óra alatt tömeges öngyilkosságnak lehetünk a tanúi. Szűcs Ferenc össze is köti a balladát Émile Durkheim kutatásával,²⁸ de a közösségi szálon túl nem tér ki a teológiai vonatkozásokra. Meglehet, hogy egy költemény itt csak jelzés értékű lehet, mindenesetre néhány vonást érdemes még kiemelni, amelyek alapján sajátos hipotéziseket fogalmazunk meg az öngyilkosság protestantizmushoz való viszonyához, további átgondolásra.

1. A vers eredetileg a „Városi ballada” címet viselte, később változtatta meg a költő. A hídavatás alatt egészen más tartalmat várunk, egy ünnepet. Ezzel egy provokatív, beszédes cím alá került a vers, és az aznapi, korábbi hídavatást köti össze a szerző a magasztos meggyőződéssel, a „komoly hit”-tel, amellyel felszentelték a hidat. Paradox módon a híd eredendően embereket köt össze, nem pedig az a hely, ahol emberéletek hullanak a mélybe. Ez kifejeződése lehet annak a jelenségnek, mely szerint nagyon sokszor valamilyen szent dolog mögé rejtőzik a démoni.

Szükséges hipotézis: *A református gondolkodásban fontos szerepe van az életkérdések egyéni feltevésének és a bibliai igazságok alapján való megválaszolásának. Ezért hajlamok is vagyunk arra, hogy teológiai tételeket, fogalmakat saját magunk értelmezzünk, így könnyen kísért az a magatartás, hogy egy kiragadott (teológiai rög)eszme alá rejtjük el*

²⁵ Eurostat, *A halálokokra vonatkozó statisztika*, 2014. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Causes_of_death_statistics/hu Utolsó letöltés: 2018. 02. 05.

²⁶ BUDA Béla, *Az öngyilkosság*, Budapest, Animula, 2001, 123.

²⁷ Uo., 210.

²⁸ Szűcs: i. m., 234.

a legsötétebb gondolatainkat és kérdéseinket. Ez nem csupán a társadalmi integráció hiányához, hanem egy sajátos, individuális gondolatrendszer felállításához vezethet, amely táplálhatja az egoista típusú öngyilkosságot.

2. Az öngyilkosságokat a költő szarkasztikusan írja le, mintegy versenyként, néha borzongató ovációval, mintha az élet eldobásának semmilyen súlya nem lenne. Gazdagon felmutatja az öngyilkos okokat, megjelenik köztük a szerelmi bánat, a hosszú élet terhének letétele, az élet megunása, a gazdasági válság és az örület is. Szinte képtelenség lenne kegyelmet hirdetni a jelölteknek, mert semmilyen vívódást és súlyt nem érzünk a magatartásukban. Sőt, olyan szenvedő embereket látunk, akik nem azért vannak a hídon, mert ártottak valakinek, és ezt nem viselik el, hanem olyanok, akiknek ártottak, vagy akiknek saját magukkal van bajuk, és mindenről lemondtak már. Paul Tillich úgy fogalmazza meg kortárs módon a hit általi megigazulás lutheri gondolatát, hogy ez nem más, mint elfogadása annak, hogy Isten elfogad engem annak ellenére, hogy elfogadhatatlan vagyok.²⁹ Ahogy a mondat második fele nélkül egy valóságtól elrugaszkodott illúzióba kerülhetünk (elfogadom, hogy Isten elfogad), úgy a mondat első fele nélkül egy kilátástalan helyzetbe kerülünk, mert elfogadhatatlan vagyok.

Szükséges hipotézis: *A protestáns teológiában a megigazulás nem emberi törekvés eredménye, hanem csak kegyelemből és egyedül hit által, mintegy fórumról hangzik el (forenzikus megigazulás). Isten előtt a végső ítélet előtt állunk, ahol csak a végtelen kegyelem menthet fel minket. A protestáns megigazulástan a cselekedetek és érdemek üdvyszerző és kegyelemszerző hatására kategorikus nemet mond, így a saját erőforrásból való reménységre is. A végső lemondás állapotában a megtérő embert egyedül Isten kegyelme tartja meg, amit viszont nem lehet kieszközölni. A protestáns ember öngyilkossága a kegyelem elfogadásának képtelenségéből is értelmezhető.*

3. A vers egy öngyilkosságra hajló fiú helyzetével kezdődik, aki egy óra alatt végignézni a mélybe ugrókat, és utoljára szinte bevonzza őt is a tömeg tehetetlensége. A végén Arany János a fiú szájába adja a földön túli sorsszerűséget is: „Széttörni e varázsgyűrűt / Nincsen hatalma földi karnak.” A kálvinista emberkép komor, az egész emberi nemzetség megromlott és kárhozatra méltó. De ez a realizmus attól evangéliumi, hogy nincs olyan komorság és nincs olyan sötétség, amely nagyobb lenne Isten kegyelménél és világosságánál. Viszont a fiú szavaiban kirajzolódik az a hiperkálvinista eszme is, amely minden emberi felelősségtől mentesen akár halálra is predestinál.

Szükséges hipotézis: *A református kettős predestináció (egyeseket örök életre, másokat örök kárhozatra rendelt Isten) sötét oldalának hangsúlyozása és magunkra értelmezése teológiai érvel alátámasztott lemondást és sorsszerűséget von maga után. Ez a megváltoztathatatlan lemondó érzés táplálhatja az öngyilkosságba való sorsszerű menekülést.*

²⁹ TILICH: *Létbátorság*, 171.

Isten ott is jelen van, ahol kilépünk magunkból

Ha megalapozottnak bizonyulnának ezek a hipotézisek, akkor sem fogadhatók el a fenti egyoldalú premisszák, és nem jelenti azt, hogy a református teológia élettágadó lenne, sőt éppen ellenkezőleg. Mind az individualizmusra, mind a kegyelemtanra, mind a hiperkálvinista predestinációra életigenlő válaszokat tudunk adni. Viszont ha ezek valóban forrásai egyfajta protestáns önsorsrontásnak, akkor ezekre tekintettel kell lenni egy apologetikus teológiában.

Azt tudjuk, hogy az öngyilkosság az evangéliummal, az élet ajándékával ellenkező tett, amellyel az ember lemond szabadságáról. Arra a kérdésre nem tudunk válaszolni, hogy egy öngyilkos ember meg tudta-e bánni a bűneit, és arra sem, hogyan ítéli meg Isten. Ez egy olyan tudatlanság, amellyel együtt kell élnünk, és nem tudunk föléle bizonyosságot szerezni, bármennyire is szeretnénk – ez a dolgok mögé látás emberi határa.³⁰ De arra semmi sem jogosíthat fel bennünket, hogy bárkiről is lemondjunk, vagy arra, hogy bárkiről is úgy nyilatkozzunk, hogy a pokolba kerül – még az öngyilkos Júdásról sem. Az evangélium örömmüzenetének hatókörébe az is beletartozik, hogy nincs olyan sötét helyzet, amelyben Isten ne tudna világosságot adni. Több neves teológussal együtt ennek alapján mondhatjuk, hogy az öngyilkosság nem a megbocsáthatatlan bűn.³¹ Karl Barthtal együtt állíthatjuk: „Ha van bocsánat a bűnökre egyáltalán, akkor bizonyosan van bocsánat az öngyilkosságra is.”³²

Ha Isten kegyelme akkora, hogy képes átölelni azt, aki alábukik, akkor ez azt is jelenti, hogy a bátorításnak nincs végső határa. „Az élő Ige képes ajtót nyitni a holnap felé ott is, ahol valaki egy család és közösség számára önkényes döntésével azt maga mögött becsapta. Főképpen pedig a megelőzésében és a bajbajutottakkal való szolidaritásban mutathatja meg Krisztus gyülekezete a szeretet erejét és hatalmát. A halál minden formájában csak az utolsó előtti szó. Az utolsó azé, aki az Alfa és az Ómega.”³³

Hadd érzékeltessük a bátorítás komolyságát és korlátlanágát egy meglepő példán keresztül. A grandiózus San Franciscói Golden Gate hídról már több mint másfélezer ember vetette magát a mélybe, ezzel a világ egyik első számú öngyilkossági helyszíne lett. Nagyon sokat tanácskoztak arról, hogyan lehetne ezen segíteni. Önkéntesek, nonprofit szervezetek, egyházak fogtak össze, hogy a hídra érkező öngyilkosjelölteket megállítsák. Járőröztek, segélyhívókat szereltek fel, feliratokat helyeztek el, s ezáltal több száz embert mentettek meg a haláltól. Ám ezzel továbbra sem sikerült megszüntetni a tragédiákat. Hosszú viták után egy olyan nagyszabású tervet fogadtak el, amely akkor is segít, ha valaki már alávetette magát. 2017-ben elkezdtek építeni egy hatalmas hálót, amelynek az a célja, hogy megfogja a leugrott embereket.³⁴ Nem tudjuk, milyen eredménye lesz a több évig készülő hálónak, de ez a hihetetlen vállalkozás

³⁰ BONHOEFFER: i. m., 133.

³¹ BARTH: i. m., 461.

³² Uo., 462.

³³ SZÜCS: i. m., 235.

³⁴ Golden Gate Suicide Barrier, URL: <http://www.ggsuicidebarrier.org> Utolsó letöltés: 2018. 02. 05.

jól szimbolizálja azt, hogy nem mondhatunk le senkiről, még az utolsó pillanatban sem. Nem csak értük, hanem magunkért, a közösségünkért. Ez az evangélium hirdetéséhez tartozik.

Az Isten képére teremtett ember öngyilkossági kísérlete olyan menekülés, amelyben az nem a szégyentől, a kudarctól, az életunalomtól vagy bármitől menekülne, amivel a törvény vádolja. Ezeket kész Isten megbocsátani, ezért az öngyilkosságban legvégül Istentől menekülünk, akitől nem akarunk elfogadni semmit. „A pokol vagy Seol a halál lakhelye, amely az Isten előli menekülés tekintetében jó helynek tűnik. Ide próbálnak meg menekülni mindazok, akik azért vágyódnak a halál után, hogy eltűnjenek az őket kereső Isten elől. Meg vagyok győződve arról, nem egy van közöttünk, aki valamikor úgy kívánt könnyíteni létezésének terhétől, hogy megszabadul attól. Tudom, vannak néhányan közöttünk olyanok, akiknek ez a vágyódás mindennapi kísértés. Azonban szíve mélyén mindenki beismeri: a halál nem megoldás arra, hogy az életre nehezedő belső szorításból meneküljünk.”³⁵ Isten ott is jelen van, ahol kilépünk magunkból, különben nem lenne fölöttünk álló Isten. Ezért mondja a legmélyebb helyeket is megjáró zsoltáros: „Ha a holtak hazájában feküdnék le, te ott is jelen vagy.” (Zsolt 139,8).

³⁵ TILICH, Paul: *Menekülés Istentől, A 139. zsoltár magyarázata*, Ford. KODÁCSY Tamás, Református Tiszántúl, 11. évfolyam, 2003/2., 7.

Bagdy Emőke

„ISTEN OTT IS JELEN VAN...”*

Az írás első mondata drámai „felütés”, már sejthető, hogy súlyos mondanivalót hordoz. Egyvégtében végigolvastam, nem tudtam letenni. Erősen bevonódtam, hiszen hitéletet élő, gyakorló református pszichológus vagyok. Van gyülekezeti közösségem, oda tartozásom, egyszersem gyakorló klinikus pszichológusként és pszichoterapeutaként dolgozom. Számtalan krízisben voltam kísérő, az életre irányuló bátorságot, akarást, hitet és az élet értelméhez visszatalálást segítő „krízisterapeuta”.

Nézőpontom optikája azonos hívő és pszichológusi mivoltomban. A hívő ember identitása és a szakember tapasztalata, álláspontja egybefonódik. Nagyon nehéz azt az egyházi állásfoglalást követnem (nem is tudom, nem is akarom), hogy az öngyilkosság súlyos bűne az elkövető kiközösítésével, direkt vagy közvetett megbélyegzésével, netán kizárásával, de mindenképpen elítélésével jár. Ezt sem hitéleti, sem szakmai szempontból nem tudom elfogadni.

Tiltakozik a lelkem a kegyelem emberi kézbevétele és az ítélet emberi jogának vindikálása ellen. Gyenge volt az elkövető a hitben? Nem birkózott meg Istennel való kapcsolatában a lelki helyzetével? Megbocsáthatatlan vétet követett el? Ha igazán hisz Istenben, akkor ezt nem tehette volna meg? Vajon ha „Isten nevében” foglal állást ily módon elítélőleg egy egyházi személy, lekipásztor vagy más hívő ember, észreveszi-e a szerepzavart, amelyben önkényes feljogosítottsággal cselekszik Isten nevében „Istenként”?

Hitem szerint az öngyilkossággal vétkezünk minket életre szólító Istenünk ellen, hiszen nem vagyunk magunkéi. A kegyelmes Isten soha nem hagy el. Megszólal bennem a Heidelbergi Káté első tétele (Mi a te életedben és halálodban egyetlen vigasztalásod?), ezúttal csak kiemelést teszek a csodálatos üzenetből: „Az, hogy mind testestől, mind lelkestől, éle-

* Reflexiók Kodácsy Tamás tanulmányához

temben és halálomban nem a magamé, hanem az én hűséges Megváltómnak, Jézus Krisztusnak a tulajdona vagyok, [...] aki engem úgy megőriz, hogy egy hajsza sem eshetik le fejemről az ő akarata nélkül.” Életem nehéz óráiban sokszor szólalt meg bennem ez, a kegyelem, megváltás és megváltottság üzenete. Mégis, megéltem kríziseket, olyan lelki kétségbeeséseket, amelyeket (tapasztalatom szerint) mindnyájan elszenvedünk, és eljutunk a határhelyzetig, amikor már az élet tovább vitelének nem látjuk, nem érezzük az értelmét. Ez az emberi tapasztalat hozhat közel a másik emberhez, ebben messzemenően egyetértek Kodácsy Tamással. Az öngyilkos csak abban különbözik tőlünk, hogy ott, akkor nem tudta a kegyelem után kinyújtani a kezét, „embere sem volt”, aki közvetítette volna (a benne lakó isteni rész, a szájalom, irgalom, empátia, szeretet kisugárzásával) azt a kegyelmet, amelynek megragadásához az önpusztítást elkövetőnek már nem volt ereje. Pszichológusként is hiszem és vallom, hogy az öngyilkosság nem fogadható el „megoldásként”, felelősek vagyunk egymásért. Akinak „nincs embere”, az veszélyeztetett.

Isten kegyelmét egymás számára akkor is közvetíteni tudjuk, ha az illető önmaga már elengedte volna a reménységet. Nagyon fontos gondolatnak tartom a tanulmányban, hogy már szinte mind eljutottunk kríziseinkben ahhoz a ponthoz, ahonnan az öngyilkos a tetteivel továbblép. Ezt a határt mi nem lépjük át. Mivel az „élmény” birtokában vagyunk, értjük és átrezzük az állapotát, és akképp és ezzel a tapasztalattal tudjuk elérni, hogy ne lépje át senki a határt. Ha az öngyilkos bűnös, én is az vagyok, te is és mindnyájan, mert nem segítettünk. A mellé álláshoz szükség van az állapotba való beavatásra. Nálunk nincs gyónás, nincs feltárlkozás lelkileg. Nekem, aki egy szigorúan kálvinista lelkész családban nevelkedtem, a legnagyobb szégyen volt a bajaimról beszélni, és a legnehezebb dolog volt megtanulnom a szakmám követelményét, az önfeltárást, az ehhez való bizalmat. Felismerni a másikban azt az isteni részt, amely közvetíteni tud Isten felé akkor is, amikor lefagy a lelkem, és nem tudok imádkozni.

A mi protestáns individualizmusunk, szigorunk gyilkos erő tud lenni. Nem ölünk mást... „[M]ég jó, hogy az ember haragja nem magát az embert harapja”, mondja József Attila. Tudományos bizonyítékok szólnak amellett, hogy a gyilkos indulat molekuláris biológiai szinten betegíti meg a hordozóját. Hányszor jutunk „kiborult állapotba”? Indulatkezelésünk sincs teljesen rendben. Ez nem önpusztítás? Hol kezdődik ez?

Fontos volna, hogy lélektani és teológiai szempontból legyen konszenzus, mit is értünk öngyilkosságon. Az alkoholizmus, a szenvedélybetegségek, a pszichoszomatikus krónikus bajok, maga a rák is „lassúdad önpusztítás” (mint Szilágyi Domokos költőnk írta), folyamatos önkárosítás, latens öngyilkosság. Vajon azért, mert nem egyszeri, látványos és végzetes, mint a befejezett öngyilkosság, vajon nem bűn-e? Teológiai szempontból hogyan kezelhető a lassú, permanens önpusztítás? Egy alkoholista, aki májcirrózisban meghal, öngyilkos tettet követ el. Bűnös-e, mint befejezett öngyilkosságának tettese?

Az egyszeri és befejezett öngyilkosságra nézve a pszichológiai és teológiai kiindulópontunk közös: az önpusztítás elutasítása. A pszichológia nem dolgozik a bűn fogalmával, betegségnek minősíti, mindazáltal elutasítja. Ha pedig „bűnnek” tartjuk, akkor mindnyájan bűnösök vagyunk, mert nem vigyáztunk egymásra. Ami pedig a büntetést illeti, ez egyedül Isten kezében lehet. Épp ezért nem fogadok el emberi ítélezést, főként nem Isten nevében.

Az Isten nekem nem büntető Isten, hanem könyörülő, irgalmas és maga a szeretet. Ezért nem vagyok képes az öngyilkost „kizárni” a kegyelemből, elvégre Isten tilalmát már az első emberpár sem tartotta be, de megkapta bűne megváltásának ígéretét és valóságát Krisztusban. Ha így hiszek, ha ezt hiszem, akkor nem akarom Isten nevébe büntetni a vétkest, de az embertársi felelősség és szeretet jegyében megfogom a kezét annak, aki lenn van a mélyben, hogy visszatálhasson oda, ahonnan lezuhant. A közvetítés, visszavezetés, támogatás a dolgom és felelősségem.

Ilyen „naiv teológiai”, de szívem mélyéből fakadó felelősségérzettel állítom, hogy a mi egyházunknak is meg kell nyitnia a lélektől-lélekig csatornákat, és nem szabad parancsba adni, hogy egyedül Istentől várja egy krízisben lévő a segítséget, hiszen éppen ezt a kapcsolatot sebezte meg benne az élet. Őt kell szeretnem, hogy tudja ismét Istent szeretni, és bízni abban, hogy Isten is szereti őt.

Gondolataim a tanulmány által indított asszociációk, és tudom, hogy a teológiai magaslattokról távol állnak. Én azonban hitéletemben így vélekedem. Nem félek Istentől, de félem őt alázatos szeretettel, mert tudom, hogy irgalmas. Nekem a megváltás valóság, a Megváltóm él, mindig, minden élethelyzetemben és halálomban. Ha nem ezt hinném és érezném, elítélném az öngyilkost (benne magamat is mint olykor befejezetlen öngyilkosságot elkövetőt), és nem tudnék segíteni neki, hogy a legfőbb isteni ajándékot, az életet megtartsa.

Köszönöm, hogy elolvashattam a tanulmányt. Nagyon kíváncsi vagyok a visszhangjára. Gratulálok a megszólalása bátorságához! „Én sem fogom be pörös számat”, így a magam életbátorságával kiállok amellett, hogy legyen emberi (szakemberi, kollegiális...) segítség, önfeltárási bátorságra szocializálás és rendszeresített „földi lélek-szellőztetés” a református lelkészeinknél is.

Az utóbbi időben meginduló, „alulról jövő” mozgósulás ez irányban biztatónak látszik, mert ami önszervező módon elindult, annak már nem lehet útját állni, legfeljebb lassítani. Vajon a késleltetés még hány lelkipásztor életébe fog kerülni? Ezért hát ne habozunk, cselekedjünk!

Békési Sándor

AZ ÖNGYILKOSSÁGRÓL SZÓLÓ BESZÉD SZEMPONTJAI*

1) *Az öngyilkosság nem a törvény, hanem az evangélium felől értelmezhető.* Máskülönben a fölött az elhunyt fölött ítélkezünk és ezzel együtt törvénykezünk, akire *már nem* tartozik a törvény hatálya, mert a meghalt öngyilkos ember is közvetlenül Krisztushoz kerül. Krisztus pedig a törvény *telosza*: vége (Róm 10, 4).

2) „Kicsoda vádolja az Isten választottait? Isten az, aki megigazít. Kicsoda az, aki kárhozzát? Krisztus az, aki meghalt, sőt aki fel is támadott, aki az Isten jobbján van, aki esedezik is érettünk” (Róm 8, 33-34). Az öngyilkos felett tehát senki nem ítélkezhet, mert ő már tettével önmagát megítélte, s ezzel az ítélet jogát elvette másoktól. Az öngyilkosság esete nem az áldozat bírálatára szolgál, hanem a hátramardottakat önvizsgálatra kényszeríti.

3) Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy Isten nem csak az élet befejezésének utolsó pillanatát ítéli meg, hanem a megélt egész földi életet és valamennyi cselekedetet. Júdás kárhozatának oka nem az, hogy felakasztotta magát; öngyilkossága már az ő kárhozatos árulása megbánásának következménye.

4) a) A Decalogus „Ne ölj” parancsolata a másik ember személyes érdekből történő meggyilkolását tiltja, öszövétségi értelemben nem vonatkozik a halálbüntetés végrehajtására, vagy a háborúban történő ölésre. Viszont tilalmába tartozik az öngyilkosság, noha az nem a másakra, hanem önnönmagára irányuló pusztító cselekedet. Viszont ez a tilalom azoknak a bibliai személyeknek sorsából következtethető ki, akik nagy testi-lelki mélységeket elszenvedő megpróbáltatásokon, kísértéseken és vívódásokon mentek keresztül, és mégsem végeztek önmagukkal –, úgymint Jób, Illés, Jeremiás vagy Dávid. A „Ne ölj” parancsolat lényege éppen az Isten által oly értékesnek tartott *emberi élet védelme*, ezért senki nem ölheti meg még önmagában sem a noahita szövetség alatt álló, istenképű embert.

* Reflexió Kodácsy Tamás *Ott is jelen van!* című tanulmányához

b) Ugyanakkor sem a Szentírásban, sem a hitvallásainkban nincs expressis verbis tiltás vagy komoly kárhozatos ítéletre vonatkoztatás magával az öngyilkossággal kapcsolatban. A Heidelbergi Káté 105. kérdés-felelete pedig az önromboló, önmagára nézve kártékony életre vonatkozik, ami persze kárhozatos módon öngyilkosságba futhat ki, de valójában nem arról szól. Nyilván nem véletlenül! A „Ne ölj” parancsolat lényege ugyanis az Isten által oly értékesnek tartott emberi élet méltóságának védelme is. Az öngyilkosság megítélése éppen ezért az etika kereszttjévé lett a huszadik századi protestáns teológusok számára.

5) Az öngyilkosság megítélésének szempontjából is fontos azt a hitbéli meggyőződést kihangsúlyozni, miszerint az élet nemcsak a földit, nemcsak azt a kis rövid, hol öt, hol tizenhat, hol huszonöt, hol ötven, legfeljebb hetven vagy nyolcvan esztendő jelent, hanem a halál kapuján át folytatódó örök életet. Az öngyilkos is csak a testi életét fejezi be, az örök élete kizárólag az Úr kezében marad meg. Erről szól a Heidelbergi Káté 1. kérdés-felelete: életünkben és halálunkban (Róm 14,7-8).

6) Az Úrei vagyunk meghalásunk után is a sírban éppúgy, mint a feltámadás utáni örök életben. *Az Ő tulajdonából és szeretetéből semmi – még az öngyilkosság tette – sem szakíthat ki* (Róm 8,31-39).

7) Tillich azon kitételével szemben viszont, miszerint az öngyilkos Isten elől menekül, azt kell mondanunk, hogy ezt nem lehet általánosítani, inkább személyfüggő. Mindenképpen a *mori lucrum*ot, a meghalás nyereségét érvényesíti, ahogyan Pál is el kívánt költözni és Krisztussal lenni (Fil 1,21-23). A *mori lucrum* oka persze sokféle lehet: szégyen, kudarc, megkeseredés, szerelmi csalódás, fölöslegesség és a semmisség, a kilátástalanság és a hiábavalóság érzése, a világ terhének elhordozhatatlansága és így tovább. *Azonban az öngyilkosság legvégső, döntő indítékát senki nem ismeri, az öngyilkos intim titka csak az Úristen előtt ismert.* Ha van a *coram Deo* – „Isten előtt” – teológiai kifejezésnek súlya, akkor igazán a suicidum pillanatában van: amikor egyedül csak Isten és az emberi személy között, az Én-Te kapcsolat drámai mélységében játszódik le a döntő fordulat.

8) Az evangélium lényege abban is megnyilvánul, hogy az Atyaisten azért nem ítéli el az öngyilkos embert, mert Fiának engedelmes áldozatán keresztül tekint le rá. A kimenekülésre (exitus patet) képesítő emberi szabadság Isten eleve elrendelésébe ágyazódik, így az isteni akarat és a személyes sors feszültségének feloldása egyedül Jézus Krisztus golgotai kereszten végbevitt áldozatában lehetséges –, ahogy azt John Donne elemzi *Biathanatos* című művében.

9) Jézus kereszthalálának ismeretében tehát *az öngyilkosság olyan áldozathozatal*, amely, ha már megtörtént, belátásra kényszerít a tekintetben, hogy *Isten elfogadta ezt az áldozatot.* Ennek az áldozatnak nemcsak oka, de célja is többféle lehet. Elsősorban lehet önfeláldozás másokért (Jn 15,13), ahogy Krisztus is „önnönmagát adta érettünk ajándéku és áldozatul” (Ef 5,2). Ugyanakkor lehet *figyelemfelkeltő jeladás* a hátramaradottaknak arra való rádöbbenésre, hogy milyen nagy bűnben élnek, és hogy mennyire elszakadtak Istentől. Aztán lehet a *gonosz lélek gyötrésétől való megszabadulás* is, amikor a megszállott ember a démoni erő alól csak életének elvetésével

képes kibújni. Nagyon fontos: az áldozat ezen esetei nem az öngyilkosság igazolására, hanem tanulságára szolgálnak.

10) Az öngyilkosság esetében valójában két állítást ütköztetünk egymással.

a) Az első, *apodiktikus* tétel az, hogy magunkra és másokra nézve az öngyilkosságot feltétlenül elítélünk és tiltanunk kell a „Ne ölj” parancsolat hatályát érvényesítve. Az élet ugyanis az Isten rendkívüli adománya az ő dicsőségének megmutatkozásáért. Nem beszélve arról, hogy felelősségünk van a másikért, felelősségünk van minden hatáskörünkbe tartozó felebarátunkért, szeretteinkért, akik velünk együtt élnek. Ennek érdekében feltétlenül a szereteten és a személyességen alapuló lelki viszonyt kell ápolnunk magunk körében az önmagukban elégtelen intézményeken belül és azokon kívül. Mások öngyilkos tette azonban még ezen feltételek között sincs a hatalmunkban.

b) A második, *evangéliumi tétel* pedig az, hogy a megváltó Krisztus átkozottnak minősített, de az üdvtörténet szempontjából dicsőséggé lett keresztyén lehet újra rátalálni arra a személyre, aki végrehajtotta magán a suicidium tragédiáját. Az öngyilkos személynek elvesztése a hozzátartozónak, a felebarátnak kifejezhetetlen döbbenet, értetlenség, szörnyűséges tragédia és fájdalom. Mindezen mélységekben csak azt mondhatja Jóbbal együtt: „Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott legyen az ő neve!” Ha az Isten megengedő hatalma ilyen megsemmisítő az önkéntes halálesetben, mely akarat előtt földig kell hajolni, akkor mennyivel inkább nagyobb a felemelő kegyelemben, abban a mozdulatban, amelyben a kereszthalált szenvedett Fiát támasztotta fel azért, hogy az ember – az öngyilkos ember is – éljen.

TANULMÁNYOK PATAKRÓL

CSORBA DÁVID
FÓRIZS ISTVÁN
VINCZE TAMÁS

Csorba Dávid

A KÁLVINISTA COLLEGIUMOK RÉGIMÓDI OKTATÁSI MODELLJE, AVAGY A KOOPERATÍV TANULÁS ELŐKÉPE

A kora újkori (16–18. század) Collegium és a partikula-rendszer sajátosságai értelmében az anyaiskolában működött egy-két rektor (külhoni egyetemet végzett tanár, néha professzor megszólítással) s mellé egy lector (domidoc-tus, még csak itthon tanult kolléga), majd a köz- (publicus praeceptor ill. collaboratorok) és *magántanítók* (privatus praeceptor) rendje következett, akik elmélyítették a délelőtti órákon a tanároktól hallottakat, s következett a collatio, csoportos tanulás, délutáni gyakorlással. Az 1670-es évek protestáns kollégiumaiban komoly gyerekzámokkal kell számolnunk, növekszik ezért a tanárlétszám is. Patakon a jezsuiták elüldözik a kollégiumot, ami vándorol hosszú éveken át (1671–1715), többször átalakulva, majdnem megszűnve. A debreceni Collegium létszáma azonban – mivel Váradot bevette a török 1660-ban – megtízszereződött, s ők ezért építkezni kezdtek. Itt nemsokára 3 tanár működött, míg Patakon már csak egy (előbb id. Csécsi János, majd Kaposi J. Sámuel).

A Collegiumokról szólva a válságos *történelmi helyzeten kívül* sokkal jelentősebb tényezőről is kell szólni: a tanári lét megítéléséről. A 17. században ugyanis nem volt csalogató a tanári státusz. A tanárok törekedtek rövid időt eltölteni ebben a pozícióban: jobbára csak pénzt gyűjtöttek ezzel a peregrinációra, a külföldi tanulmányútra. Ha pedig visszatértek onnan, akkor a támogatást adó város kötelezte őket addig maradni, amíg az ösztöndíjuk ki nem telik (mai szóval az ösztöndíjat, a diákhitelt vissza kellett fizetni még két-három évig). Nem a diákokban volt a hiba, hanem a presztízsből: tanárként az ember a város alkalmazásában állt. Egy nagy Collegiumban erős volt a diákönkormányzat (coetus) játéktere is: esetenként fellázadtak a tanár vagy a fenntartó ellen, saját *bursát* vezettek, és maguk ítélték az Universitas alá tartozó ügyekről, legyen az a diákok kihágása, az iskola területén való jogos

borkimérés vagy a tanári alkalmatlanság. Ehhez képest minősítetten jobb volt egy lelkes élete: önálló volt, nagyobb fizetéssel, jelentős társadalmi státusszal, s végre biztos anyagi háttere miatt házasodhatott is. Egy sajátossága van még a kora újkori értelmiségi létnek: mindegyikre (tanár, lelkész, városi orvos, postamester, nyomdász etc.) állt az ún. (pap)marasztás intézménye, azaz a fenntartó (városi tanács, presbitérium, földesúr) évente vagy fél évente ítéltethet a további alkalmazásáról és annak anyagi és egyéb (adományok) mértékéről.

Szokás emlegetni az egyház-, iskola- és neveléstörténeti szakirodalomban a Kolozsváron tanító Apácai Csere János és a Patakon dolgozó Comenius tanítói-nevelői hatását. Érdemes hozzátenni, mielőtt róluk/általuk ítéljük meg a kor oktatástörténetét, hogy Apácait büntetésként tette a fejedelem Kolozsvárra, ahol nemsokára meghalt; Comenius pedig nem tanított, hanem tanfelügyelő volt. Vagyis a nagy nevelőket nem itt kell keresni.

Sokkal inkább a névtelen kistanárban, aki egy eldugott kis faluban is ugyanazt oktatta, amit ő a nagy, neves Collegiumban kapott. Erre példa az a Kálvin *Institutio*, amelyet Fekete Csaba írt le: Sárdon egy névtelen tanár az *évközi* munkák közti szabad, téli fél éveken végigtanította 10-12 éves gyerekeknek latinul ezt a hatalmas dogmatikai kötetet. Ehhez segédanyagként készített memoritertáblákat, melyek *ún. hypotypothesét/vázát* adták az anyagnak.¹ A kor oktatási és nevelési modellje is másként működött, ez kétségtelen, de ha azt vesszük alapul, akkor ez hatalmas teljesítmény, hogy valaki vidéken, a „világvégén” is törekszik mindenki számára a minél teljesebb tudást átadni, hiszen – úgy hitték – ezzel fog az ember a földön boldogulni, és ezáltal fog az élete a menny felé vezető úton elindulni.

Ennek épp az ellentéte volt az a tanártípus, amelyet Keresztúri Bíró Pál képviselt, aki az erdélyi fejedelmi iskolában tanított, azaz nemesi ifjakat oktató, külön tanmenettel.² A későbbi erdélyi kancellár, gróf Bethlen Miklós írta le az ő metódusát s azt, hogy mennyire hálás neki mindezért. Mivel pedig fogságban, a családjától távol írta feljegyzéseit, meghagyta a feleségének, hogy a fiaikat is ilyen szellemű tanár kezébe adja nevelni. Játszva tanított, humorral, számos oktatási segédlettel, párhuzamos nyelvek segítségével – mai szemmel nézve abszolút korszerű elvek szerint, számos gyakorlattal könnyedén, alkalmazott pedagógiát használt.

Az eredményességet tekintve egyik tanári módszer sem volt előbbre való a másiknál. Vagy legalábbis mindegyiknek megvolt a maga haszna s hiányossága. Az előbbi esetben a nemzetközi nyelven (akkor latinul) tanultak hat éves koruktól a tanulók, valósággal apanyelvüként használva azt. A legkisebb faluban is készítették a kisdíkokat a potenciális továbbtanulásra. Nagy kérdés, persze, hogy a latin dogmatikai vagy grammatikai tananyag tényleg szükséges volt-e azok számára, akik nem tanultak tovább. A másik esetben pedig leírta Bethlen Miklós, hogy a tanára, Keresztúri sem

¹ FEKETE Csaba: *Kálvin Sárdon és Radnóton. Hazai tananyag volt az Institúció 1595-ben*, in GÁBORJÁNI SZABÓ Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, TTREK Nagykönyvtára, 2011, 60–115.

² DIENES Dénes: *Keresztúri Bíró Pál (1594?–1655)*, Sárospatak, 2001.

tudott azokon a nyelveken, amelyeket nekik tanított, s nem volt mélyebb tudása más tárgyakban sem: de a tanulás módját átadta, s megszerettette a diákjaival.

Ezért ebben a tanulmányban egyetlen 17. századi napló alapján mutatok rá a korabeli oktatás- és neveléstörténet jelenségeire, majd helyezem a hangsúlyt a tanárok és a tantárgyi követelmények, szemlélet vizsgálata után a diákság kooperatív tanulási rendszerének oldalára, mégpedig a diáktanítók nézőpontjára rávilágítva. Ez pedig kiemeli a sokáig avított tekintett kora újkori modellből azt, ami maivá teszi, a mához közelebb hozza annak a letűnt világnak nem is olyan ósdi arculatát.

Debreceni Ember Pál naplója

Ezúton a collegiumi tanítás és nevelés kérdését vizsgáljuk meg Debreceni Ember Pál *Wade mecuma* alapján, és ezen belül is az előadások és olvasmányok egymáshoz viszonyított szerepét, a szaktudományok módszertanát és segédkönyveit.³ Tóth Béla több munkájában foglalkozott részletesen a Collegium 16–18. századi oktatási kérdéseivel, ez a munka az ő nyomán jár.⁴ A debreceni kutató főként Maróthi György és Polgári Mihály naplójából alkotta meg a kora újkori református oktatás helyzetképét; jelenleg pedig Debreceni Ember Pál naplója azt az általa sem elért, csak visszakövetkeztetett állapotot rögzíti, ami Martonfalviék idejében, a debreceni iskola legjelentősebbnek tartott, 17. századi korszakában volt jellemző.

A *wademecum* 13,5 hónap eseményeit öleli fel, az 1680 körüli időből. Ekkor a Collegiumnak három professzora van: Martonfalvi Tóth György, Szilágyi Tönkö Márton és Lisznai Kovács Pál. Ritka módon nevezték őket elsőként professzornak, sőt mindhárman életük végéig ellátták hivatalukat, tudásuk és egyéniségük alapvetően meghatározta a Collegium szellemiségét. A legtöbb anyag a naplóba a történelem tárgyköréből és segédtudományaiból került be, a nyelvi kurzusok vizsgáiról éppen csak szó esett, a volt váradi tanár magyar nyelvű előadásai pedig még csak érintőlegesen sem kerültek elő. Valószínűleg az órai feljegyzéseit külön tartotta Ember Pál, más iratcsoportban gyűjtötte, de ezek a hosszú, hányatott életút során elvesztek.⁵ Naplójának első mondata is arra céloz, hogy emlékeztetőül fontosak a leírtak, minden bizonnyal a későbbi prédikációs felkészülést segítették. Beigazolódottnak látszik a szakirodalomnak az a feltételezése, hogy a tanár még a nyomtatott könyvek korában is tollba mondta a tananyagot, és ez a könyvekkel együtt szolgált az emlékezés segítőjeként.

Lisznai Pál történelem és geográfia, majd 1681 után rövid időre a filozófia (matematika s logika) professzor óráinak módszerére utal az első lapokon megjelenő *'Methodum Biblicum'* kifejezés.⁶ A tanár fennmaradt *Chronologia sacrája* alapján nyilvánvaló, hogy kortársaihoz hasonlóan a matematikát bibliai segédtudományként

³ DEBRECENI EMBER PÁL: *Wade mecum*, kézirat, 1679–81. DtREK Kézirattára (Pápa), jelzete: O 153.

⁴ TÓTH BÉLA: Református kollégiumaink tankönyvei a 16–17. században, *Könyv és Könyvtár*, 13 (1982), 43–64; Uő: Maróthi György, Debrecen, 1994, 30–39, 42–48.

⁵ CSORBA DÁVID: A zászlós bárány nyomában, *A magyar kálvinizmus 17. századi világa*, Debrecen–Bp., Kálvin Kiadó, DE Történeti Intézete, *Speculum Historiae Debreceniense* 6, 2011, 109–110.

⁶ DEBRECENI EMBER: *Wade mecum*, 16.

használta, de tanításának pedagógiai éle, módszertani háttere nem körvonalazható.⁷ Azt is csak valószínűsíthetjük, hogy a másik két kollégája is taníthatott matematikai tárgyakat, matematikai ismereteket viszont mindenképpen. A 16–18. századi collegiumi matematikaoktatás színvonalát – a matematikatörténeti kutatás megállapítása szerint – sem szabad lemérni pusztán a tankönyvek szerint: ennél sokkal több hangozhatott el szóban, különben nem készültek volna szakmailag olyan igényes orvosi, csillagászati doktori dolgozatok.

A világtörténelem a bibliai próféciák fényében nyerte el értelmét: Dániel próféta könyvének exegézise központi helyet foglal el ebben a koncepcióban. A négy birodalom elmélete többször is előkerült az órákon: részint az egyetemes történeti előadásokban (Nagy Sándort megjövendölte Dániel próféta), részint pedig külön a bibliai kép („Nabugadnezaris” álmának explicatioja in Auditorio Debreceniensis) értelmezésénél.⁸ Az ókori történelem tárgyalásakor a collegiumi tanár az adott témakör alapismereteit közölte csupán: A Julius Claudius-dinasztiáig, illetőleg az első 15 római császárig jutott Lisznai az órákon, Ember Pál pedig folytatta a sort önszorgalomból. A császárok felsorolását követik a pápák I. Nagy Leótól és Isauriai Zenótól, majd Nagy Károlytól a német-római császárok biztosították a jogfolytonosságot, ‘Leopoldus Austriacus’-ig.⁹

A korabeli tanítást a párhuzamok, történeti analógiák megtalálása jellemezte, egyetemes és magyar, bibliai és nemzeti történelem viszonylatában. A latin nyelvű szövegben a lefordíthatatlan magyar frazeológiával gyakran találkozni: „Venit Magnus Egypti Vezerius, hodie vocatur Ung. (Vas vezér)”. A jegyzetelő diák egy-két megjegyzéssel külön jelezte, melyik római császárnak volt köze a történeti Magyarország-hoz: Pannóniában és Illíriában született öt császár is, pl. „39. Arm. Tacitus. Hung. cum Floriano”. Velence alapításának Giustinianónál megtalálható történetét (a hunoktól féltükben menekültek a tengerre, és hozták létre a szigetek városát) Ember Pál még a *Szent Siklus*ban is idézte.¹⁰ A székely származású Lisznairól már megjegyezte a szakirodalom, hogy erőteljes magyar öntudata volt, és ebben a történelmi felfogásban a Batizi, Székely István, Heltai Gáspár vonalát folytatja az életműve.¹¹ A „Pannonia, seu Hungaria” azonosítás a szkíta–hun–magyar történelmi folyamatosságon alapul, amely az 1870-es évekig a magyar történelmi tudat meghatározó eleme volt. A világtérkép tanulásakor természetes a párhuzam: „Tartaria Asiatica, seu Scythica, (:unde primores nostri egressi sunt):”.¹²

A világ tájainak megismeréséhez, a földrészek, égövek, időzónák tanulmányozásához nemcsak Philipp Cluverius *Introductio in universam Geographicam* című könyve nyújtott segítséget, hanem Nikolaus Vischer *Mappa Geographicája* is.¹³ A 17. szá-

⁷ LISZNYAI KOVÁCS PÁL: *Chronologia sacra*, Debrecen, Kassai, 1693 (RMK II, 1730).

⁸ DEBRECENI EMBER: *Wade mecum*, 16, 259.

⁹ Uo., 26–30.

¹⁰ DEBRECENI EMBER: *Szent Siklus*, Kolozsvár, Tótfalusi, 1700 (RMK I, 1556), 16, 72.

¹¹ TÓTH: i. m., 45.

¹² DEBRECENI EMBER: *Wade mecum*, 26, 65, 71.

¹³ Uo., 25, 124, 159.

zad végi Magyarországon Lisznyai Kovács Pál földrajzi atlaszt, földgömböket használt ezek szerint szemléltető eszközként. Ezt tette Kaposi Juhász Sámuel Gyulafehérváron és ifj. Csécsi János Patakon. A Collegium diákjai peregrinációjuk előtt első kézből bővíthették geográfiai, kozmográfiai, korográfiai ismereteiket, koruk legkorszerűbb tankönyvei és segédanyagai segítségével. Az Alma Mater a külföldi akadémiákkal mérhető szintű tudást biztosított diákjainak. A *'Regnum Hungariae'* leírása ennek fényében történelmi tudatosságot és térbeli tájékozódási képzettséget hordoz magában: jelzi a tradícióhoz való viszonyt (Attila és Pannonia leírása Bonfini és Oláh Miklós alapján), az öt folyó szabta szép ország (Duna, Száva, Dráva, Tisza, Maros) beható ismeretét, és az eszmei, politikai, nemzeti hátteret (egységes Hungaria felszabdaltsága királyságok által négy részre).

Az egyetemes történeti órák szorosan bibliai és *hungarus* orientáltsága az összehasonlító módszer révén a nemzeti sorskérdéseket olyan egyháztörténeti keretbe helyezte, melynek nemcsak eszkhatológiai, üdvtörténeti távlata volt meghatározó, hanem a jelen történeti eseményeit, a magyar és a református értékeket is ebben a horizontban értelmezte. A használt szakirodalom felöleli mindazon munkákat, melyek a reformáció történelemképének kialakulásában jelentős szerepet játszottak. A patrisztika egyháztörténeti műveire (Euszebiosz, Sozomenus) és a lutheránus ortodoxia alapvető összefoglalásaira támaszkodik: Melanchthon világtörténelmi előadásaira (*Chronicon Carionis*), Johann Sleidanus és Sulpitius Severus egyháztörténeti munkáira (utóbbi alapján készült Martonfalvi *Szent Historiája*), Christianus Matthiae *Theatrum Historiája*, Johannes Cluverius geopolitikai (*Epitomen historiarum*) és Georgius Horn politikai jellegű (*Historia Ecclesia et Politica*) munkáira. Szép példája a tanár–diák kapcsolatnak a következő megjegyzés: „Flavius Josephus: Histor. de Bello Judaico, quem habui a Clar. Lisznyai ad manus”.¹⁴ A tantárgy megszerettetése nem csupán az órán alkalmazott módszereken múltott már akkor sem, hanem a személyes, élő kapcsolaton.

Szilágyi Tönkö Márton a héber nyelv, természetfilozófia (= fizika), majd 1681 után a teológia professzora (ekkor még dogmatika s etika együtt szerepelt) hasonlóan jelentékeny szerepet játszott Ember Pál életében. A neves tanár iránti tisztelet sugárzik a következő mondatokból: „perfecto vota et postulata nostra foetici resolutionem potiventur, etc. ita persuadebat tam egregia motiva Clarissimus Martinus Szilágyi 1679. 29. Nov. studium sanctae Linguae Hebrae diligens et alacro, studiosae juventutis Debrecinae”. A frontális osztálymunkával dolgozó kora újkori oktatás jellemzője volt a jegyzetektől való tanulás. A hosszú gyakorlat kialakította a maga szabályrendszerét, úgyhogy mire Ember Pál 1678-tól a Collegium diákja lett, a már nyolc éve tanító Szilágyi Tönkö óráinak kész, rendezett jegyzete állhatott a rendelkezésére. A történelem négyezer éves koncepciójáról írva hivatkozik Ember Pál tanárának nyomtatott jegyzetére, meglehetősen pontosan: „vide de hoc Clarissimi Sylvani Philosophiam Applicatam Physicam Specialem Primae par. 5. capp. 1:27, 28. etc.”.¹⁵

¹⁴ Uo., 24.

¹⁵ Uo., 34–35. Ezt a művet később kiadták, ekkor még kéziratban terjedt csak. Lásd: RMK III, 2899.

A szakirodalom anyagához tartoztak a német (David Pareus, Andreas Bucholzer), a németalföldi (Wilhelm Momma) és az angol kegyességi írók (William Perkins) munkái egyaránt.

A leginkább forgatott Jacob Alting-féle hatalmas héber grammatikából vizsgáztak is. A szóbeli megmérettetés hasonlított az egyetemi disputációk rendszeréhez: a megtanulandó szakaszt több részre osztották, majd abból kérdés-felelet, illetve vita formájában abszolvtak. Nyolcfős tanulócsoportok (collatiók) együtt készültek a collaborator (vezető) irányításával, majd együtt tették le egy napon a vizsgát. Ember Pál 1679. december 9-én és 1680. május 24-én kollokvált héber nyelvtanból. Társai voltak első ízben Komáromi Csipkés (II.) György, Kondorosi János, Pataki István és Vas János, másodsor Vecsei M. István, Pathai Cs. István, Laskói István és Komáromi Ötvös János, mindkét szer pedig Czeglédi Oláh István, Szoboszlai András és Filepszállási Gergely.¹⁶

A Szilágyi Tönkö óráinak jegyzeteit tartalmazó részben található a professzor tanárájánálása a külföldi studiumokra készülő diákoknak: Christopher Wittich (Leiden), Frans Burmann (sic!) (Utrecht), Johann Witzius (Franeker).¹⁷ A németalföldi professzorok nevét és tanítási helyét rögzítő néhány sor kiemelt jelentőségű, nemcsak művelődéstörténeti szempontból, hanem mivel Ember Pál életútját, műveinek olvasmányanyagát elég jól ismerjük. Leidenben az ortodox egyháztörténész Friedrich Spanheimot és a karteziánus filozófus Wittichet hallgatta, Franekerben Jan van der Waeyennél és a predesztinációt hangsúlyozó id. Campegius Vitringánál disputált, mindkét szer az egyiptomi tíz csapásról.¹⁸ Peregrinációs útvonalának kijelölésében láthatólag több szempont kapott szerepet. A történelemórák jegyzetei teszik ki naplójának ötödét: egyik fő érdeklődési területének megfelelően a leideni hírneves professzort természetszerűleg felkereste. Másrészt a Szilágyi Tönkö által ajánlott egyik tanár előadásait látogatta (Wittich), illetve a jelzettek tanítványát (Vitringa tanárai Witsius, Spanheim és Wittich voltak). Utóbbiak bár filozófusként és teológusként vannak számon tartva, közös jellemzőjük leírására mégis más fogalmat kell használni. Mindketten a gyakorlati teológiát újították meg az exegézis oldaláról: Wittich a karteziánus módszer, a modern természettudomány, Vitringa a profetikus történelemszemlélet oldaláról.

Ember Pál azonban kikerült olyan professzorokat, akiknek véleményformáló szerepük volt, a korabeli németalföldi teológiai viták jellegzetes irányainak képviselőiként. Például Franciscus Burmann, utrechti egyháztörténészt, aki Coccejus leghűségesebb fegyvertársa volt. Fő műve a *Synopsis theologiae* (1671), amely nagy vitát váltott ki a korban: a már elcsendesült voetianus–coccejánus szembenállást élesztette fel. Jan Witsius képviselte az ellenoldalt. Voetius, Hoornbeek, Maresius tanítványaként Utrecht és Leiden egyetemén volt professzor, és a *De oeconomia foederum Dei* (1677) című műve a vitatkozók közti szintézisre törekedett. Ember Pál az egyéb műveiben igen gyakran támaszkodott a fentiek véleményére (a hét legtöbbet citált szerző között szerepelnek).

¹⁶ Uo., 46, 69.

¹⁷ DEBRECENI EMBER: *Wade mecum*, 36.

¹⁸ RMK III, 3389, 3391, 3403.

A franekeri egyetem 1585-től nyitva állt a tanulni vágyók előtt, olcsóbb helynek számított, mint Leiden, a promóciós költség is kisebb volt, így itt a közép-európai országok diákjai meglehetősen nagy százalékban képviseltették magukat. A hitű dogmatikai irányt, a kálvinista ortodoxia szellemét sugárzó Franekerrel szemben Leidenben számtalan más irányzatot találni a 17. század végén. A teológiai viták elültével (1677) megnyílt a lehetőség több, konszolidált szellemi irányzat számára is (Descartes tananyag lett, Spinoza nem), s ez érzékelhető a debreceni diákok esetében is.

Martonfalvi Tóth György a logika, retorika, bibliKateológia és a görög professzora volt. Közkeveltségét mutatja, hogy két jegyzetét, a *Tanító és Cáfólo Theológiát* (1679) és a *Szent Historiát* (1681) a diákság saját pénzén (coetus) adta ki. Előadásainak kéziratos másolataiból több helyütt őriznek könyvtáraink példányokat. Ramus *Dialecticáját* és Amesius *Medulláját* minden művében népszerűsítette, disputációt is tartatott olyan korszerű témákról, mint a presbitérium szerepe. Magyar nyelven is tanított, ez alapján készült *Szent Historia* című posztumusz műve. Munkásságáról mind ez idáig nem készült összefoglaló értékelés. Az Ember Pál által leggyakrabban citált szakirodalom a *Medulla* első kötete volt, szóbeli vizsgát is tett annak teológiai fogalmaiból 1680. november 14-én reggel 8 óra tájban, Castaneus, Alsted, Maresius és Maccovius felfogásával bővíve.¹⁹

A neves puritán tanárról figyelemre méltó egy apró adalék. Azt tudjuk, hogy volt Martonfalvinak ki nem adott (*De blasphemia*), csak a diákság körében terjedt kéziratban terjedő írása.²⁰ A napló pedig egyik mondatát őrizte meg, amit a professzorok és köztanítók előtt mondott az ördög hatalmáról. Sajátságos boldogmondás parafrázis ez: boldogok a süketek és némák, mert nincsenek ördögi eszközeik a bűnökre: nem hallják az ifjúság fajtalan beszédét, a nép álbölcsességét és az istenkáromlásokat, és nincs nyelvük az üres fecsegésre.²¹ A tanárok és az élénk figyelmű diák közti kapcsolat több apró jeléből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tanulmányok és a lelki élet egymást erősítve felelősségtudatra nevelő, a tekintélyt tisztelő és az önálló keresztyén életet előmozdító hatással volt az arra fogékony fiatalra nézve.

Diáktanítók

A napló tulajdonosa egy helyütt megfogalmazta, a tanítás-nevelés folyamatában milyen helyet foglaltak el a személyes találkozások, a kegyes élet különféle attitűdjei: „Multa dedici a Praeceptoribus meis, et a discipulis plura quam ab illis”.²² Czeglédy Sándor megállapítása 1988-ban arra vonatkozott ennek kapcsán, hogy „a puritánus tanárok és diákok lelki világa egyensúlyban volt”.²³ Én azonban már mást emelnék ki: a tanulásra, a módszer elsajátítására és átadására ezekben a csoportos felkészülést nyújtó collatiókban volt igazán tér. Erre néhány példát lássunk.

¹⁹ DEBRECENI ÉMBER: *Wade mecum*, 231.

²⁰ SAJÓSZENTPÉTERI István: *Ördög szigonnya*, Debrecen, Vincze, 1699 (RMK I, 1538), A5r.

²¹ DEBRECENI ÉMBER: *Wade mecum*, 53.

²² Uo., 44.

²³ CZEGLÉDY Sándor: A teológia tanítása a Kollégiumban, in Kocsis Elemér (főszerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Bp, 1988, 549.

Ember Pál temette egy régi diáktársát, id. Csécsi Jánost, és a beszéd emlékező részében a kettejüköt összefűző lelki élményekre utalt. Ember Pál saját kegyességi indíttatásáról is szólt Csécsit parentálva, aki „E magyar Haza ‘s ebben lévő Isten Háza javára számtalan Sok Lelki Fiakat Szület, [...] világos és igen ritka példájú tutora vala reggeli ‘s estvéli áhitatos magános Imádságit *mind magát* [...] *Tanítványit is szoktatta intette ‘s tanította*, én vagyok e’ bizonyosság edjik!”.²⁴ Úgy tűnhetne, mintha Ember Pál diákja lett volna Csécsinek: kortársak voltak, együtt tanultak Hollandiában, majd pedig az 1682-ben visszakapott újrainduló pataki iskolának lett rektora Csécsi, lelkésze Ember Pál. Tehát formális kapcsolatban nem voltak. Ezek szerint ez a megnyilatkozás egy informális kegyességi körre vonatkozhat, kül- és/vagy belföldi együtt-töltött lelki alkalomra. Ez az utalás tehát az egy szinten lévők baráti köre, netán a tanárok bibliaórája, vagy bármilyen pásztorálpszichológiai alkalma meglétét jeleníti meg.

A diákok közti kapcsolatrendszer szerepét már korábban igazolta statisztikai számításokkal Heltai János a heidelbergi peregrinusok kapcsán.²⁵ A collatiók egyik kései eseteként szokták idézni a Csokonai debreceni collegiumbeli collatióját, mely mint kvázi-önképzőkör működött. Az egyik esetben nyelvet tanulni vágytak, s kiosztották sorshúzással a nyelveket, 8 főre, s a 8. nyelv, az olasz lett a költőé. S mivel ezt még addig senki nem tanulta, nem volt hozzá tankönyv, ezért elővette a bibliát, s abból tanult meg olyan szinten, hogy több fordítását is ismerjük. Ahogy később Kossuth, egykori pataki collegiumi diák is a börtönben tanult meg ezen módon angolul.²⁶

Ennek egyik egyértelmű esetét jelzi a Debreceni Ember Pál-féle napló collatiós tagjainak a szociológiai keresztmetszete.²⁷

B. LASKÓI ISTVÁN (beiratkozás: 1679. ápr. 11.)

CZEGLÉDI OLÁH ISTVÁN (1679. ápr. 25., rektor Váriban)

DEBRECENI EMBER PÁL (1678. jan. 12., 4 osztály praeceptora, lelkész Sárospatakon)

FILEPSZÁLLÁSI GERGELY (1680. márc. 25., curator, praeceptor, rektor Nagykőrösön, 1686–88 közt német akadémiaikat látogatott)

KONDOROSI JÁNOS (1681. febr. 21., 1686–88 közt hollandiai akadémiaikat látogatott)

PATHAI Cs. ISTVÁN (1679. ápr. 11.; 1681. febr. 21., rektor Diószegen)

S. PATAKI ISTVÁN (1678. ápr. 23., curator, rektor Kecskeméten)

SZOBOSZLAI ANDRÁS (1679. máj. 29., kántor, praeceptor)

VECSEI M. ISTVÁN (1669. márc. 26., 1669–1686 közt viselt számos diáktisztséget, coccus, 5 osztály praeceptora, contrascriba és senior is volt, majd 1686–1690 közt hollandiai akadémiaikat látogatott)

²⁴ DEBRECENI EMBER PÁL: [Halotti beszéd id. Csécsi János felett], in *Collectio Tsétsiana*, kézirat, 1708, TIREK Kézirattára, jelzete: Kt. 205/6. 10.

²⁵ HELTAI JÁNOS: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, *Humanizmus és Reformáció* 21, 1994.

²⁶ CSORBA DÁVID: Tancredustól Diodatiig: kálvinista értelmiségiek itáliai olvasmányai a kora újkorban, in *Szörényi László köszöntő írások honlapja* (<http://www.iti.btk.mta.hu/hu/szorenyi-laszlo-honlapja/koszonto-irasok-a-70-szuletesnapra>), 2015.

²⁷ SZABADI István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, Debrecen, TTRÉ, 2013, I, 321, 325–330; ZOVÁNYI Jenő: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, kiad. LADÁNYI Sándor, Bp., 1977.

A névsor 12 tagja közül 9-nek az iskolai előrehaladását az adattárak rögzítették: ők beiratkoztak az akadémiai tagozatra, közülük 4 köztanító volt a Collegiumban (monogramjaikkal: DEP, FG, SZA, VMI), 4 hosszabb ideig rektorkodott egy-egy városban (COI, FG, PCSI, SPI), 4 külföldi akadémiát is látogatott (DEP, FG, KJ, VMI). Egy a legmagasabb diáktiztséget (senior) is viselte (VMI), s 3 irodalmi műveket is adott ki (DEP, FG, VMI). S a 9 emberre érvényes kategóriáknak a metszetében senki sem található: azaz nem néhány zseniális, kiválasztott, támogatott diák áll előttünk, hanem olyan fiatalember, akiket számos különböző feladattal bíztak meg a tanulmányaik idején, és ebből következően az életük kifutása is különböző volt. Néhányuknak a mai értelemben is osztályrésze lett a tudományos vagy szakmai karrier.

A maradék három fő (Komáromi Csipkés [II.] György, Komáromi Ötvös János, Vas János) neve azonban a fennmaradt iskolatörténeti és egyéb adatokban nem fordul elő, tehát nem iratkoztak be a Collegium akadémiai tagozatára. Ennek számos oka lehet, de az eredménye ugyanaz: világi foglalkozást választottak, tehát nem tanultak tovább lelkésznek vagy tanárnak. A bibliafordító lelkész Komáromi Csipkés György fiáról tudjuk egyedül, hogy ő kereskedő volt, és több ízben a debreceni város főbírója, a Rákóczi-féle szabadságharc végén pedig a béketárgyalások kezdeményezője. Ő ugyanakkor nemes volt (a lelkész apja jogán), s emiatt nem lakott bent a Collegiumban, nem is kellett a tógát viselnie, ezért nem találjuk meg a nevét a beiratkozottak listáin. Sárospatakon a nemesi ifjak nevét külön vezették: elképzelhető, hogy itt is, bár sem ő, sem egyéb neves debreceni nemes neve nem szerepel sehol a fennmaradt listákon. Tudjuk azt például, hogy a debreceni városi lelkész és esperes, id. Köleséri Sámuel (1634–1683) fiai is tanultak a Collegiumban, de az ő nevüket sem találjuk meg a tógátusok névsorában. Ifj. Köleséri Sámuel (1663–1732) sem, aki nagyon gyorsan haladt a tanulmányaiban, 16 évesen indult külföldre, 18 évesen doktorált bölcsészettől, s diáktársai itthon külön verses kötettel köszöntötték.²⁸ Öcsésének, Köleséri Mihálynak – aki szintén kiváló tanuló volt, de tíz évesen halt meg – szintén nincs nyoma, mivel még csak kisdíák volt, s nem tógátus. Halálakor azonban diáktársai és tanárai búcsúztatták egy verseskötetel, innen ismerjük a történetét.²⁹ Dobozi (II.) István, a későbbi sokszoros debreceni főbíró pedig még svájci egyetemre is készült (erről fennmaradt egy levél), tehát mivel egész családja debreceni cívis volt, nem kellett bent laknia, de itt kellett tanulnia előtte a Collegiumban.

Végül a diáktanítók szerepét szeretném hangsúlyozottan kiemelni. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy oktatástörténeti jelenséggént kell beszélni róluk, hanem, meglátásom szerint, rajtuk múlott az oktatás tényleges szakmódszertani hatása. Szathmárnémeti Mihály (1638–1689) esetét hozom példaként. Az ő neve sem ismeretlen a nemzetközi kálvinizmus történetében: ő a szerzője az 1667-es *Tyrocinium Hebraicum* nevet viselő héber nyelvtannak, mely Franekerben jelent meg, a *Héber Biblia* (1660) kiadójának, Johannes Leusden professzornak a kérésére.³⁰ Magyaror-

²⁸ RMK II, 1503.

²⁹ RMK II, 1443.

³⁰ RMK III, 2386.

szági elődei ebben a témában nem nagy számúak, sőt utódai sem: a gyulafehérvári professzor, Johann Heinrich Alsted (1635), és két debreceni lelkész, Kismarjai Veszelin Pál (1643) és Komáromi Csipkés György (1654) készítettek hasonló segédanyagot.³¹ Mindegyik célja a diákok tanulmányainak a támogatása volt, s ezt hangsúlyozta Szathmárnémethi Mihály kiadványa esetében Leusden ajánlása is: a németalföldi egyetemisták számára látta hasznosnak a professzor azt a technikát továbbadni, amit a magyar diák olyan magabiztosan kezel. Az előszó kiemelte azt is, hogy az otthoni könyvszegény világban mindig csak másoltak, és végre lesz egy használható kiadvány ehhez a tárgyhoz. Kérdés, hogy akkor Szathmárnémethi Mihály honnan szerzett olyan szakmai és pedagógiai tudást, hogy a nemzetközi hebraisztika akkor legnagyobb tudósa őt kérhette fel a didaktikai segédanyag összeállítására? Erre is kitért a szerzői előszó: Szathmárnémethi Mihály sokat köszönhetett a boldog emlékezetű (azaz ekkor 1667-ben már halott) Azari Zsigmondnak, akitől az alapokat jól elsajátította. Ez a személy pedig csupán a debreceni Collegiumból annak szatmári partikulájába (regionális helyi iskolájába) kihelyezett, a diáksorból éppen kikerült kistanár volt, aki a 16 éves Szathmárnémethi Mihályt ilyen kiváló szellemi útravalóval látta el.³²

S legutoljára pedig nem lehet elmenni az iskolaválasztás témája mellett sem. Ember Pál esete, aki debreceni származású volt, s itt maradt végig, ritka a korban. Úgy tűnik, hogy anyagilag nem lehetett gondja, s a naplója alapján tanárait is nagyra tartotta, tehát szívesen maradt itt. Ez persze épp ekkor az 1680-as években inkább azt mutatja, hogy nem volt más választása. Ugyanis a pápai és kolozsvári vagy azon túl fekvő erdélyi, messze lévő Collegiumokat nem számolva, szóba jöhetett volna nála Patak, Várad, vagy ha nem cívisvárosi származású, akkor korábban egy kisebb partikula iskolája (pl. Szatmár). Ebben a történelmi szituációban viszont nem állt fenn ez a szituáció: Váradot és Gyulafehérvárt elfoglalta a török (1660), Patakot elüldözte a katolikus klérus és a jezsuiták (1671–1682, 1687–1715).³³ Ha viszont egy másik szituációt idézek meg, kivüláglík az iskolaváltás mögött felsejlő választási faktor.

A már említett Szathmárnémethi Mihály 30 évvel korábban járt Collegiumokba, s ahogy a korban ez megszokott volt, több iskolában is tanult. Ennek okát nem tudjuk biztosan. Alsó- és középiskoláját Németi és Szatmár városaiban végezte (1650–1654), majd a szatmári Collegiumban tanult Szepsi Korotz András és az említett Azari Zsigmond keze alatt. Az 1657-es lengyel támadás már nem itt érte: Debrecenbe ment tovább. Ez egybeesik azzal, amikor Azarinak is lejárt az ideje, s továbbállt, hogy külföldi tanulmányútra mehessen. A debreceni Collegiumban (1656–1658) ekkor a neves nyelvész (angol, latin és héber nyelvtan írt) és bibliafordító Komáromi Csipkés György volt a professzor: könnyen elképzelhető, hogy Szathmárnémethi Mihály éppen Azari miatt jött a cívisvárosba, hogy a hírneves nyelvészt hallgassa, aki nemrég Hollandiában héberül tartott előadást.³⁴ Éppen ebben az időben nyugtalan volt a

³¹ DIENES Dénes: A héber nyelv a Sárospataki Kollégiumban a 16–17. században, URL: <http://srta.hu/wp-content/uploads/2015/07/h%C3%A9bernyelv.pdf>, Letöltés dátuma: 2017.06.30..

³² Uo.

³³ DIENES Dénes – UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád, 2013.

³⁴ RMK III, 1904.

diákság, és diáklázadás ütötte fel a fejét, amelyet a pataki iskolai törvények alapján felülvizsgált új törvények rendeztek (1656–1657). Ezután Komáromi Csipkést városi lelkésszé választották, s ekkor (1658) Szathmárnémethi Mihály indult tovább. Nem állhat messze az igazságtól, ha azt állítom, hogy ebben is a mintakövetést kell látni. Komáromi Csipkés pataki modellű iskolai törvényei teremtetek rendet Debrecenben, nem véletlenül, hiszen annak idején ő is tanult mindkét városban, látta értelmét itt meghonosítani azt a rendet. Nem is beszélve arról, hogy Szathmárnémethi Mihálynak ebben az időben már több filozófiai könyve volt, Patakon pedig a nagy vitázó hírében álló Pósa-házi János ekkor tanított: Patakon szerzett könyvei is a disputák világát idézik meg.

Látható tehát, hogy több érv szólhatott amellett, hogy Szathmárnémethi Mihály az iskolaváltásban s a továbbtanulás mellett döntött. Nem lehet ugyanis a kora újkori közép-európai életút mögött csak a politikai, gazdasági kényszereket látni, ahogyan csak a személyes, egyéniségtől függő megoldásokat sem lehet anakronisztikusan belevetíteni. Több tényező együttállása eredményezhette egy diák esetében az adott életutat, és az ő választásai mögött gyakran hasonló mozgatórugók fedezhetők fel, mint amelyek minket egy másik kor más kihívásai esetén érnek.

The Old-Fashioned Educational Model of Calvinist Colleges, or the Antitype of Cooperative Learning

In the early modern period (from 16th to 18th centuries), there worked various teachers in the alma mater according to the particularity of the College and its primary-school network (called *particula* in Latin). This paper analyses the roles they played in relation to each other. The curriculum, the teachers' status, the student-teachers' educational and tuitional effect in the alma maters of Debrecen and Sárospatak can be assessed on the basis of contemporary reference books, diaries and memoranda. The latest research results certify that not so much the teachers but rather the student-teachers had a more significant role in explaining the subject-matter of instruction the professors had delivered in training of grouped learning. Although the textbooks and the models of teaching used in the given period are well-known, it can be demonstrated that there existed also a hidden curriculum, which remained latent according to the notion of "local curriculum", however, by means of this curriculum the students received multifaceted education.

Fórizs István

VÁLYI PÁL EGYHÁZI SZOLGÁLATAI SZEMÉLYES NAPLÓJA ALAPJÁN

Bevezetés

„Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit.”¹
„Ne teljen el nap anélkül, hogy egy sort ne írtál volna” Ezzel a jelmonddal kezdődik Vályi Pál naplójának harmadik kötete, amely munkám fő forrása. Írásomat négy részre tagoltam. Először is bemutatom a kutatásom tárgyául szolgáló forrást. Ezután szót kell ejtenünk a naplóról mint irodalmi műfajról, hiszen ez elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a naplóban fellelhető információkat megfelelően tudjuk értékelni. Harmadik pontjában bemutatom magát a szerzőt, Vályi Pált, akinek naplója a kutatásom tárgyát képezi. Bár a napló általam feldolgozott kötetében leírt négy hónap nem tűnik soknak, mégis rengeteg információt rejt. Annál inkább ez volt az érzésem, minél inkább elmélyültem a kutatásban. A forrásban fellelhető temérdek információ és az olvasása közben felmerülő rengeteg téma számtalan elemzési lehetőséget nyújt. Kutatásom racionális mederbe terelése érdekében egy további szempontot választottam ki, mely alapján a naplót elemzem. Munkám utolsó részében tehát Vályi Pál mindennapjairól fogok beszélni.

A forrás

Munkám forrásául Vályi Pál személyes naplója szolgál. A napló a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattárában, Kt. 481–484. jelzet alatt található, négy kötetben. Mind a négy kötet magyar nyelvű,² kézzel írott, 220×140 mm formátumú. Erdélyi János főkönyvtáros bejegyzése alapján 1864. június 6-án kerültek a Sárospataki Református

¹ VÁLYI Pál: *Napló*, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtár Kézirattára, Kt. 481, 1.

² Előfordulnak a naplóban német nyelvű részek is, ezekben az esetekben azonban vagy fordítást végez, és azt másolja, vagy pedig egy-egy levelének másolata kerül bele idegen nyelven a naplóba. Ezen kívül találunk néhány latin nyelvű idézetet is. Ezeknek a szövegrészeknek az előfordulása azonban nagyon ritka.

Kollégium Nagykönyvtárának állományába, Vályi könyvtárának részeként. A napló eredetileg hat kötet terjedelmű. Első két kötetének hollétéről nincs tudomásom. Az Erdélyi János által adott kéziratári jelzetek folytatólagos számozása miatt valószínűnek tartom, hogy Vályi nem akarta, hogy bárki is olvashassa, így ő maga rejtette el vagy semmisítette meg. Mindenesetre a Nagykönyvtár állományába ezek a kötetek már nem kerültek be. Nem szerepelnek az Erdélyi János által jegyzett Vályi-hagyatéki listában sem. Ezen a listán „Napló négy kötetben” címen található meg.³ Kronológiai az első, Kt. 481 jelzetű kötet a hármassorszámot viseli. Terjedelme 352 oldal. A negyedik kötet a Kt. 482-es, ez 202 oldalas. Az ötödik kötet, a Kt. 483-as, 274 oldal. A hatodik, egyben utolsó kötet, a Kt. 484-es, összesen 118 oldal.⁴ Láthatjuk tehát, hogy terjedelmes művel van dolgunk, összesen 946 kézzel írott oldal a teljes, rendelkezésünkre álló korpusz. A napló sem kiadva, sem digitalizálva nem volt. A vizsgálatával nem foglalkozott korábban senki, nem történt rá szakmai hivatkozás.

A napló nagy terjedelme miatt ebben a munkában nem vizsgálható teljes egészében, ezért csupán a harmadik kötettel foglalkozom. Ez a kötet az egyetlen a meglévő négy közül, amely kemény táblával van bekötve, az ezt követő három csupán össze van fűzve. Benne 1838. szeptember 1-től 1838. december 31-ig rendkívüli részletességgel olvashatunk Vályi mindennapi életének eseményeiről. Számomra – teológus hallgatóként – elsődleges kérdésként merült fel, hogy hogyan jelenik meg a gyűlekezetben végzett szolgálata a naplóban? Hogyan készül fel azokra? Megjelenik-e benne az ünnepi hangulat?

A napló mint irodalmi műfaj

Joggal tehetjük föl a kérdést, hogy vajon mitől szolgáltató számunkra információkat egy napló mint történelmi forrás? A napló értéke nem a történelmi múlt, a nagypolitikára vonatkozó elsődleges adatok biztosításában rejlik, hanem azoknak az eseményeknek a lejegyzésében, amelyeket a naplóíró megélt, és a maga szubjektív nézőpontjából dokumentált. Az teszi kivételessé a naplókat, hogy a bennük foglalt információk a múlt megéléséről szólnak. Egy naplót azért veszünk a kezünkbe, hogy elemzése során megismerjük szerzője szubjektív szemléletét a múltból. A hagyományos történetírás, amely az objektivitásra helyezi a hangsúlyt, kritikával illeti ezt a fajta szemléletet. A másik oldalról azonban úgy is felfoghatjuk, hogy a napló hitelesen tükrözi vissza a valóságot, mivel az a megélt emberi világ tapasztalati közegében keletkezik, nem pedig attól függetlenül. A valóság nem független az emberi cselekvésektől és tapasztalatoktól, hanem pontosan ezeknek a szűrőjén, közvetítésén keresztül ragadható meg. A napló azt mutatja be számunkra, hogy a szerzője mit élt

³ ERDELYI János: *Néhaj Tiszteendő Vályi Pál volt Sátoralja-ujhelyi ref. lelkes által hagyott könyvek névsora*, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtár Kézirattára, Kt. 1156, 14.

⁴ Az SRK Nagykönyvtár Kézirattárban megtalálható még Vályi Pál útinaplója, Kt. 485-ös jelzet alatt, amelynek terjedelme 607 oldal, valamint az *Utazási Emlék* című írása is, Kt. 486-os jelzet alatt, 374 oldal terjedelemben.

át a maga világából, hogyan élte meg korának történéseit.⁵ Egy ilyen mikroszintű vizsgálat olyan nézőpontot nyújt, amelyből az adott téma intenzívebben elemezhető, mint a nemzeteket, államokat vagy társadalmi csoportokat évtizedeken, esetleg évszázadokon keresztül nyomon követő makrovizsgálatok esetében. A mikrotörténelem lényege a kis léptékű és intenzív történeti kutatás, amely mélyfúrászerűen vizsgál egy jól körülhatárolt tárgyat,⁶ jelen esetben Vályi Pál mindennapjait. Fontos kiemelni azt is, hogy a napló a valóság egy konstrukciója, amelynek a szabályait maga az alkotó határozza meg. Ilyen módon fordulhat az elő, hogy Vályi lelkésként nem beszél a lelkési szolgálatáról.⁷

A napló a reformkor egyik legfontosabb irodalmi műfaja. Az, hogy Vályi naplót ír, egyáltalán nem egyedi eset. Nem csak az olyan nagy nevekre jellemző ez a tevékenység, mint Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Arany János, Kossuth Lajos. Vályi diáktársa, Tóth Péter naplóját olvasva láthatjuk, hogy a pataki diákok körében ez bevett szokás volt a reformkorban. Ő 1836 és 1842 között vezetett naplót, amely időtartamnak első, kicsivel több, mint másfél évében még Patakon tanult. Nem csak ő ír naplót, hanem a diáktársai is. Ezeket rendszeresen megosztották egymással. Olvassák, elemzik egymás írásait, átbeszélnek a tapasztalatokat. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy nemcsak egy naplót vezetnek, hanem előfordul, hogy párhuzamosan többet is.⁸

A 19. század eleji Sárospatakon a diáknapló mint az önmegismerés eszköze jelenik meg. Tóth Péter, pataki diák akkor kezdi el a naplóírást, amikor olyan barátokra talál, akikkel szellemi közösséget érez. Mivel a többiek is vezetnek „gondtárat”, a napló így a baráti érintkezés és az önvizsgálat eszközévé válik.⁹ Az identitását kereső fiatalember számára a naplóírás saját maga megtervezését jelentette.¹⁰ Később, Patakról elkerülve írja Tóth Péter, hogy „[o]lyan kört szeretnék, hol méltónak lelném ösmeretetni.”¹¹ Megjelenik tehát a lelki elszigeteltség érzése, és ezzel a napló újabb funkciót nyer: a művelt társaság szerepét is betölti.

Vályi Pálról röviden

A Tokaji Református Gyülekezet születési anyakönyvében 1805. december 19-i bejegyzéssel a következőt találjuk: „19. Ns. Vályi Pál és Vámosi Juliánna fiuk Pál K. apja Molnár József K. anyja Bombók Ersébet Ns. Éva Ferentz hitvese lásd erről

⁵ GYÁNI GÁBOR: *A napló mint társadalomtörténeti forrás*, in Gv. G.: *Emlékezés, emlékezet és történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág, 2000, 27–28.

⁶ DOBROSSY ISTVÁN (szerk.): *Mikrotörténelem, Vívmányok és korlátok*, A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai, Miskolc, 2003, 11.

⁷ S. VARGA PÁL: *A valóság mint nyelvi konstrukció a 19. századi magyar irodalomban*
http://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalo/SVargaP_szekfoglalo_20110124.pdf
Utolsó letöltés: 2017. 05. 30., 3.

⁸ TÓTH PÉTER: *Napló (1836–1842)*, Budapest, Magvető, 1948, 90.

⁹ Uo., 518.

¹⁰ Uo., 522.

¹¹ Uo., 188.

jegyző könyv 598, 601, 612 lapján mind.”¹² 1834–1840 között Hajdúnánáson volt lelképásztor,¹³ egészen pontosan segédlelkész, vagy ahogyan ő maga a naplóban írja, „segédpap”.¹⁴

A naplóját 1838. április 23-án kezdte el írni.¹⁵ Magáról a naplóról is több alkalommal ír Vályi, ami betekintést enged hozzáállásába a naplóíráshoz. Rögtön a harmadik kötet első oldalain, ahol „September” hónaphoz intézett sorait olvashatjuk, a gondolatait a következőképpen zárja: „Ide, e napló-könyvbe jegyzem csalhatatlanul, s érdek nélkül helyes és helytelen, igazságos és jogtalan tetteidet.”¹⁶ Nem kívánja tehát kiszínezni a valóságot. Bár még nem tudja, mit hoz a rá következő hónap, de még azt sem, hogy holnap lesz-e, feltett szándéka az igazság mellett megmaradni. Szerinte a naplónak rendeltetése, hogy „tudományos, s életre tartozó dolgokat, s hőségnek gondolatait, történetét, tetteit” örökítse meg.¹⁷

Ahogy arról korábban már szóltam, a napló a pataki diákok egyik önismeretet segítő eszköze, emellett pedig a szellemi közösség fontos pillére. Patakot, a tudomány világát elhagyó Vályinál mindkét funkció erősen jelen van. Egyfelől ő maga is kiemeli, hogy a napló számára a rendezett élet alapját jelenti.¹⁸ Rendezettséget, rendszereséget teremt számára, aminek a segítségével képes önkontrollt gyakorolni. Másfelől a pataki kultúrából kiszakadó Vályi számára az egyszerű hajdúváros szellemileg nem jelentett kielégítő közeget. Ahogyan Tóth Péter esetében, úgy nála is megjelenik a lelki elszigeteltség érzése. Ennek a magánynak az ellensúlyozására is szolgál a napló, benne szellemi társra talál.

A napló mindenek fölött becses Vályi számára, ha elveszne, a világ minden kincse sem tudná pótolni. Egy zsidó könyvkötő lakott ebben az időben Nánáson, aki nem ismerte a magyar betűket, így bátran oda merete adni neki kötésre, máskülönben – ahogy erre felhívja a figyelmet – magának kellett volna kötnie, vagy kötés nélkül maradt volna.¹⁹ A hónapok nevei és a napok száma díszített írással kerülnek bejegyzésre, ezeket a kántor írta meg neki. Becsületos, jó szívű ifjúnak tartotta, rá merete bízni az írását.²⁰

Vályi mindennapjai

Hogyan néz ki általában egy napja? A napló részletesen elénk tárja mindazt, amit Vályi fontosnak tart egy-egy napból, ugyanakkor számtalan olyan dolog van, amit elhallgat. 1838. szeptember 2-a szinte tökéletes mintája a mindennapjainak. Az a napirend, vagy rutin, amelyről ezen a napon olvashatunk, nyomon követhető

¹² Tokaji Református Gyülekezet születési anyakönyve (1772–1878). (mikrofilm-másolata megtalálható a MOL-ban A1479 dobozszám alatt)

¹³ CSORBA Csaba: Vályi Pál utazási emlékeiből (1841–42), *Széphalom*, 14 (2004), 292.

¹⁴ VÁLYI: i. m., 303.

¹⁵ Uo., 350.

¹⁶ Uo., 3.

¹⁷ Uo., 160.

¹⁸ Uo., 95.

¹⁹ Uo., 220.

²⁰ Uo., 326.

a napló lapjain. Ezért választottam mintának, és ez alapján szeretném bemutatni Vályi mindennapjait.

„Verte a 4. órát, és kiugrák ágyambul, mire nem keveset tett az, hogy tennap esve félóra 10ig olvastam. Mezőre mentem, és ott üdvözlém a főnséges hajnalt, ott a serkenő napot; maga a reg kellemes s csöndes volt.”²¹ A reggeleit rendszerint részletesen bemutatja. Nagyon korán kel, legtöbbször 4-5 óra között vagy még korábban már ébren van.²² Amíg jó az idő, kimegy a mezőre. Ekkor éppen nem olvassuk, de ott általában franciát tanul. Érdekes, hogy ezeken a reggeli órákon ír a különféle olvasmányélményeiről, a nyelvtanulásról, de egyszer sem olvassuk azt, hogy korán reggel a kezébe fogta volna a Bibliáját, vagy hogy imádkozott volna.

„Visszajöven, mint vasárnap szokás, beretválkoztam, öltözködtem, templomba mentem, papoltam, s ur vacsoráját osztottunk, st.b. Predikázióm tárgya 4. Moses 15:17-21. A kezdő részben Mózes áldozati czerimóniája iratik le; majd megemlítém, hogy mi, keresztyének, ha ez uj kenyér idején áldozni akarunk, mint tegyük.

1.ször Ösmerjük el az isten jóságát.

2.or Legyük jóltevők. ... stb.

E munka uj, most készítettem, az utolsó részre nem igen jól voltam elészülve, mert a predikast szórul szóra meg kell tanulni, s sok időt és szorgalmat kíván. Hallgatók meglehetősen számmal. A kommunio korán végződött, 11. óra előtt kijöttünk.”²³

Ezen a napon viszonylag részletesen beszámol az istentiszteletről, a fenti szöveghely azonban a néhány kivételes eset egyike. Elenyésző számban lehet csak megtalálni a napló harmadik kötetében az íg hirdetések textusát, valamint a főbb vázlatpon- tokat, ilyen részletes felvezetést pedig más esetben alig kapnak az egyházi szolgálatai. A saját prédikációit, amikor közli, akkor kritikával is illeti. A legtöbb esetben azonban nem szól a szolgálatairól, hanem inkább hallgat. Nyilván végez akkor is szolgálatokat, de ezeket valamiért nem tartja említésre méltónak. Ugyanígy ritka az is, ahogyan ez után folytatja:

„Két betegnél voltam, az egyik egy szép fiatal asszony, 21. éves, szárazbetegség- ben²⁴ sinlik. Nagy, kék szeméből kialudt a tűz, és mégis szépek azok; leirhatatlan fájdalommal veté rám azokat, a mint ágya előtt sötét szín öltözetben megálltam, s midőn a halálra készítettem, reszketve imádkozott. Illyenkor, részemről legterhesebb a papi hivatal.”²⁵ Ez utóbbi kirívó eset, hiszen ezen kívül nagyon keveset olvasunk a

²¹ Uo., 4–5.

²² Szeptember másodikán a napkelte kb. 5 óra 50 percre tehető, tehát Vályi már virradat előtt ébren van. Később a napkelte értelemszerűen egyre későbbre tolódik, ő viszont ugyan így korán kel föl. (URL: <http://sunrise-sunset.org/search?location=Hajd%C3%BAAn%C3%A1n%C3%A1s%2C+Magyarorsz%C3%A1g> Utolsó letöltés: 2017. 05. 30., 3. 2016. 11. 28.)

²³ VÁLYI: i. m., 5.

²⁴ A magyar népgyógyászatban elterjedt betegségelnevezés. Azonosítása bizonytalan, de az esetek zömében tüdőbaj, vagy más leromlással, fogyással járó betegség. ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon*, IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. s. v. „szárazbetegség”

²⁵ VÁLYI: i. m., 5.

gyülekezetben végzett szolgálatáról. Az egyszerű, hétköznapi eseteket nem említi. Bár közli, hogy két beteget látogatott, csupán az egyik alkalmat részletezi. Bizonyára azért örököltette meg ezt az eseményt, mert a haldokló fiatalasszony látványa megrázta, így az érzéseinek tisztázásához a naplót mint terápiás eszközt használta. Hasonlóan érzelmekkel teli egy későbbi beteglátogatás leírása is. Amíg azonban az előző esetben a fiatal nő szépségének és betegségének kontrasztja viseli meg, itt sokkal inkább a szociális érzékenysége kerül előtérbe:

„Most jövök egy betegről, kit áldoztatnom kelle, egész a város-széliről, pedig fű, esik, és nagy sár van: de minthogy szegények, nem kívántam szekeret. Külömben, mint-hogy nem vagyok hetes, nemis az én tisztem most ez, csak emberségből tettem, és hogy Igmándy úron könyitsek, hogy az áldott béke köztünk fenálljon. A beteg egy fiatalnő, látszik, hogy derék személy, de nagyon rosz életű lehet, mert csak az ilyenek szoktak halál-oráján kétségbeesni, ilyenek óhajtják a pap-vigasztalást. Sokáig intetem és vigasztaltam e beteget, faggattam: ha vallyon nem vette e fel férje vallását? minthogy az orosz hitű. A beteg lelkének jólesett az áldozat, és hűségemet kéz-láb csókolással köszönte, az ágyból ugyan meg sem mozdulhatott. Hej, különös az ember, ha megszorul!”²⁶

Leggyakrabban leírt szolgálata az esketések és a temetések. Ezek mellett még néhány keresztelőről olvashatunk. Ezeket többnyire nem részletezi, inkább csupán tárgyilagosan közli. Amikor valami miatt mégis bővebb leírást találunk, akkor ahhoz ismét valami különleges élmény, érzelmi töltet kapcsolódik. A lezárásból azonban jól érezhető a távolságtartás. Előbb még az árvákról és a vigasztalásról ír, aztán eltolja magát az érzést azzal, ahogyan az időjárásról és az öltözkészéről beszél. Mintha a kettővel ezzel egy szintre emelné, és a fontosságukat is ugyanígy határozná meg.

„Eltettem ma délután egy szegény asszonyt, kinek 6. nevetlen árvái maradtak. – Papoltam Jeremiás 49:11-ről: Hagyd el a te árváidat én eltartom, és a te özvegyid én bennem vessék reményöket.

Akár árvák, akár atya, akár anya legyenek azok, kik a halál által kedveseiket elvesztik, mindnyájan vigasztalást vehetnek e szavakból. Hogy az istennek nagy gondja van az árvákra, megtetszik

1.ször abból: hogy szintugy megtalálják ők napi eledelőket, a jó emberek, vagy önszorgalmuk által.

2.or Hogy lelki testi erejük sokszor jobban kifejlik mint másoké.

3.or Hogy sokszor az árvák közül ha felnevekednek igen szerencsés emberek válnak.

De az özvegyek is reménylhetnek vigasztalást, mert a, Maga az idő megvidámítja őket, b, Mert ha ki nem kerülhetik a másodszori házasságot, meglehet, hogy a mit első hitestársok halálában vesztek, itt megtalálják, s több effélék.. Hallgatók meglehetősen

²⁶ Uo., 261.

számmal voltak, és még a férfiak közül is igen sokan könnyeztek. Ugyanezen időben temetett Igmándy úr is háznál. Az idő hűs s esős volt, én hát bekecset öltöttem.”²⁷

Napjának folytatásában ismét a papi szolgálat kerül előtérbe, de csak röviden és távolságtartó módon. Mások templomi szolgálatairól ugyanolyan rendszerességgel és részletességgel számol be, mint a sajátjáról. Alkalomadtán pedig ugyanolyan kritikával illeti a másik igehirdetőt, mint saját magát. Nem érzékelteti saját maga fontosabb voltát, végig tényszerű marad, mint az alábbi esetben is: „Délután a debreczeni supplicans²⁸ papolt – Csonka Mihály – se nem jól se nem rosszul; becsületes ember. – 5. óra tályon hozzám jött a vőfény s meghitt hónapra ebédre, és esketni; dispensatiót nem hozott – még a miatt is megakadhat Sinay, kiváltha a háromszori hirdetés alól átalában föl nem mentik.”²⁹

Valamivel gyakrabban ír a szolgálataira való készüléséről. Legtöbbször itt is csak megemlíti, hogy aznap prédikációt írt. Más esetekben leginkább arról olvashatunk, hogy mennyi időt fordít egy prédikáció elkészítésére, hogy milyen a gyülekezet hozzáállása, de láthatjuk belőle Vályi precizitását is. Az alábbi esetben érdekes momentum, amikor felveti, milyen haszna lenne annak, ha a prédikációt a naplójába írná. A prédikáció estében így szintén megjelenne az a kontroll, amelyet a napló Vályi számára biztosít.

„Ha meg nem gátoltatom, bevégzem ma azon predikatziót, melyet a jövő vasárnapra készíték úr vacsorájára.” „A predikatzió-készítésre elég készségem elég tüzem van. Ha előre tudnám, hogy jó idő lesz, s művelt emberek hallgatandnak, szorgalmasan dolgoznám, s úgy hiszem, sikerrel is: de itt divat templomba nem járni, sőt a kissé fölvilágosult tán szégyell is? Pedig egy jól kidolgozott munkát akármely okos ember is örömmel hallgathat; sőt nincs olly csekély predikatzió melyből valamit ne tanuljunk, melly valamit eszünkbe ne juttasson ... Már gondolkoztam rajta: hogy a predikáziókat tán naplóba kellene vinni, mert így nagyobb vigyázattal és hamarabb is dolgoznám, és a ki valaha olvasandja e naplót, sok hasznos dolgokat s életszabályokat lelhetne abban: de erre részemről, nagy s mellőzhetetlen akadályokat látok, és naplóm is igen sok ivekre szaporodnék így. – Minden esetre megpróbálom valamikor, és ide dolgozom egy predikatziót.”³⁰

A karácsonyi ünnepre készülve még inkább előtérbe kerül a prédikációírás és a felkészülés fontossága. Vályi módszeressége és precizitása tükröződik vissza ezekből a bejegyzésekből. Hivatását örömmel végzi, az elvárásoknak meg akar felelni.

²⁷ Uo., 103.

²⁸ Szuplikánsnak nevezzük az egyház és az iskola számára adományokat gyűjtő protestáns diákot. (BAKOS Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. s. v. „Szuplikáns”)

²⁹ VÁLYI: i. m., 5.

³⁰ Uo., 216.

„Az innepek közelgetnek, hetes leszek, s két predikációt kell elperditnem, minek elkészítésére idő és munka kell, annyivalinkább, hogy mostanában nagy gondot fordítanak azok készítőkre, mert hivatalomnak örömet akarok megfelelni, és ha fáradozásan szűken kamatozna is jövődében, de az önmegelegedés és lélek-nyugalom kipótólják azt, mit tőlünk a sors megtagadhat.”³¹

„A tegnapi napon igen keveset dolgoztam; többnyire predikációval babráltam, minthogy nyakamon vannak az innepek. Hólnap egyet, jövő kedden mást kell papnom illy hevezetes innepeken, pedig a mennyire lehet, ki kell a papnak magáért tenni, s két predikációt kidolgozni, és pontosan megtanulni nem kis munka, időbe fáradságba kerül, de részemről gyönyörködtető és hasznos is.”³²

Visszatérve a hétköznapiakhoz, napi rendszerességgel olvassuk azt, hogy Vályi látogatást tesz valamelyik ismerősénél. Több esetben azt tapasztaljuk, hogy elmegy egy barátjához, akivel mindennapi kapcsolatban van, ám az valamiért nincsen otthon, csupán a felesége, esetleg a gyerekek. „Estenden K. urnál voltam; az asszony csak egyedül volt honn kis gyermekeivel, R Szegegyházon, s ma Kállóban van – darab ideig mulattam s beszélgettem ott. Hónap után Miskólczra szándékoznak – Ők is hivatalosak a lakodalomba, s ha R. hazajő tán el is mennek.”³³

Vályi annak ellenére, hogy barátja távol van, nem távozik, hanem beszélget az asszonnyal, megvacsorázik, máskor leül olvasni, gitározik kicsit. A furcsaság számomra abban rejlik, hogy ezeket a feleségeket más esetekben szinte nem is említi a napló, ő mégis ott marad a társaságukban. Ennek az lehet az oka, hogy az egész családdal jó viszonyt ápol, nem csupán annak férfi tagjaival. Jelen esetben is ugyanezt látjuk. Ritkán olvassunk arról, hogy hétköznapi helyzetekben lelkeszi minőségében jelenik meg. A társaságban betöltött szerepe azonban annál gyakrabban megmutatkozik.

„Főnséges est volt ma, s tiszta, mint maga a hold, négyen a vendégfogadóba mentünk s lettünk vagy hatan, az orvos galuskát parancsolt és jóllaktunk, s lenyomtattuk hig tojással, mely a nőtlen fiatal embernek nem a legjobb kivált éjszakára. Azután kedvünk jött kártyázni, s játszottunk, de nem pénzre, kutyát és nagyokat kaczagtunk. 11. órákor oszlottunk szét s feküdtünk.”³⁴

A fenti esetből arra következtethetnénk, hogy valódi társasági ember, mely részben igaz is, hiszen a napló lapjairól egy olyan férfi képe tárul elénk, akit a többiek szeretnek, megbecsülnek. A látszat ellenére mégis azt olvassuk, hogy számtalan esetben szinte menekül a társaságból. Olyankor látjuk ezt leginkább, amikor a társaság mulatni kezd. Ekkor már nem érzi jól magát. Szeptember elején egy olyan lakodalomba hivatalos, ahol a párt ő adta össze, ide sincs kedve menni, mert nem kártyázik, nem

³¹ Uo., 322.

³² Uo., 328.

³³ Uo., 6.

³⁴ Uo.

szik, nem is táncol. Mint megjegyzi, nincs is kiért mennie.³⁵ Pedig, ahogy írja, haddan ő adott helyet a víg társaságoknak, álmatlan töltött egész éjszeleket. A korhelységben senki nem tudta meghaladni, az alkoholt jól bírta, a mulatságokat mindig utolsóként hagyta el. A napló írásának idején már került az ilyen alkalmakat, sőt, utálja a vígságot, és ha lehet, akkor megszökik a társaságból.

Összegzés

Összefoglalásként hadd elevenítsem fel a fent leírtakat. Első lépésként megismertük a forrást, Vályi Pál naplóját. Ezután bemutattam a naplót mint irodalmi műfajt. Ennek alapján ki kell emelni, hogy a napló jelentősége abban rejlik, hogy a jövő ismeretlen számára, ezért a mának él, ennél fogva pedig a valós, megtörtént események feljegyzése a legfőbb tulajdonsága. Ezt követően bővebben olvashattunk Vályi Pálról, egy kevesek által ismert, ám nagyszabású személyiségről. Végül a napló segítségével elénk tárultak mindennapjai úgy, ahogyan azokat ő mint lelkipásztor megélte.

A gyülekezetben végzett szolgálatait rendkívül szűkszavúan írja meg. Egy-két alkalommal említi a prédikációjának a textusát, esetleg a prédikáció vázlatpontjait. Ezek a beszámolók csupán pár oldalt tesznek ki ebben a kötetben. Ez a pár lap a 352 oldalas naplókötethez mérten valóban elenyésző mennyiség. Az is bizonyos, hogy annál több szolgálatot kellett végeznie, mint amit a naplóban is megírt, és ennek is csupán töredéke az, ahol konkrétumokat is megtudhatunk a szolgálatait illetően. Ennek az az oka, hogy itt elsősorban nem a lelkész-Vályi Pál mindennapjait olvashatjuk. Ha a szolgálatairól szóló pár oldalt kivesszük, akkor egy teljesen átlagos polgárt fogunk látni.

Egy olyan napló van tehát előttünk, amely írójának érzésvilágát hivatott elsősorban megjeleníteni. Nem egy nagy és fontos személy mindennapjaiból láthatunk jeleneteket. Nagyszerűsége éppen abban rejlik, hogy esetünkben egy egyszerű, hétköznapi fiatalember problémáit, kérdéseit, útkeresését követhetjük nyomon. A Sárospatakról elszakadt, fiatal lelkipásztor számára segítséget nyújtott, hogy a Kollégium elhagyásával jelentkező traumát képes legyen feldolgozni. Ez a probléma tehát nemcsak napjainkban, hanem már a 19. században is létező jelenség volt. Ennek kezelésében szolgál kvázi terápiás eszközként számára a napló. A naplóírás másik célja, hogy a Patakhhoz képest ingerszegény kulturális környezetben vidéki értelmiségiként élhessen. Ebben dokumentálja levelezését, fordításait, olvasmányélményeit, valamint ez a napló az egyetlen hű társa elmélkedéseiben. Ezen keresztül teljesedhet ki reformkori vidéki értelmiségiként úgy, ahogyan az őt körülvevő környezetben arra nem volt módja. Munkámat azzal a jelmonddal kezdtem, amellyel Vályi is megkezdte a naplóját, hadd zárjam azzal, mellyel ő e kötetet óév utolsó napján, éjszaka zárja: „És te ember, ki az időben élsz, és az évekkel együtt futod pályádat – te ember! emlékezz meg mulandóságodról!”³⁶

³⁵ Uo., 8.

³⁶ Uo., 352.

Pál Vályi's Pastoral Services According to His Diary

In this study, I would like to present a portrait of Pál Vályi, a pastor of the Reformed Church of Hungary in the 19th century, based on his personal diary. In his case, we are dealing with a pastor at the beginning of his service, who has just started to experience how the world surrounding him really works. He is still quite young and the experience of getting into a new congregation is still fresh, so is the feeling of leaving the College in Sárospatak. The diary I looked at is meant to visualize the feelings and emotions of its writer. The diary itself served as a tool for its young author to help him deal with the new life-situation, the fact that he left behind the town of Sárospatak. Another aim of the diary writing was to create an opportunity for the author to live as an intellectual in the countryside, which was culturally poorer relative to Sárospatak. Through this activity, he can flourish as an intellectual of the Hungarian Reform Era, of which he would have no opportunity otherwise in his stimulus free environment. The diary can be studied from many different angles. In this study, because of the size of the source material, I narrowed down the issues tackled to one question: what does the narrative of the diary reveal us about the church services of Vályi? It is my firm belief that in answering this question, we are not only getting insight into Vályi's personal life but also into the life of the pastors and ministers of the Hungarian Reformed Church during the Reform Era.

Vincze Tamás

PATAKI BÖLCSÉSZETI TANSZÉKEKRŐL PESTRE TÁVOZÓ TANÁROK A DUALIZMUS KORÁBAN

A Pest–vidék-ellentét tudományos életben is megfigyelhető, dualizmus kori jeleire nem kívánok a bevezetőmben kitérni, annyit szeretnék csupán megemlíteni, hogy a hazai tanári társadalomban a XIX. század végén és a XX. század elején már erősen érzékelhető volt a fővárosba való törekvés. A legtöbb ambíciózus vidéki tanár Budapestre szeretett volna kerülni, mivel „Wasserkopf”-Budapesten koncentráálódtak mindazok az intézmények, amelyekre a tudományos kutatásra vállalkozó pedagógusok támaszkodhattak. Jóval ritkább volt az ellenkező irányú mozgás: pesti tanár nagyon kevés esetben került vidéki városba, s ahhoz igazán vonzó karrierajánlattal kellett megkínálni egy fővárosi pedagógust, hogy vidékre, kívárosba költözzön. Sárospatak ekkor már azok közé a települések közé tartozott, amelyek kevésbé tudtak vonzó perspektívát kínálni: a XIX. század végére teljesen marginalizálódott, nem is rendelkezett városi ranggal, hiszen a mezővárosi rang 1871-ben, a közigazgatás átszervezésével megszűnt, s a volt mezővárosok nagyrészt nagyközséggé alakultak. Ez lett a sorsa Sárospataknak is. Mátrai László a szellemi önéletrajzában „en marge de la vie” állapotaként jellemzi Patak XX. század eleji helyzetét.¹ A jelentőségvesztésből fakadó peremhelyzet nem csupán a várost, hanem annak régi főiskoláját is jellemezte, különösen az akadémiai tagozatot. Most nem elsősorban a XX. század első éveiben regisztrált hallgatói létszámcsökkenésre gondolunk. Az ősi főiskolának a jogtudományi és a teológiai katedrái mellett bölcsészeti tanszékei is voltak, igaz, a XX. század elejére ezek a tanszékek már éppen csak vegetáltak. 1885 és 1907 között három olyan jelentős bölcsészoktató is elhagyta a pataki főiskola akadémiai tagozatát, akiket a pesti egyetem története is számon tarthat mint

¹ MÁTRAI László: *Műhelyeim története*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 69.

magántanárokat. Távozásuk hátterének és fővárosi tevékenységüknek a feltárásával igyekszünk rámutatni azokra a folyamatokra, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a XIX–XX. század fordulóján a pataki kollégium vonzereje a bölcsészeti tudományok ambiciózusabb művelőinek szemében erősen lecsökkent.

A bölcsészeti akadémia Pestre költözött tanárai közül elsőként Bokor József² távozásának körülményeit idézzük fel, majd megnézzük, hogy a fővárosban milyen új szerepkörök, feladatok vártak rá, milyen irányban teljesedett ki a munkássága. A kiváló felkészültségű Bokor eleinte teológiai tanárként tevékenykedett a főiskolán, majd 1877-től áttért a bölcsészeti tárgyak oktatására, elsősorban filozófiatörténetet és etikát oktatott a teológushallgatóknak. Ezekben az években bontakozott ki elmélyült érdeklődése a nevelés kérdései iránt, két önálló művet is megjelentetett a pataki évek alatt a korabeli középiskolai oktatás szervezeti és tartalmi problémáiról.³ Bokor 1885-ben már mint megbecsült és elismert akadémiai tanár hagyta el Patakot. Az értesítők általában elég szűkszavúan tudósítanak a főiskolát elhagyókról, Bokor esetében azonban egy árulkodó megjegyzést is hozzáfűznek a távozás szándékának rögzítéséhez, és ez a kis megjegyzés kétségtelenné teszi, hogy a főiskola tanárai pontosan tudták, milyen értékes munkatárs válik ki a körükből. Így közli az 1884–85. tanévről készült közigazgatói jelentés ezt a tényt: „Ugyancsak e helyen kell megemlítenem, hogy az iskolai év végső napjaiban Dr. Bokor József, tanártársunk lemondván hivataláról, végleg kivált főiskolánk kötelékéből. Távozó tanártársunk kezdetben mint hittanár, majd mint bölcsészettanár és a szépészeti muzeum őre, ernyedetlen buzgósággal s jeles eredménnyel szolgálta 17 éven át főiskolánk tanügyét, s mint a tanügyi irodalom hivatott munkása, nevét szélesebb körben tette ismeretessé. Köziskolaszékünk midőn ezen lemondást fájdalmas érzéssel vette tudomásul, egyszersmind jegyzőkönyvileg adott kifejezést annak, hogy köztisztviselőben álló tanártársunk eltávozását veszteségnek tekinti főiskolánkra.”⁴ A távozó tanárt egykori kenyéradó gazdája nem csupán erkölcsi megbecsülésükről biztosították. Igyekeztek a maguk lehetőségei szerint bőkezűen feltarisznyázni a fővárosban új életet kezdő pedagógust. Bokor József, aki nem tudott pataki tanársága alatt vagyont gyűjteni, azt kérte az egyházkerületi közgyűléstől, hogy 17 évi pataki szolgálatát kegyeskeden jutalomdíjjal honorálják. A főiskola igazgatótanácsa pártolólág terjesztette a kérvényt az egyházkerület elé, így a közgyűlés nem támasztott akadályt az indítvánnyal kapcsolatban. Mitrovics Gyula

² Bokor József Kadarkúton született 1843-ban. Néptanító édesapja először a csurgói, majd a pápai gimnáziumban taníttatta a tehetséges fiút. 1866-ban elvégezte a pesti református teológiát, majd két évig nevelőként tevékenykedett. 1868-ban került Sárospatakra, ahol először teológiai tanárként, majd a bölcsészeti szak tanáraként dolgozott. 1885-ben a fővárosba költözött, s 1912-es nyugdíjazásáig szerteágazó pedagógiai, publicisztikai és szakmai közéleti tevékenységet fejtett ki. A sokoldalú, kivételes műveltségű pedagógus, aki a budapesti egyetem magántanáraként, majd címzetes rendkívüli tanárként is értékes munkásságot fejtett ki, 1917-ben hunyt el. A hazai tudományos irodalomba elsősorban neveléstudományi és filozófiai munkáival írta be a nevét.

³ Ezek a művek a következők: *A középiskola eszménye* (1874), *Egy középiskola* (1882).

⁴ SZÁNTÓ Gyula: Hivatalos tudósítás a sárospataki ev. ref. főiskola 1884/85. évi állapotáról, in SZÁNTÓ Gyula – MOLNÁR Lajos: *Jelentés a sárospataki ref. főiskola (akadémia és gimnázium) állapotáról az 1884–85. iskolai évben*, Sárospatak, Steinfeld Béla nyomdája, 1885, 15.

teológiai tanár így tudósított erről a nemes gesztusról a *Sárospataki Lapok*ban: „Egyházkerületünk, a tanszékeről távozó Dr. Bokor Józsefnek kérelmét teljesítette s az igazgató-tanács ajánlata folytán, helyzetére való tekintetből, részére a főiskolai pénztárból egyszer-mindenkorra, kegydíjképpen 1400 frtot kiutaltványozott.”⁵

Mi várta Pesten Bokor Józsefet? Mit tudott megvalósítani a fővárosban azokból a tervekből, amelyeket vidéken nehéz lett volna valóra váltani? Bokor igazán csak a pesti évek alatt vált érett pedagógiai íróvá, neveléstörténésszé. Ezt a specializálódást, az európai nevelésügy történetében való elmélyedést segítette, támogatta a habilitációja is, amelynek a végére 1887 nyarán került pont a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása révén. A magántanári képesítést a sokoldalú tudós „A neveléstan története” tárgykorre kapta meg, s már az 1887/88-as tanév őszi félévében előadást is hirdetett az egyetemen. Első magántanári előadássorozatát „A legújabb angol paedagogia története” címmel tartotta, majd a későbbi szemeszterekben a neveléstörténet más kiemelkedő korszakairól és eszméiről is prelegált a tanrendi előadascímek tanúsága szerint. Többek között a következő témákról hirdetett féléves előadásokat: „Bölcsészeti bevezetés a pedagógia történelmébe”, „A paedagogia az ó- és középkorban”, „Az újkori philosophia és paedagogia kapcsolatos történelme”, „A nevelés- és oktatástan történelméből: Rousseau és Kant”, „Herbart és iskolája”.⁶ Egészen az 1914/15-ös tanév első félévéig megtalálható Bokor József neve a pesti egyetem tanrendjeiben a pedagógiai tárgyak előadói között. Az utolsó években azonban már csak teljesen általános címmel („A nevelés története”) tüntetik fel a tanrendek Bokor kollégiumát, minden közelebbi, pontosító tárgymeghatározás nélkül.⁷ Természetesen az igen csekély magántanári díjazásból nem tudott volna megélni a fővárosba költözött tudós, ezért rendszeres, stabil jövedelmet (és a későbbi nyugdíjat) biztosító állásra volt szüksége. Bokor így először a II., majd a VI. kerületi középkereskedelmi iskolában helyezkedett el tanárként.⁸

Az egyetemi és a középfokú tanintézeti oktatómunka mellett még egy jelentős lehetőség megnyílt a filozófia és a pedagógia jeles művelője előtt a fővárosban: a szakmai-tudományos közélet megszervezése, a különböző bizottságok, szakmai fórumok munkájában való aktív részvétel. Szakmai közéleti tevékenysége egyrészt a Magyar Filozófiai Társaság megalapításában és működésének elindításában, valamint folyóirat-szerkesztői tevékenységében mutatkozott meg a leglátványosabban.

Már a pataki időszak utolsó hónapjaiban megbízták Bokort egy olyan munkával, amelynek az elvállalása vélhetően súlyos érv volt a fővárosba költözés mellett, 1885 elején ugyanis ő vette át Böhm Károlytól a *Magyar Philosophiai Szemle* szerkesztését.

⁵ MITROVICS Gyula: A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület közgyűlése (Vége), *Sárospataki Lapok*, IV. évf., 28. szám, 1885. július 13., 481.

⁶ MÉSZÁROS István: AZ ELTE Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékeének története 1814–1900 között, *Magyar Pedagógia*, LXXX. évf., 1. szám, 56.

⁷ MÉSZÁROS István: AZ ELTE Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékeének története 1900–1949 között, *Magyar Pedagógia*, LXXX. évf., 2. szám, 190.

⁸ Az 1891/92-es tanévben 31 kereskedelmi iskola működött hazánkban, ezek közül 9 „kereskedelmi akadémia” néven szerepelt, 20 intézmény pedig a „közép kereskedelmi iskola” nevet viselte, ez utóbbiak közé tartozott a II. és a VI. kerületi tanintézet is.

Beköszöntőjében, amelyet forma szerint elődjéhez, Böhmhöz intézett, a XIX. század végi filozófia előtt álló feladatokról érkezett. A korabeli közgondolkodásba lassan beszivárgó pragmatikus szellem befolyása miatt is szükségesnek tartotta, hogy igazolja és alátámassza a hazai filozófiai kultúra fejlesztésének szükségességét és a bölcséleti irodalom szélesebb alapokra helyezését. Érvelésében jól tükröződik az a meggyőződése, amely szerint a filozófia elmélyült művelésének gyakorlati haszna sem tagadható, éppen a pedagógiában (ebben az alkalmazott filozófiaként felfogható tudományban) mutatkozhatnak meg a legvilágosabban a bölcsélet remélt konjunktúrájának gyümölcsei. Ezt a reményét így fejezi ki az újdonsült szerkesztő: „Mások s ez már nagyon is gyakorlati feladata a philosophiának ismerő mechanizmusunk biztos megállapítása. [...] Erre kellene már a szilárd ismeretelmélet, mely a philosophia számtani próbájának, a paedagogiának útmutatásul szolgálhatna. Azok a viták, melyek a paedagogia tudományolta fölött folynak, tanúsítják, hogy a próba nem vált be s hogy gyermekeink, az emberiség jövője érdekében a probléma még ezután oldandó meg. [...] A philosophia nem volt, hanem lesz.”⁹

Az is világhossá lett Bokor számára éppen a folyóirat-szerkesztői tevékenységnek köszönhetően, hogy a hazai filozófiai írók többnyire egymástól elszigetelve, magányos tudósokként dolgoznak, nincs olyan tudományos egyesület, amelynek égisze alatt közös vállalkozásokat indíthatnának, s amely szakmai diskurzusok fórumaként is szolgálna. Ezért kezdeményezte a Magyar Filozófiai Társaság megalakítását 1901-ben. Mintául szolgálhatott e törekvése számára az 1891-es alapítású Magyar Paedagogiai Társaság, amely többek között éppen azzal a céllal jött létre, hogy a nevelés- és oktatásügy hazai szakíróinak alkalmat és fórumot biztosítson a javaslataik, elgondolásaik megvitatására, valamint történeti, didaktikai, iskolaszervezetani és módszertani tárgyú írásaik közzétételére. Az új tudományos egyesület létrehozására irányuló munkálatok 1900-ban indultak meg. Az előkészítő bizottság elnöke Bokor József lett, aki 1901 januárjában felhívást intézett a filozófiát művelő hazai „szakférfiakhoz” és az egész művelt nagyközönséghez a megalakuló társaság munkájában való részvételre. Ebben a felhívásban a következő módon határozta meg a Magyar Filozófiai Társaság vállalásait: „A magyar filozófiai társaság azt tűzi célul, hogy a filozófiai tudományok kedvelőit s munkásait hazánkban egyesíti és a filozófiai igazságok exakt kutatásában mind erkölcsileg, mind anyagilag támogatja; vizsgálja a magyar filozofálás történeti nyomait, egybegyűjti és kiadja irodalmi emlékeit; a filozófia problémáit a művelt nagy közönség elé viszi s az elméket foglalkoztatni soha meg nem szűnő nagy elvi kérdéseket nyilvános ülésein felolvasásokkal megvilágosítja; folyóiratában és egyéb kiadványaiban medret váj a tudományos alapokon nyugvó meggyőződésnek, [...] ekként a magyar közéletet tartalmassá, a művelődést egyetemessé tenni törekszik.”¹⁰ A társaság alakuló közgyűlésére 1901. május 25-én került sor, ekkor választották meg Bokor Józsefet az egyik alelnöknek, s az ő megnyitó beszédével kezdődött meg a társaság működése. A programadó beszédben Bokor kifejtette, mi indokolja az

⁹ Bokor József: Böhm Károlyhoz, *Magyar Philosophiai Szemle*, IV. évf., 1885/1, 3–4.

¹⁰ Vegyes közlemények, *Sárospataki Lapok*, XX. évf., 9. szám, 1901. március 4., 191–192.

egyesület életre hívását. Legsürgetőbb okként a filozófia intenzívebb és elmélyültebb művelésének azokat az akadályait nevezte meg, amelyeket csak egyesült erővel lehet legyőzni. Ilyen akadályként említette például azt, hogy a hazai filozófiai munkáknak nincs (valódi, kiterjedtebb) olvasóközönsége. De nemcsak az olvasók, hanem az állandó szakírók hiányára is panaszkodott, úgy vélte, kevés az olyan tudós, akik csak e terület művelésére összpontosítanak erejüket és szorgalmukat. A filozófiai irodalom hazai kibontakozásának útján áll szerint az is, hogy a szaktudományok megosztózkodtak az anyatudomány, a bölcsélet örökségén, s így sokan úgy gondolják, hogy maga a filozófia már kiüresedett a XX. század elejére, már nem lehet új mondanivalója. Arra is célzott Bokor, hogy újabban vetélytársa is akadt az anyatudománynak, méghozzá a társadalom működésének belső törvényeit vizsgáló szociológia az a fiatal tudomány, amelyik a legősibb diszciplína helyére tör.

Bokor József nevét sokan mégsem a szakmai közéleti munkássága, hanem lexikonszerkesztői tevékenysége miatt ismerhetik. Ő volt ugyanis a XIX. század végi hazai szellemi élet egyik nagyszabású vállalkozásának, a Pallas Nagy Lexikonjának a tényleges szerkesztője. Bár a lexikon belső címlapján Gerő Lajos neve van feltüntetve szerkesztőként, ő mint a Pallas Rt. vezérigazgatója valójában csak a terv felkarolását vállalta és sikeres kivitelezését felügyelte, a szócikkek szerzőinek kiválasztását és az egyes szócikkek összegyűjtését, felülvizsgálását Bokor József végezte. 1890-ben látott neki a szerzőgárda megszervezésének, s 1897-re el is készült a mintegy háromszáz közreműködő lelkiismeretes munkájára épülő lexikon.

Bokor József hamar ismertté vált a tanügyi berkekben is, a VKM is értékelte kiváló képességeit, ezt támasztja alá 1896-os előadó tanácsossá való kinevezése az Országos Közoktatási Tanácshoz. Igen előkelő társaságban nyerte el ezt a megtiszteltetést a pesti kereskedelmi iskolai tanár: Alexander Bernát, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Medveczky Frigyes és Pauer Imre egyetemi nyilvános rendes tanárok, Kármán Mór és Riedl Frigyes főgimnáziumi tanárok és Szuppán Vilmos felsőbb leányiskolai igazgató mellett vett részt a VKM munkájának segítésében, tantervek véleményezésében és korrekciójában. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*ban megjelent korabeli híradás, amely az új előadó tanácsokat felsorolta, így ismertette a rájuk váró feladatokat: „Az új tanácsosokra, a kiknek kinevezése már az új szervezeti szabályzat értelmében történt, mindenekelőtt három fontos kérdés vár: 1. az osztatlan népiskola tanterve, 2. a tanítóképző-intézetek új tantervéhez szolgáló rendszeres utasítás, 3. a középiskolai tanterv revíziója.”¹¹ Bokor az OKT előadó tanácsosaként először a polgári iskola helyzetét, szervezetét, tantervét vette górcső alá, erről készített tanulmányos és alapos összefoglaló jelentést.¹²

Bokor Józsefet a fővárosi élet a szakmai kiteljesedéssel, a tudományos közéletben való aktív szerepvállalás lehetőségével, a kapcsolatrendszere nagymértékű kibővülésével és a pesti tanári társadalom elismerésével ajándékozta meg. Már az első fővárosi

¹¹ Országos közoktatási tanácsosok, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, XXXIX. évf., 42. szám, 1896. október 18., 671–672.

¹² Bokor József: Jelentés a polgári iskola reformjáról, *Magyar Paedagogia*, 6. évf., 1897/2, 86–95.

éveiben beigazolódhatott számára is a döntése helyessége, nem kellett megbánnia a lakóhelyváltást. Egyedül a nyugdíjazása során merültek fel olyan gondok, amelyek az 1885-ös állásváltoztatásából adódtak, mivel a református főiskola nyugdíjalapjának felszámolása folytán elesett attól, hogy pataki éveit is beszámítsák a tanári szolgálati idejébe. Bokor 68 éves korában érezte úgy, hogy elérkezett a nyugalomba vonulás ideje, miután 27 éven keresztül szolgált a főváros oktatásügyét. Nem volt meg azonban a 30 éves szolgálati ideje, az egyházi szolgálatban eltöltött évei nem számítottak. A főváros törvényhatósági bizottsága ezért dr. Déri tanácsnok előterjesztése alapján mérlegelte a kiváló pedagógus helyzetét, és az évei alapján járó nyugdíjösszeg, valamint a teljes nyugdíj közötti különbözetet kegydíjképpen utalta ki a számára. Az előterjesztés a következőképpen indokolta a kivételes kérés hátterét: „Méltányosnak találja tehát a tanács, hogy dr. Bokor József aki a szóbanforgó 15 évre terjedő szolgálati idejének¹³ nyugdíjba való beszámításától saját hibáján kívül esett el, de aki a főváros oktatásügyét 27 évet meghaladó időn át odaadó buzgalommal szolgált, kiváló érdemeinek elismeréseképpen is, a teljes szolgálati idejéből még hiányzó 2 év és 5 hónapnak kegyelmi úton való betudásával, beszámítható járandóságainak teljes összegével nyugdíjaztassék.”¹⁴ A nyugdíj-kiegészítés fontos anyagi támogatásnak számított a főváros részéről Bokor életében, azonban elismerésben részesült a budapesti egyetem részéről is, amely nyugdíjba vonulása alkalmából címzetes rendkívüli egyetemi tanári címmel tisztelte meg régi, hűséges magántanárát. Ez utóbbi kitüntetés ugyan nem járt semmilyen anyagi előnnyel, pusztán erkölcsi értéke volt, mégis hízegő visszajelzést jelentett a kitüntetett magántanárnak a munkája értékéről és személye megbecsüléséről, hiszen a kar rendes és rendkívüli tanáraiból álló tanács ülésén javasolták, szavazták meg, így minisztériumi beleszólástól majdnem függetlenül a kar adományozta a kiemelkedő teljesítményűnek ítélt előadóknek.¹⁵

Bokor József pesti működésének feltárása után Horváth Cyrill¹⁶ fővárosi tanár Patakra kerülésének és 1905-ös távozásának körülményeit vesszük górcső alá. A pataki főiskola 1902-ben hirdetett pályázatot a bölcsészeti akadémiai szak irodalomtörténeti tanszékére. A hirdetésben a következő módon körvonalazták a meghirdetett állással járó munkakört és a betöltéshez elvárt képesítést: „A sárospataki ev. ref. főiskola

¹³ Az előterjesztésben helytelen adat szerepelt, valójában 17 évről volt szó.

¹⁴ Tanácsi előterjesztés dr. Bokor József tanár nyugdíjazása ügyében, *Fővárosi Közlöny*, XXIII. évf., 29. szám, 1912. április 12., 1321.

¹⁵ Biró Judit: *Magántanárok a pesti tudományegyetemen 1848–1952*, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1990, 49.

¹⁶ Horváth Cyrill József tanár és irodalomtörténész, a hazai középkori irodalom ismert kutatója 1865-ben született Veszprémben. 17 esztendősen korában lépett be a ciszterci rendbe, amelynek tagjaként teológiai és bölcsészeti tanulmányokat folytatott. 1889-ben szentelték pappá, s ugyanebben az évben szerezte meg a bölcsészdoktori címet is. Egy évvel később nyerte el a magyar–latin szakos tanári képesítést, ezután a ciszterci rend gimnáziumaiban tanított, Baján, Egerben és Székesfehérváron. 1896-ban kilépett a rendből, áttért a református hitre, majd 1897-től a budapesti református főgimnázium tantestületének a tagja lett. 1902 és 1905 között a sárospataki református főiskola bölcsészoktatójaként és könyvtárosaként működött, majd 1905-től ismét Pesten tanított. 1930 végén vonult nyugdíjba, négy évvel később visszatért a katolikus egyházba. Középiskolai tanári és igazgatói munkája mellett a budapesti egyetem magántanára, majd címzetes egyetemi tanára volt, 1912-től az MTA levelező, majd 1925-től rendes tagja lett. A magyarországi kódexirodalom szakértőjeként ismert tudós tanár 1941-ben hunyt el Balatonalmádiában.

igazgatósága pályázatot hirdet egy akadémiai tanszékre, a melyhez a főkönyvtárnoki állás is hozzá van csatolva. A tanszék tárgyai: 1. A magyar irodalomtörténet, kapcsolatban a magyar prot. irodalom történetével. 2. Művelődéstörténet vagy a körülményekhez képest nevelés- és oktatástan. Heti óraszám hat. Főkönyvtárnoki teendőit a Kormányzati Rendszabályok 48-ik §-a szabályozza, de naponként egy hivatalos óránál kevesebbet nem tarthat. Pályázhatnak oly református vallású egyének, a kiknek e tanszékre »doktori képesítettségök és egyszersmind egyetemi előadásokra jogosítottságuk, illetőleg magántanári képesítettségük van; vagy pedig, a kiknek nincs ugyan ilyen képesítettségük, de tudományos munkálkodásuk által e tanszékre való képzettségüknek kiválóbb bizonyítékát adták.« [...] A megválasztott tanár az országos tanári nyugdíjintézetnek jogosított és kötelezett tagja. Tanári állását 1902 október 1-sején kell elfoglaltatnia; székfoglaló értekezését pedig 1903 szeptember 10-ikén tartja meg.¹⁷ A főiskola igazgatósága tehát számított arra, hogy egyetemi magántanár is benyújtja majd a jelentkezését a meghirdetett állásra, s várakozásukban nem is csalódtak. Négy pályázó jelentkezett a Szinyei Gerzson nyugalomba vonulásával megüresedett tanszékre: Bernáth Lajos kiskunhalasi, Dr. Gyöngyösy László bártfai, Dr. Mitrovics Gyula sárospataki és Dr. Horváth József Cyrill budapesti főgimnáziumi tanár. A teológiai tanári kar és az akadémiai szék a négy jelentkező közül az igazgatótanácshoz írt felterjesztésében egyedül Dr. Horváth Cyrillt ajánlotta a kiírt álláshelyre, mivel tudományos munkásság tekintetében messze megelőzte a másik három pályázót, s ezenkívül könyvtárnoki tapasztalatai voltak. A ciszterci rendből és a katolikus egyházból kilépett tanár ugyanis a számára új szellemi-lelki közösséget biztosító református egyház budapesti főgimnáziumának gazdag könyvtárát ötéves tanárkodása alatt sikeresen rendezte, emellett ugyanitt ifjúsági könyvtárt is szervezett. A jelölőbizottság számára nyilván az sem volt mellékes, hogy a tudós paptanár áttérése után jeles minősítéssel tett lelkészképesítő vizsgát a dunamelléki egyházkerületnél, a legnagyobb előnyét mégis az 1895-ben megszerzett magántanári címe jelentette a többi pályázóval szemben. A következő módon kommentálta a bizottság az egyhangúlag megszavazott jelölést: „Mindezeknek alapján örömének ad kifejezést a theol. kar és az akadémiai szék a fölött, hogy a kihirdetett pályázatban a pályázati feltételeknek csak részben eleget tevők mellett olyan pályázó is részt vett, a kinek úgy külső, u. n. alaki minősítvénye minden tekintetben megvan, mint a belső, igazi hivatottságról és arravalóságról tanuskodó munkássága általánosan elismert.”¹⁸ Az igazgatótanács elfogadta a teológusok és az akadémiai szék felterjesztését, így az egyházkerület Horváth Cyrillt nevezte ki a főkönyvtárnoki állással egybekötött irodalomtörténeti tanszékre.

Az 1902/1903-as tanév végén kiadott értesítőben Novák Lajos nem kevés büszkeséggel regisztrálta a nagy műveltségű, tudományos berkekben is ismert kolléga megnyerését. „A vallás és egyháztudományi s a vele kapcsolatos bölcsészeti kar körében – írta – legnevezetesebb tény volt Szinyei Gerzsonnak nyugalomba vonulása és helyének Dr. Horváth Cyrill József budapesti református főgimnáziumi rendes és

¹⁷ Pályázatok, *Sárospataki Lapok*, XXI. évf., 29. szám, 1902. július 21., 668–669.

¹⁸ Vegyes közlemények, *Sárospataki Lapok*, XXI. évf., 38. szám, 1902. szeptember 22., 819.

egyetemi magántanárral való betöltése. Szinyei Gerzsonban főiskolánk egyik legérdemesebb és legjellegzetesebb tanára és egyénisége lépett le a tanári katedráról. [...] De utóda Dr. Horváth Cyrill József is teljesen kiforrt egyéniség. Tanári és írói szép múltja, erős munkakedve, irodalmi és könyvtári szakavatottsága biztos zálog nekünk, hogy emberül betölti elődje helyét.”¹⁹

A pesti tudós joggal érezhette azt, hogy révbe ért. A pataki főiskola testülete is megtisztelve érezhette magát, hogy a régi magyar irodalom országosan megbecsült kutatója, a budapesti egyetem magántanára kíváncszott közējük. Horváth 1903-ban tartotta meg székfoglaló előadását a Batthyány-kódexről. Az 1902/1903-as tanév első félévében a magyar irodalomtörténetet adta elő heti 4 órában, illetve a neveléstant oktatta heti 2 órában, a második félévben pedig irodalomtörténetet és művelődéstörténetet adott elő 4-4 órában. A következő két tanévben már neveléstant nem kellett tanítania, Székely György visszavette tőle ezt a kollégiumot, az irodalomtörténeti és művelődéstörténeti előadások maradtak Horváthnál. Már működése kezdetén nagy lendülettel vette kezébe a könyvtár ügyeit is, természetesen itt sem tagadta meg magát és szűkebb kutatási területét, elsősorban a régi magyar irodalmi emlékek érdekelték. Első könyvtárnoki eredményeiről az 1903/1904-es tanévről kiadott értesítő így emlékezik meg: „Buzgó főkönyvtárnokunk, Dr. Horváth Cyrill azóta hozzá kezdett a kézirat-gyűjtemény rendezésének nagyobb munkájához is s több régi becses könyvnek eddig ismeretlen maradványait mentette meg az enyészettől, p. u. a híres bártfai bibliának néhány lapját.”²⁰ Horváth hamar beilleszkedett a főiskola életébe, tagja lett a Zemplén vármegyéről készülő monográfia szerzőgárdájának. Ebben már panaszosan említette meg, hogy az általa betöltött és fontosnak gondolt katedra a főiskolán oktatott tudományok hierarchiáját tekintve csak mellékes tanszék.²¹ Beszélt egyszer a széphalmi Kazinczy-emlékünnepeken is. Legnagyobb érdeme azonban a *Sárospataki Füzetek* feltámasztása, újraindítása volt. A *Sárospataki Füzetek* 1904-es megindítása mindenképpen arra utal, hogy a szerkesztő eredetileg hosszabb időre tervezte a pataki tanárkodást.

1905-ben mégis elhagyta Horváth Cyrill a Bodrog-parti Athént. A pataki főiskolától való megválását és a távozásával előállt helyzetet így kommentálta az 1905/1906-os tanévről kiadott pataki értesítő: „Eltávozott főiskolánk kebeléből az iskolai év legelején Dr. Horváth Cyrill, akad. bölcsészeti tanár is, akinek nagy képzettségét s tudományos munkálkodását sajnálattal nélkülözzük. Helye azonban ma is betöltetlen még, mert bár a pályázat kihirdettetett, a Főt. egyházkerület – tekintettel a theologiai tantervben rövid időn belül várható változásokra, ami a pályázat kihirdeté-

¹⁹ NOVÁK Lajos: Közigazgatói jelentés a sárospataki ev. ref. főiskola 1902-1903. évi életéről, in NOVÁK Lajos – RÁCZ Lajos (szerk.): *A sárospataki ev. ref. főiskola akadémiai és főgimnáziumi értesítője az 1902-1903-iki iskolai évről*, Sárospatak, Steinfeld Jenő nyomdája, 1903, 11.

²⁰ SZÉKELY György: Közigazgatói jelentés a sárospataki ev. ref. főiskola 1903-1904. évi életéről, in SZÉKELY György – RÁCZ Lajos (szerk.): *A sárospataki ev. ref. főiskola akadémiai és főgimnáziumi értesítője az 1903-1904. iskolai évről*, Sárospatak, Radil Károly nyomdája, 1904, 57-58.

²¹ GULYÁS József: A sárospataki bölcsészeti akadémia története (Folyt. és vége), *Sárospataki Református Lapok*, XXXVII. évf., 6. szám, 1942. február 7., 25.

se után lett nyilvánvalóvá, – úgy látta jónak, hogy míg e függő kérdés eldől, az irodalomtörténet és művelődéstörténet tanszéke betöltetlenül maradjon. Ily körülmények közt a f. isk. évben az irodalomtörténet az akadémián elő nem adatott, a művelődéstörténetet pedig Dr. Székely György akad. bölcs. tanár adta elő. A főkönyvtárnoki állást pedig, amely Dr. Horváth Cyrill távozásával szintén megüresedett, Harsányi István főgimn. tanár helyettesi minőségben elismerésre méltó buzgósággal látta el.”²² A felszabadult irodalomtörténeti tanszékre négyen is jelentkeztek egyébként: Bartók György, Kristóf György, Gyöngyösy László és Kiss István is benyújtotta a pályázatát, de az üres katedra soha többé nem lett betöltve. A teológusok stúdiumai közül kikerült az irodalomtörténet, csupán a művelődéstörténeti kollégium maradt benne a tantervükben. Gulyás József a főiskola bölcsészeti akadémiájáról írt tanulmányában mindössze három rövid mondattal és bennük egy analóg eset említésével intézte el Horváth elkerülését Patakról. Ennyit írt a jeles irodalomtörténész távozásáról: „Bizonyára érezte, hogy tanszéke nem biztos. (Zsindely István is leköszönt ugyanilyen okból 1868 nyarán az akadémiai tanárságáról.) Studiuma nem maradt.”²³

Horváth Cyrill a rövid felsőoktatási kirándulás után a pesti középfokú oktatás világába tért vissza, előbb a IV. kerületi főreáliskola tanára volt, majd a VIII. kerületi főreáliskolába került. Tudományos tevékenysége újabb pesti tanárkodása idején sem hagyott alább, továbbra is publikált, leginkább középkori legendairódmunkáról jelentek meg tanulmányai.

Ha megvonjuk Horváth Cyrill lakó- és munkahelyváltásának a mérlegét, azt mondhatjuk, bár kutatásaiban nyilván segítette az, hogy visszaköltözött a fővárosba, az iskolai elfoglaltsága jóval több időt elrabolt tőle Pesten, mint Patakon. Felsőoktatóból újra középiskolai tanárrá vált, magasabb óraszámban kellett tanítania, mint akadémiai tanár korában, vissza kellett illeszkednie a középiskola merevebb, kevesebb szabadságot biztosító világába. Ráadásul a reáliskola nem is számított igazán elit iskolatípusnak a XX. század elején, ha Horváth Cyrill előkelő középiskolában kívánt volna állást kapni, akkor mindenképpen a gimnáziumok között kellett volna szétnéznie.

A IV. kerületi főreáliskola, amelyben 1905 és 1911 között oktatott a neves irodalomtörténész, Budapest első reáliskolája volt, 1855 januárjában nyílt meg. Olyan hírességek tanítottak itt többek között, mint Ney Ferenc, Péterfy Jenő, Pósa Lajos és Weszely Ödön. 1911-ben aztán jelentős változás állt be Horváth pályáján, felragyogott a szerencsecsillaga. A székesfőváros tanácsának 1911. augusztus 9-én kelt 80.729/1911-VII. sz. intézkedése értelmében ugyanis ő lett a VIII. kerületi főreáliskola igazgatója. A középiskolai igazgatói állás fénye kárpótlást jelenthetett az otthagyt felsőoktatói katedráért, s egyben a csökkentett óraterhelés is garanciát jelenthetett arra, hogy nem kell lemondania a tudományos ambícióiról. A több neves tudóst is foglalkoztató iskoláról nemrégiben megjelent monográfiájában Horváth iskolaigaz-

²² MECZNER Sándor: Közigazgatói jelentés a sárospataki ev. ref. főiskola 1905–1906. évi életéről, in MECZNER Sándor – RÁCZ Lajos (szerk.): *A sárospataki ev. ref. főiskola akadémiai és főgimnáziumi értesítője az 1905–1906. iskolai évről, Sárospatak, Radli Károly nyomdája, 1906, 34–35.*

²³ GULYÁS: i. m., 25.

gatói korszakának legfontosabb tudományos termését is megemlítik, méghozzá ilyen formában: „Igazgatói éve alatt dolgozott a Régi Magyar Költők Tára I. kötetének új kiadásán, mely 1921-ben Középkori magyar verseink címen jelent meg az Akadémia kiadásában. Horváth ennek a munkájának előmunkálataiból közölt rendkívül fontos cikket az értesítőben »Három középkori magyar versezet« címmel (1915).”²⁴ Horváth húsz éven keresztül volt a VIII. kerületi főreáliskola (1921-től: Vörösmarty Mihály reáliskola) igazgatója. Ez alatt a húsz év alatt heti három órában oktatott mint igazgató, minden évben ő tartotta a nyolcadik osztályban a bölcséleti előtan²⁵ óráit. Csupán az első világháború alatt kellett két tanévben is néhány hónapig magyar nyelvet és irodalmat is tanítania egy-egy negyedik osztályban.

Igazgatói állásának másik nagy előnye az volt, hogy lakást kapott az iskola épületében. Iskolavezetői feladatait roppant alapossággal és következetességgel látta el, nyugdíjazását követően így emlékezett vissza az egyik kollégája Horváth igazgatói szerepmegvalósítására, vezetési stílusára: „Hivatalával járó adminisztrációs teendőit szinte beteges lelkiismeretességgel végezte. Egy-egy hibás adat kiküszöbölése végett képes volt napokon át éjszakába nyúló kutatást végezni. Minden apró-cseprő aktát maga intézett el, soha mással nem osztotta meg dolgát. Csak az volt jó neki, amit maga csinált meg. Nem csoda, hogy sokszor belesápadt a sok munkába s keze reszkett az idegességtől. Figyelme kiterjedt a tanulók legapró-cseprőbb ügyeire.”²⁶

Pedagógiai felfogása szélsőségesen konzervatív volt. Az iskola alapításának ötvenedik évfordulóján elhangzott ünnepi beszédéből és az igazgatói korszaka alatt megjelent értesítőkből kiderül, hogy elég avított módszerek és nézetek híve maradt az 1910-es, 20-as években is, szinte úgy tűnik az utókor olvasója számára, mintha vissza akarta volna fordítani az idő kerekét, mintha a XIX. század pedagógiai módszertanát kívánta volna továbbéltetni egy olyan korban, amikor a pedagógiai szakajtóban egyre-másra jelentek meg a reformpedagógia különböző irányzatait és a modern nevelési módszereket ismertető cikkek. Horváth nem akarta észrevenni az individuum teljes kibontakozását támogató pedagógiai törekvések pozitívumait. A VIII. kerületi reáliskola félévszázados jubileumára írt beszédében elég heves kirohanást intéz a gyermeki autonómiát előtérbe helyező irányzatok ellen. Határozott véleményét az alábbi formában fogalmazta meg: „A jövő magyar iskolája nem lehet az érzelgők hold- és napsugaras pedagógiája, mely csupa játékká aljasítja a gyermek- és ifjúkort, nyafogva: »engedjétek szabadjára a gyermeket és ne terheljétek rideg kötelességekkel; a küzdelmek szomorú napjai úgy is el fognak jönni.« [...] A mi iskolánknak le kell számolnia a közelmúltak ábrándjával, mely az életben mindenk fölött az egyén jogát akarta uralkodó elvvé emelni. Az emberek immár túlon-túl eleget beszéltek az egyén korlátlan érvényesüléséről, a gyermekek szabadságáról, akiket az iskola rabszolgákká tesz és megnyomorít, a helyett, hogy átengedne ösztöneiknek és hajlamaiknak, és

²⁴ ANNUS Sándor és mtsai (szerk.): *Vörösmarty Mihály Gimnázium*, Budapest, k. n., 2011, 154.

²⁵ Filozófiai propedeutika.

²⁶ NYILASI Lajos: Dr. Horváth Cyrill, in LENKEI Lehel (szerk.): *A budapesti VIII. kerületi községi Vörösmarty Mihály reáliskola értesítője az 1930–31. iskolai évről*, Budapest, k. n., [1931], 4.

rendszabályaival elront, a helyett, hogy szabadon fejlődni engedne. Mi nem ismerhetjük el ezt a szabadságot. [...] A mi iskolánknak igen is szigorú, ha kell, kemény fegyelmet kell tartania.”²⁷ Elég meglepő, hogy egy 20-as évek eleji igazgatói beszédben ilyen fokú nevelői rugalmatlanságról, merevségről tesz tanúbizonyságot a szerző. Még a hazai konzervatív pedagógia egyik legnevesebb képviselője, Fináczy Ernő is jóval árnyaltabban, igazságosabban nyilatkozott a reformpedagógiai nézetekről, elismerte a mögöttük feltételezhető jó szándékot, nemes idealizmust. Horváth hajlíthatatlanságát, pedagógiai szűklátókörűségét az sem menti, hogy a VIII. kerületi iskola nem a „szalonok gyermekeinek” iskolája volt, hanem a „Pál utcai fiúké”, akik otthon is a keményebb kézhez, a nem igazán differenciált fegyelmezéshez szoktak. Horváth Cyrillt egyébként nemcsak a pedagógiai felfogása kapcsolta a XIX. századhoz, hanem az irodalmi ízlése is. Ezt bizonyítják azok a munkái, amelyeket az általa kevésbé értett Ady költészetéről írt.²⁸

A valódi sikert – az iskolavezetői karrieren túl – az jelentette Horváth Cyrill számára, hogy 1912-ben az MTA levelező tagjává választották, majd 1925-ben a rendes tagságot is elnyerte. Ennél nagyobb elismerést a saját tudományos közösségétől nem kaphatott. 1912-ben a levelező tagságra Riedl Frigyes és Heinrich Gusztáv ajánlotta Horváthot, akiben Katona Lajos munkásságának méltó folytatóját látták.²⁹ Halála után Kéky Lajos foglalta össze Horváth munkásságát és életrajzát az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, ennek a pályaképnek az a konklúziója, hogy Horváth minden sikere ellenére sem tudta befutni azt a pályát, amelyre képességei predesztinálták. Ezt a szomorú tényt Kéky a következő mondatokban állapítja meg: „Pályájának külső körülményei alapján véve rögzök voltak. Útja, ide nem tartozó körülmények miatt, érdemekben gazdag eredményeivel sem vezetett el oda, ahova Horváth Cyrillnek el kellett volna jutnia: az egyetemi katedrához. Mint magántanár ugyan évtizedeken át tartott előadást a budapesti egyetemen, – valamikor Sárospatakról szombatonként vonattal járt le, hogy megtehesse – de tanítványok igazi nevelésére, mint pl. Katona Lajosnak, nem nyílt lehetősége.”³⁰

Azt a helyzetet, amely Horváth Cyrill távozásával a pataki főiskola akadémiai tagozatán előállt, a Dienes–Ugrai-féle iskolatörténet így kommentálja: „Ha egy újabb húsz évvel későbbi (1905) pillanatképet rögzítünk, akkor azt látjuk, hogy a bölcsészeti, filozófiai gondolkodás történetét és a pedagógiát Székely György tanította, a héber nyelvtant Magda Sándor, az angolt Rohoska József, a németet Nagy Lajos, a franciát pedig Rácz Lajos. A kollégium orvosa, Kun Zoltán közegészségtant, míg egy külső óraadó tanár mezőgazdasági ismereteket adott elő. A népesnek tűnő bölcsészeti tanári kar látványa azonban optikai csalódás: az irodalom- és művelődéstörténet tanszéke abban az évben üres volt, miközben Székely György a jogi, Rohoska József a teológiai

²⁷ HORVÁTH Cyrill: Ünnepi gondolatok, in HORVÁTH Cyrill (szerk.): *A budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola értesítője 1920/1921*, Budapest, k. n., 1921, 6–7.

²⁸ HORVÁTH Cyrill: *Ady Endre hite, erkölce, magyarsága*, Budapest, Budapesti Hírlap nyomdája, 1928, valamint: HORVÁTH Cyrill: *Ady Endréről, Irodalomtörténet*, XIX. évf., 1930/3–4, 61–77.

²⁹ *MTA Tagajánlások 1912-ben*, Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. nyomdája, 1912, 5–6.

³⁰ [KÉKY Lajos]: Horváth Cyrill (1865–1941), *Irodalomtörténeti Közlemények*, 51. évf., 1941/3, 219.

tagozaton tartotta órái többségét. A nyelvtanárok mindegyike pedig a gimnázium tantestületébe tartozott. Magyarán a század elején egyetlen önálló tanára sem volt a bölcsészeti szaknak.”³¹

Nem sokkal Horváth Cyrill távozása után Székely György³² is elhagyta Patakot. Nyilván irodalomtörténész kollégájához hasonlóan érzekelte a bölcsészeti tanszékek jelentőségének és stabilitásának erős csökkenését, de az ő esetében nem feledkezhetünk el arról, hogy elmenetele előtt szerezte meg az egyetemi magántanári címet, így nagyobb eséllyel pályázhatott magasabb presztízű fővárosi intézménybe. A számára szakmai emelkedést jelentő biztosító fővárosi állást a polgári iskolai tanítónőképző filozófia-pedagógia katedrája jelentette. Bár ekkoriban még nem kapott főiskolai rangot a hazai nőképzés e fellegvára, a felsőoktatási intézmények közé lehetett sorolni, hiszen 18 év feletti leány növendékei voltak, akik többnyire elemi iskolai tanítónői képesítés birtokában vágtak neki a magasabb pedagógiai tanulmányoknak. S bár helyzete 1918-ig ilyen felemás, rendezetlen maradt, a polgári iskolai tanítónőképző testülete magasan kvalifikált tanárokból, szaktudományuk kiváló művelőiből állt. Az egyetemi magántanári cím itt is lassan íratlan követelménnyé vált. Az 1910-es évek elején a Paedagogium és az Erzsébet Nőiskola tantestülete már tíz egyetemi magántanárral büszkélkedhetett.³³ Székely György tervei között az Erzsébet Nőiskola katedrájánál jelentősebb állás is szerepelhetett, erre utal az, hogy 1917-ben megpályázta a pozsonyi egyetem bölcsészkarának pedagógia tanszékét is, de olyan szakmai elismertségű riválisok mellett, mint Weszely Ödön és Imre Sándor, esélye sem volt az egyetemi tanszék elnyerésére.³⁴ A polgári iskolai tanítónők képzését is felvállaló Erzsébet Nőiskolából 1919-ben a polgári iskolai tanárok (férfiak) felkészítését végző Paedagogiumba ment át Székely, itt is ugyanazon a területen működött, mint nőiskolai tanár korában, filozófiát és pedagógiát oktatott a hallgatóknak.

Mielőtt Patakról való távozásának a körülményeit alaposabban boncolgatjuk, érdemes Székely György szakmai pályafutását is röviden áttekinteni. Az ambiciózus ifjú tudósjelölt budapesti és lipcsei stúdiumok után vált a filozófia, a neveléstudomány és az esztétika avatott hazai művelőjévé. Rövid nagykorósi tanárkodást követően fiatalon került Sárospatakra 1892-ben. Nem volt ismeretlen előtte a patinás kollégium világa, hiszen itt töltötte a középiskolás éveit, joggal fogalmazhatunk tehát vele kap-

³¹ DIENES Dénes – UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013, 137.

³² Székely György Keleméren született 1866-ban, középiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte. 1884-től a budapesti egyetemen tanult, majd a lipcsei egyetemet látogatta. Tanári oklevelének megszerzése után, 1890 és 1892 között a nagykorósi főgimnáziumban tanított német nyelvet. 1892-ben a tiszáninneni ref. egyházkerület közgyűlése megválasztotta a Kun Pál halálával megüresedett bölcsészeti tanszékre. 1907 júniusában a vallás- és közoktatásügyi miniszter az Erzsébet Nőiskola tanárává nevezte ki, innen 1919-ben került át a Paedagogiumba, a férfighallgatók számára alapított polgári iskolai tanárképző főiskolára. 1926-ban vonult nyugalomba, s rá két évre, 1928-ban hunyt el. Pesti éveit magánéleti tragédiák sorozata festette feketére: két fiát és feleségét is el kellett temetnie. Pedagógiai, esztétikai és lélektani tárgyú írásaival szolgálta a hazai tudományt. Leghíresebb munkája az 1913-as megjelenésű *Morálpedagógiai kérdések* című könyv.

³³ SIMON Gyula: *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1979, 179.

³⁴ KOMLÓSI Sándor: Weszely Ödön életútja, *Baranyai Művelődés*, XXXIII. évf., 1986/2–3, 4–14.

csolatban úgy, hogy „hazajött” Patakra. Már a székfoglaló előadásával („A legújabb filozófiai mozgalmak Németországban”) bebizonyította, hogy méltán nyerte el a Kun Pál halálával elárvult bölcsészeti katedra betöltésekor az egyházkerület bizalmát és támogatását. Elég széles területet öleltek át az 1892 és 1907 között megtartott pataki előadásai a tanrendek tanúsága szerint: oktatott filozófiatörténetet, művelődéstörténetet, esztétikát, tapasztalati lélektant, nevelést; előadásainak többségét a teológushallgatóknak hirdette meg, de néhány előadását jogakadémisták is hallgatták. A sárospataki évek alatt bontakozott ki szakírói tevékenysége is, több értékes, terjedelmes tanulmánya jelent meg ebben az időszakban az *Athenaeumban* és a *Magyar Paedagogiában*. Deák Gábor értékelése szerint Székely tudományos publicisztikája meglehetősen eklektikus, több irányzatra is pozitívan reflektál, korai munkáin még a herbarti hatás érződik, későbbi műveiben erősebben támaszkodik a kísérleti pszichológia felfedezéseire.³⁵ Önálló könyvei közül a *Morálpedagógiai kérdések* című munkát tartja Deák a legértékesebbnek, ez a mű világos, tiszta gondolatmenetével, jól kiválasztott példáival remek összefoglalását adja az erkölcsi nevelés (és az önnevelés) témájában addig megjelent munkáknak. Árnyalt képet nyújt az egyes etikai irányzatok jellemzőiről, a keresztyén pedagógus szemszögéből vizsgálja Darwin és Nietzsche etikáját, következetes logikával mutat rá az individualista morál gyenge pontjaira, végül Foerster erkölcsi nézeteiben találja meg a keresztyén nevelő számára elfogadható alapot. Székely György többi önálló művéről Deák elég szűkszavúan ítélik, amikor ezt írja róluk: „Lélektan (1909) és A lelki élet ismertetése, különös tekintettel a nevelés feladataira (1909) könyvei nem olyan jelentékenyek.”³⁶ A jeles pedagógiai szakíró munkásságának mérlegét így vonja meg végül Deák Gábor: „Székely György megnyilatkozásai, széles körű pedagógiai publicisztikai működése, ha nem is volt tisztaelvű, de hozzájárult ahhoz, hogy népszerűsítve legyen a kísérleti lélektan, és előkészítse a gyermektanulmányozás kibontakozását.”³⁷

Székely György azon kevés pedagógusok közé tartozik, akiknek alakját a szépirodalom is megörökítette. Amennyiben Móricz Zsigmond *Forr a bor* című regényét kulcsregényként értelmezzük, az érettségien elnöklő kormánybiztos, Veress György alakjában ráismerhetünk Székelyre. Gondos kutatás kiderítette, hogy van jogosultsága ennek az olvasatnak is, mivel az 1898/1899-es tanévben megtartott érettségi vizsgálaton valóban Székely György sárospataki akadémiai tanár töltötte be Kisújszálláson a kormányképviselő szerepét.³⁸ A regénynek az a része, amelyből az igazgató és a kormányképviselő érettségi előtti estén folytatott beszélgetését ismerjük meg, különösen árulkodó, ez adhatott a legnagyobb segítséget a modell beazonosításához. Móricz így ábrázolta a pataki tudós tanárt: „Nagy, fekete ember volt Veress György, nagy, fekete szivarokat szívott, és a nagybátyjával egész este pszichológiai kérdésekről vitakoztak. [...] Olyanféleképp beszéltek, hogy a lelki erőket tudományos módsze-

³⁵ DEÁK Gábor: *A magyar gyermektanulmányi mozgalom története I.*, Budapest, FPI – MPT – OPKM, 2000, 70–71.

³⁶ DEÁK: i. m., 70.

³⁷ Uo., 71.

³⁸ DÉNES Szilárd: Móricz Zsigmond kisújszállási diákemlékei írói alkotásaiban, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LX. évf., 1956/4, 447–457.

rekkel meg lehet mérni. Hogy vannak már rá lehetőségek, hogy egy fiatal fiút, például teljes vizsgálatnak vessenek alá.”³⁹ Dénes Szilárd, aki egy tanulmányában – többek között – Veress György alakjának lehetséges modelljéről írt, egyik megjegyzésében arra hívta fel a figyelmet, hogy Veress megszólalásaiból egyaránt tükröződnek a tudomány iránt elkötelezetten érdeklődő, képzett tanár jellemzői és a kicsinyes ügyek iránt érdeklődő kisvárosi lakos provincializmusa.⁴⁰

Székely György valószínűleg nem tervezte korábban, hogy elhagyja Patakot. Számos szál fűzte az ekkor nagyközségi rangban lévő településhez és az iskolához: itt töltötte a diákéveit, itt kapott lehetőséget arra, hogy felnőtt ifjakat tanítson, és házat is itt építtetett magának az iskolakert közelében. Már ez a gesztus is azt mutatja, hogy eredetileg élethossziglan Patakon szeretett volna maradni. A bölcsészeti szak tárgyainak agóniája azonban éppúgy elgondolkodtathatta őt is, ahogy Horváth Cyrillt, s valószínűleg már a magántanári cím megszerzése is éppen azzal a céllal történt, hogy az új tudományos titulus segítse a váltást, s így Székelynek jobb esélyei legyenek a fővárosban. A sikeres habilitációt az 1905/1906-os tanév eseményeit összegző közigazgatói jelentésben is megemlézték, méghozzá a következő módon, egy kissé szerencsétlenül megfogalmazott, de valószínűleg tiszteletteljesnek szánt megjegyzés kíséretében: „Dr. Székely Györgynek a pszichológiai módszertanból a budapesti tudományegyetemen nyert magántanári képesítését a nagymélt. vall. és közokt. minisztérium f. év január 8-án megerősítette. Öröndetes tény, amely ugyan e régi tanárunk elismert tudásának értékén mitsem változtat, de mint külső bizonyítéka is az ő képzettségének, megbecsülésre érdemes.”⁴¹ Ekkor még valószínűleg nem sejtette a jelentés írója, hogy egy év múlva már a jeles kolléga távozásáról kerül majd néhány sor a közigazgatói jelentésbe. Az 1907-es év tavaszán sikerült Székelynek az Erzsébet Nőiskola polgári iskolai tanítónőképző tagozatának filozófia-pedagógia katedráját elnyernie. Bokor Józseffel és Horváth Cyrillel ellentétben – akiknek állandó munkahelyül csak középiskolai katedra jutott – ő mégis egy (bár bizonytalan státuszú) felsőfokú intézetben tudott elhelyezkedni. Őt is nehezen engedték el, ez világosan kiderül az 1907-es jelentés rá vonatkozó soraiból. Meczner Sándor így búcsúzik tőle: „Dr. Székely György kipróbált 15 éves tanárunk a jövő iskolai évtől kezdődőleg a budapesti állami polgári iskolai tanítóképzőintézet⁴² rendes tanárává neveztetvén ki, ez évvel fejezte be főiskolánkban elismerésre méltó, buzgó és eredményes, sikerekben dúsz működését. Sajnáljuk, hogy távozik, nemcsak mint tanárt, de mint barátot is nélkülözni fogjuk, de másfelől önzetlenül kívánjuk, hogy új állásában és otthonában föltalálja elégedettségének minden föltételét. Isten vezérelje.”⁴³

³⁹ MÓRICZ Zsigmond: *Forr a bor*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956, 568.

⁴⁰ DÉNES: i. m., 454.

⁴¹ MECZNER: i. m., 35.

⁴² Itt pontatlanul fogalmazott Meczner: Székely a tanítónőképző-intézet, nem pedig a tanítóképzőintézet tanára lett.

⁴³ MECZNER Sándor: Közigazgatói jelentés a sárospataki ref. főiskola 1906–1907. évi életéről, in MECZNER Sándor – RÁCZ Lajos (szerk.): *A sárospataki ref. főiskola akadémiai és főgimnáziumi értesítője az 1906–1907. iskolai évről*, Sárospatak, Radil Károly nyomdája, 1907, 14.

Volt a pataki akadémiai tagozat tanárainak a bölcsészeti tanszékek lassú agóniája mellett egy másik problémájuk is, s nem zárhatjuk ki, hogy az eltávozott bölcsész-tanárok döntésébe ez is belejátszott: az anyagi megbecsülés hiánya. 1904-ben ugyanis a pataki akadémiai tagozat tanárai nagyon elkeseredett hangú felterjesztéssel fordultak a tiszáninneni ref. egyházkerület közgyűléséhez.⁴⁴ Sok év alatt felgyűlt sérelmeiknek adtak hangot, legfőbb panaszuk oka méltatlanul alacsony fizetésük volt. A hasonló rangú és profilú állami intézmények tanáraihoz képest messze le voltak maradva a javadalmazásuk tekintetében, s ezt egyszerű összehasonlításokkal, konkrét példákkal ki is mutatták. Így nézett ki az akadémiai tanárok „matematikai bizonyítása” az említett felterjesztésben: „A képviselőházhoz múlt évben benyújtott s annak pénzügyi bizottságából a plénum elé terjesztett törvényjavaslat szerint az állami jogakadémiák és hasonló fokú tanintézetek tanárainak törzsfizetése 4800 koronán kezdődve 600 koronás 5-öd-éves korpótlékokkal 7800 koronáig megy föl, lakáspénzök pedig a Sárospataknak megfelelő lakáspénz-osztályt véve föl, 15 évig 600 koronában, azontúl 800 koronában van megállapítva. Ez a teljes 30 évi tanári működést számítva összesen 210,000 koronányi összeget képvisel, a mivel szemben a sárospataki akadémia tanárai ugyannyi idő alatt csupán 146,000 koronával díjaztatnak. A különbség tehát nem kevesebb, mint 64,000 korona, ami átlag évenként 2133,33 korona, nem is említve azt, hogy az állami tanárok mellékjövedelmei milyen óriási mértékben felülmúlják a sárospataki akadémiai tanárokét. [...] További összehasonlításokat is tehetünk, amelyekből kitűnik például hogy a 20 éves állami képezdei vagy gimnáziumi tanárnak több fizetése van, mint a sárospataki akadémia 20 éves tanárának, s a sárospataki tanítóképezde igazgatójának 1200 koronával van több fizetése, mint a sárospataki akadémia legidősebb tanárainak. Mögötte állunk részint a kezdő, részint a végző fizetés tekintetében a paedagogium tanárainak, a gazdasági tanintézetek segéd-tanárainak és a gazdasági akadémia intéző-segégeinek.”⁴⁵

A kép teljességéhez azt is tudnunk kell, hogy amíg Patakon a XX. század első évtizedében a bölcsészeti tanszékek egymás után eljelentéktelenedtek, megfogyatkoztak, addig Debrecenben éppen ellenkező előjelű folyamat játszódott le, az ottani bölcsészeti tanszékek száma folyamatosan gyarapodott, míg végül egy bölcsészeti akadémia is megalapítása (pontosabban újjáalapítása) is megtörténhetett. A Tiszántúl fővárosában a régi bölcsészeti szak 1873-as elsorvadása után is megmaradt három bölcsészeti tanszék, majd ezekhez két új bölcsészeti tanszék (egy klasszika-filológiai és egy magyar irodalomtörténeti) csatlakozott 1904-ben. Végül 1908 szeptemberében nyílt meg négy professzorral (az ötödik tanszék a kollégium mindenkori orvosát illette) a bölcsészeti akadémia, egyelőre görög-latin és magyar-latin szakcsoporttal. Hamarosan újabb tanszékek jöttek létre, így 1914-ben már tíztágú volt a bölcsészeti akadémia tantestülete. A debreceni fejlődés érthető volt: itt már a tervezett egyetem bölcsész-

⁴⁴ A felterjesztés megfogalmazója Zoványi Jenő volt. Lásd ZOVÁNYI Jenő: Egy kis felvilágosítás az államsegély ügyében, *Sárospataki Lapok*, XIII. évf., 25. szám, 1904. június 20., 619.

⁴⁵ A sárospataki akadémiai tanári kar felterjesztése a tiszáninneni ev. ref. egyházkerületi közgyűléshez, *Sárospataki Lapok*, XXIII. évf., 18. szám, 1904. május 2., 454–455.

karának tudatos megalapozása, előkészítése folyt, a bölcsészeti tanszékek gyors szaporodása ennek az előkészítő munkának a jegyében történt. Patakon ilyen perspektíva nem volt, sőt, a meglévő akadémiai szakok sem éppen virágzó periódusukat élték.

Mindhárom fent bemutatott tudós személyében értékes tanerő távozott a pataki főiskoláról. A kollégium tantestülete és az egyházkerület is tudatában volt annak, hogy olyan tanárokat veszítenek el, akik – ha tovább maradnak – még fontos tudományos eredményekkel, kiváló szakírói teljesítménnyel és magas színvonalú oktatómunkával emelik az intézmény hírnevét. Ebből a nézőpontból – a pataki főiskolának mint értékőrző és -teremtő közösségnek a nézőpontjából – valóban sajnálatosnak tartható a fővárosba költözött tanárok munka- és lakóhelyváltása. Mindhárman űrt hagytak maguk után. Fájdó szívvel mondott le róluk a kollégium vezetősége, ez nemcsak onnan derül ki, hogy elmeneteliükről meleg hangú sorokban emlékeztek meg, hanem onnan is, hogy a *Sárospataki Lapok*ban még évekkel a távozásuk után is fel-felbukkan a nevük egy-egy hír kapcsán; pesti éveik alatt is érezhették, hogy Patakról figyelemmel kísérik a tevékenységüket, egykori kollégáik számon tartották a fővárosba került patakiak sikereit, büszkéek voltak rájuk. Bokor József és Székely György elhunytáról is tudósította az olvasóit a *Sárospataki Lapok* szerkesztősége, egy-egy rövid nekrológban tisztelegve emléküik előtt.⁴⁶ Ilyen értelemben halálukig Patakhöz tartoztak.

Ha nem a pataki főiskola szellemi rangját biztosító közösség nézőpontjából, hanem az egyes eltávozott tanárok nézőpontjából értékeljük az ősi kollégium elhagyását, akkor szükségszerűnek és felelősségteljesen meghozott döntésnek kell tartanunk mindhárom esetben a Patakkal való szakítást. Amennyit a pataki főiskola kínálni tudott számukra, az már részben instabil pozíciónak, részben szűk keretnek tűnt. Bokor esetében ugyan lett volna továbbra is működési tér Patakon, azonban olyan ívű pályát, mint amelyet Pesten befutott, a főiskola nem kínált számára. Azt az intenzív tudományszervezői, lexikonszerkesztői és szakmai közéleti tevékenységet, amelyet a fővárosban folytatott, Patakról lehetetlen lett volna kifejtetni. Horváth „menekülésszerűen” távozott az akadémiai tagozatról (és egyben a nagyközségből), mert eljelentéktelenedett az általa betöltött tanszék, és sejthető volt, hogy „elfogynak” előle a tanítandó tárgyak. Joggal érezhette, hogy nem lesz helye az akadémia struktúrájában. Hűtlenséget, hálátlanságot ezért is hiba lenne az ő esetében említeni, inkább bölcs előrelátásról, a helyzete józan mérlegeléséről, reális megítéléséről beszélhetünk. Az ugyan elképzelhető, hogy ha mégis marad, a főiskola a gimnáziumi tagozaton biztosított volna neki órákat. A pataki főiskola ilyen gesztusban megnyilvánuló lojalitásjuttalmazó attitűdjére a XIX. században is volt példa.

Székely György esetében részben hasonló motívumok játszhattak bele a távozásba, mint Horváthnál, hiszen olyan tárgyakat oktatott, amelyek a teológus- és a jogáshallgatók szemében a mellékes stúdiumok közé tartoztak. Az a tudat, hogy a diszciplínáit, amelyeknek ő szorgos és lelkes művelője volt, nem becsülik az értékük-

⁴⁶ Bokor József elhunytáról itt olvashatunk: Vegyes közlemények, *Sárospataki Lapok*, XIII. évf., 24–25. szám, 1917. június 17–14., 194. Székely György elhunytáról pedig itt: Vegyes közlemények, *Sárospataki Református Lapok*, XXIV. évf., 6. szám, 1929. február 3., 38–39.

nek megfelelően a hallgatók, mert úgy gondolják, a szakmai szocializációjuk szempontjából nincs jelentőségük, frusztráló lehetett hosszú távon. Pesten éppen ebben a tekintetben javult a helyzet. A polgári iskolai tanító-, illetve tanárképzésben Székely György tárgyai voltak a fő tantárgyak, ezeknek volt a legnagyobb súlya és tekintélye a hallgatók előtt. A pedagógia és a filozófia jelentőségét, valamint a kísérleti pszichológia eredményeinek hasznosságát a leendő polgári iskolai nevelők előtt nem kellett külön bizonygatni vagy hangsúlyozni, maguk a hallgatók is felismerték e tárgyak központi szerepét, s ennek megfelelően értékelték őket. Nem feledkezhetünk el arról sem, hogy a Magyar Paedagogiai Társaság és a Magyar Gyermektanulmányi Társaság is, amelyek munkájában Székely György részt vett, budapesti székhelyű egyesületek voltak. Ez is vonzerőt jelenthetett a nagyobb megbecsülés mellett. Nyilván a pesti egyetemen meghirdetett magántanári kollégiumait is könnyebb volt úgy megtartani, hogy nem Patakról kellett hetente Pestre utazgatnia, hanem helyben lakott.

Az egyes életutakat végigtekintve egy közös vonást még ki kell emelnünk a három bölcsészoktatóval kapcsolatban: mindhárman tudatában voltak a saját értéküknek, annak, hogy többre hivatottak a Patak által kínált szerepnél. Túlnttek a pataki főiskolán. Mindhármukban megvolt a váltáshoz szükséges bátorság és flexibilitás is. Voltak olyan kollégáik, akik hozzájuk hasonlóan irigylésre méltó képességekkel rendelkeztek, kimagaslóan tehetségesek voltak, mégsem merték megtenni ezt a súlyos és komoly lépést. Egy tény viszont az igazság kedvéért zárásként le kell szögeznünk: a XX. század elején korábbi jelentőségéből sokat vesztő nagyközség főiskolája nem egyedül volt felelős azért, hogy az elköltözött tanárok nem láttak Patakon olyan célokat és perspektívát maguk előtt, amely maradásra bírta volna őket.

Die Karriere und die Möglichkeiten der von Sárospatak nach Budapest umgezogenen Professoren im Zeitalter des Dualismus

Im Zeitalter des Dualismus verfügte die Sárospataker Theologische und Juristische Akademie auch über einige philosophische Lehrstühle. Unter den Professoren der philosophischen Fächer, die eigentlich Nebenfächer den Theologie- und Jurastudenten in der erwähnten Zeitperiode unterrichteten, können wir drei hervorragende Wissenschaftler finden, die um die Jahrhundertwende in die Hauptstadt umzogen. Joseph Bokor, der Professor für Philosophie und Pädagogik nahm im Jahre 1885 von Patak Abschied, Joseph Cyrill Horváth, der berühmte Literaturhistoriker verließ die Hochschule der Kleinstadt im Jahre 1905, und zwei Jahre später wurde auch Georg Székely, der Professor für Bildungsgeschichte und Philosophie der Sárospataker Akademie untreu. Die drei Professoren bauten eine neue Karriere in der Hauptstadt auf, wo sie als Privatdozenten an der Philosophischen Fakultät der Universität Vorlesungen hielten. Daneben arbeitete Joseph Bokor als Mittelschullehrer in einer Handelsschule, Joseph Cyrill Horváth bekam auch eine Stelle in einer Mittelschule, er wurde später zum Direktor einer Realschule ernannt,

Georg Székely wurde als Professor für Pädagogik und Philosophie an der Hochschule für Bürgerschullehrerbildung angestellt. Ihre Forschungsaktivität nahm in der Hauptstadt einen großen Schwung, sie bekamen neue Aufgaben im wissenschaftlichen Leben, ihre fachliche Bekanntheit steigerte sich schnell. Wenn sie in Sárospatak geblieben wären, wäre es ihnen nicht gelungen, ähnliche wissenschaftliche Erfolge zu erreichen und einen breiten Beziehungssystem auszubauen. Die „unvollständige Philosophische Akademie“ in Patak bot ihnen keine Chance auf weiteren Fortschritt, mehr Entwicklungsmöglichkeiten konnten sie in der Kleinstadt nicht finden. Während die Sárospataker Akademie um die Fortdauer unter bescheidenen Umständen kämpfte, wurden neue philosophische Lehrstühle an der Debrecener Akademie gegründet. Dort setzte sich eine umgekehrte Tendenz durch: auf der Basis der Philosophischen Akademie kam die Philosophische Fakultät der neu gegründeten Universität in einigen Jahren zustande.

// IDŐVONAL

HASILÓ JUDIT
SIPOS ISTVÁN

Hasilló Judit

A REFORMÁCIÓ ÜNNEPLÉSE 1917-BEN

A reformáció ötszázadik évfordulója nyomós indokot adott egy fontos kérdés megfogalmazására, mégpedig annak végiggondolására, hogy mi az tulajdonképpen, amit ma a magyar reformátusok ünnepelnek. Mit örököltünk elődeinktől abból, ami számukra fontos volt ebben az ünnepben, és mi az, amit ebből egymásnak és az eljövendő nemzedékeknek megőrizhetünk a reformáció emlékezetéből? A 400. évforduló emlékeit szemlélve jó képet kaphatunk a műfajok sokszínűségéről, ami a korszak sajátosságaiból következően éppúgy adott volt, mint ahogy a világi és egyházi megemlékezésekben is megjelentek az akkori történelem eseményeinek nyomai.

A diákköri versenyre benyújtott dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy mi vezetett eddig a sokszínűségig, illetve hogy nyomon követhető-e a százados ünneplések tradíciója a kezdetektől az 1917-es ünnepségéig? A kutatásom első időszakában a reformáció első három százados évforduló alkalmából megjelent kiadványokat, emlékkönyveket lapoztam fel, majd az egyházi folyóiratok híradásait, az emlékbeszédeket, imádságokat kíséreltem meg sorra venni. Ehhez a következő kérdéseim voltak:

1. Mikor ünnepelték a reformáció évfordulóját? (Ugyanis nem mindig október 31-én ünnepelték e jeles napot.)

2. Kik ünnepelhetik, és kiknek kellene megemlékezniük a reformáció eseményéről?

3. Hogyan, milyen keretek között, milyen formában ünnepelték az évek során a reformáció emléknapiját? (Istentiszteletek, emlékünnepségek liturgiája, beszédek, folyóiratcikkek, kiadványok emlékező formái, emléktáblák avatása stb.)

Most csak a negyedik százados ünnepre vonatkozó kutatás részeredményeit közlöm. A megvizsgált források alapján megállapítható, hogy néhány elem továbbélt minden ünneplésben, de valójában minden alkalommal

más-más tényezők játszottak szerepet az ünneplés kialakításában, megszervezésében. Ezt a négyszázadik jubileum ünneplésében már jól nyomon követhetjük, összehasonlítva azokat az előző százados ünnepeknek, a dolgozatomban megfogalmazott, itt csak utalásként megjelenő kérdések tényezőivel.

A négyszázadik évfordulót beárnyékolta az akkor még nagy háborúként emlegetett első világháború. Mégis, ahogy Takaró Géza írja le jubileumi kiadványában, még ilyenkor is volt, aki emlékezni tudott az Úr megtartó kegyelmére.

„Nem régen történt. Lángba borult a hamburgiak büszkesége, a Mihály-templom. Ezek nézték szívszorongva, amint a pusztító elem mohón körülnyaldosta már a tornyot is, amelynek ablakain be- és kiöltögette nyelvét. Kling-klang! ... Hirtelen megindult a harangjáték és a koromfekete füstből harsányan csendül ki az ismerős dallam: Ad-jatok hálát az Istennek... Ki tud-e váltani ilyen hangokat ez a világégés? Lángokon, összeomlásokon, égető sebek hörgő kínjain és gondok fojtogató füstjén át bír-e törni a hálaének? Negyedik éve ég a mi magyar földünk drága csipkebokra. És még sem emésztetett meg. Menjünk közel, hogy lássuk e nagy csudát, miért nem ég el. Még közelebb... Megálljatok! Oldjátok le előbb saruitokat! – hangzik felénk a lángokból. Félénken kérdezzük: Ki vagy? Én vagyok, a ti atyáitoknak Istene... Gránitból állítsunk emlékkövet. Vessük rá e számot: 1917, negyedik – talán utolsó – évét a háborúnak. És még valamit. Azt, amit Sámuel, mikor az ellenség megfutamodott. Vett egy követ és felállítá és Ében-Háézernek nevezte el, mert mondá: 'Eddig megsegített minket az Úr!'”¹

Különös hangsúlyt fektettek most arra, hogy a reformáció nem háborút, viszályt akart, és a reformátorok nem új vallást vagy új üdvözítőt hirdettek. Az eredeti evangélium tisztaságát akarták visszaállítani, és az anyagiasság és földi célok helyett a mennyei Atya dicsőségét előtérbe helyezni.²

Patay Károlynak a reformáció emlékére kiadott emlékalbumában olvasható, hogy arról is megemlékeztek, hogy milyen kiemelkedő számok hirdetik azt az erőt, melyet a református hitfelekezet a magyar nemzet történelmében képviselt a huszadik század kezdetén.³ Feljegyezték a református egyháztagok számát, és azt, hogy 5 egyházkerületnek 57 egyházmegyéjében, 2110 gyülekezetben élnek. Hasonlóan az elemi népiskoláink számát, azok fenntartásának éves becsült összegét, a tanköteles gyermekek számát, külön feltüntetve a leányiskolák adatait, illetve a tanító és nevelő-képző intézetekre vonatkozó számokat. Mindezt annak dicsőítéseként tették, hogy milyen komoly befolyása van a korabeli magyar reformátusságnak, hiszen az kiveszi a részét a magyar nemzet kulturális életéből és annak fejlesztéséből. S nemcsak az oktatás terén kiemelkedő a teljesítménye: a közalap az idegenben élő hitsorsosok-

¹ TAKARÓ Géza (szerk.): *Verbum Dei manet in aeternum, Emlékkönyv a reformáció négyszázados évfordulójára*, Budapest, Bethánia Egyesület, 1917, 3.

² Uo., 7.

³ PATAY Károly: *A 400 éves évfordulóra, Emlékalbum a reformáció négyszáz éves évfordulójára*, Budapest, Országos Ref. Sajtóiroda, 1917, 6.

nak is segített, missziói célra is szánták, s özvegy-, árva-, gyám- és nyugdíjintézet is működött ekkor. Megfogalmazta az írás, hogy négy évszázad küzdelmei, dicsőséges múltja tesznek bizonyosságot a reformátusság életképességéről, társadalmi, kulturális intézményeinek fejlesztő erejéről s szelleméről.

Mivel a 20. században már a hírközlés és az információk terjedése robbanásszerű fejlődésnek indult, ezt tudatosan kihasználták. Rengeteg publikáció született kifejezetten a reformáció ünnepének alkalmára, és szinte egész évben ennek kapcsán jelentek meg prédikációk, tanítások, tudományos, egyháztörténeti cikkek, zeneművek, stb.

Az Út című kolozsvári református folyóiratban például vasárnapi iskolai,⁴ ifjúsági, 17-18 évesek számára szóló tanítás jelent meg, mely arra hívta fel a fiatalok figyelmét, hogy mit jelent, hogy protestánsnak vallják magukat.⁵ Olyan kérdéseket taglalt, mint hogy mi különbözteti meg az egyházat a keresztyénségtől?, mi a klérus és laikus jellegzetessége?, ki az egyház feje?, és mit értünk üdvösségen? Úgy tűnik, valóban észben tartották a száz évvel azelőtti tanácsot, hogy a híveket, lehetőleg minél korábban, tanítással kell kivezetni a lelki kiskorúságból, mely minden korosztályt érint. Az Út szerkesztői ezen felül a reformátorok személyiségéről szóló összefoglaló egyháztörténeti tanítást jelentettek meg.⁶

Már október 30-ától kezdve gyűlések s ünnepségek követték egymást,⁷ ilyen rendezvény volt például az Országos Református Tanító- és Tanáregylet közgyűlése. Október 31-én országos jubileumi ünnepélyt tartottak Budapesten, melynek műsorában fellelhető volt Futó Zoltán Kálvin téri istentisztelete, valamint Raffay Sándoré a Deák téri evangélikus templomban. Sor került továbbá egy zsinati gyűlésre a városháza dísztermében, melynek megnyitásaként az *Erős vár a mi Istenünk* című lutheri éneket énekeltek, és dr. Baltazár Dezső tiszántúli püspök, a zsinat lelkészi elnöke imádkozott. A gyűlésen előterjesztett és elfogadott határozati javaslat a *Sárospataki Református Lapok* 1917/44–45. számában is olvasható.⁸ Megnyitó beszédet Prónay Dezső ágostai evangélikus egyetemes felügyelő tartott, Kapi Béla dunántúli evangélikus püspök beszélt arról, hogy mit adott a világnak a reformáció, a reformáció jövőre vonatkozó feladatairól pedig Szilassy Aladár szólt. Az ünnepélyt a Himnusz eléneklésével fejezték be.⁹

Ezt követte a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság díszgyűlése, másnap az évi rendes közgyűlése, november elsején pedig az Újvárosháza tanácstermében az Országos Evangéliumi Protestáns Szövetség tartotta meg alakuló ülését, mindezt az uniós törekvések jegyében. Az eseménysor november 2-án zárult, délelőtt a Kálvin téri templomban az Országos Református Lelkészegyesület istentiszteletével és a református tábori lelkészek konferenciájával.¹⁰ Az istentisztelet liturgusai sorában olyan ne-

⁴ Az Út, 1917/7–8, 212–216.

⁵ Uo., 207–212.

⁶ Uo., 203–207.

⁷ Sárospataki Református Lapok, 1917/44–45, 314.

⁸ Uo.

⁹ Lelkészegyesület, 1917. október 13., 483.

¹⁰ Lelkészegyesület, 1917/42, 458.

vek szerepelnek, mint Futó Zoltán szentesi esperes, gróf Degenfeld József és dr. Baltazár Dezső, Sass Béla, Raffay Sándor, Mágócsi Dietz Sándor és Radvánszky Albert.¹¹

Debrecenben először az október 31-i templomi ünnepi istentisztelet keretében tartottak ünnepélyt a Hittanszaki Önképzőkör bevonásával, a gályarabok szobrát megkoszorúzták, majd a kollégiumban folytatták az ünnepelést, és Könyves Tóth Kálmán tartotta az egyházi beszédet. A gályarabok szobrának megkoszorúzása a reformációs ünnepségsorozat keretében egy érdekes tényezőre mutat rá, ami a négyszázadik évfordulót jellemzi, és amely az előző századokban nem volt ennyire szembevetően megfigyelhető. A magyar reformátusság életének voltak ugyanis egyéb, jelentős eseményei, melyek mindeddig feledésbe merültek, viszont ez időre már számos, történelmünket meghatározó történetet kapcsoltak egybe, mely azt feltétlenül jelezte, hogy milyen események hatottak a reformátusság önmeghatározására, s ezáltal az ünnepek formájára, stílusára.

Protestáns estélyeket is szerveztek a reformáció emlékére, november 17-én *A reformáció hatása a tudományra* címmel Erdős József debreceni egyháztörténész tartott megnyitót, november 24-én *A reformáció hatása a társadalmi és kulturális életre* címmel Szeberényi Lajos József evangélikus lelkész, majd december 7-én *A reformáció hatása a jellemre* címmel Baltazár Dezső püspök tartott előadást. S. Szabó József Tompa Mihályról emlékezett meg, az estélyek zenei háttéréről a Kántus és a debreceni dalárdák gondoskodtak. A Debreceni Református Kollégium és a Debreceni Protestáns Irodalmi Kör ünnepélyeinek csúcspontja a november 4-i délelőtti 9 órás istentisztelet volt a Nagytemplomban, melyen énekelték a 37. és a 46. zsoltárt, énekelt a főiskola énekkara és Wagner átiratában adta elő az *Erős vár a mi Istenünket*, az imát és az ünnepi beszédet pedig Veress István református Tanítóképző Intézeti igazgató tartotta. Ugyanaz nap délután 5 órakor a kollégium dísztermében a D. P. I. Kör és a Hittanszaki Önképző Társulat tartott ünnepélyt, Lencz Géza megnyitójával és Rugonfalvi Kiss István egyetemi tanár ünnepi beszédével. November 11-én az ifjúság ünnepelésével folytatódott a sorozat: ifjúsági istentiszteletet tartottak a kollégiumi Oratoriumban Tankó Béla beszédével, majd az ünnepség után felvonult az ifjúság a gályarabok oszlopának megkoszorúzására. Délután a főgimnázium diákjai tartottak ünnepséget a tornacsarnokukban, ahol a gimnázium vegyeskara előadott egy Dévai Mátyásról szóló históriás éneket, és S. Szabó József mondott beszédet. Szegedi Kis István *Jövel, Szentlélek Isten* kezdetű éneke sem maradhatott ki az énekek sorából. Meghosszabbítva az ünnepi hangulatot, a debreceni kollégium még november 18-án, 24-én és december 7-én is tartott megemlékezéseket, beszédeket és énekes zenés szolgálatokat.¹²

A Sárospataki Főiskola programjai november 4-én vették kezdetüket, délelőtti 10 órás istentisztelettel, és a sárospataki egyházközséggel együttesen tartottak ünnepélyt, melyen a beszédet Makkai Sándor teológiai akadémiai tanár tartotta. Délután 5-kor a főiskolai tápintézet helyiségében emlékünnepeket tartottak, melyen Rohoska

¹¹ Uo., 430.

¹² *Lelkészegyesület*, 1917/44, 488.

József teológiai akadémiai tanár mondott beszédet *A folytonos reformáció* címmel. Ezenkívül a *Lelkészegyesület* című folyóirat tudósít arról, hogy a főünnepély előtt és után, alkalmi istentiszteletekkel és szavalatokkal, ének- és zeneszámokkal egybekötve előadásokat rendezett a sárospataki főiskola.

Nehéz idők jártak ekkor a pataki főiskola felett, hiszen ekkoriban arról folyt a vita, hogy áthelyezzék-e a sárospataki főiskolát Miskolcra vagy sem. Végül úgy döntöttek, hogy nem lenne méltó az ünnephez, ha épp 1917-ben szűnne meg a nagy múltú pataki főiskola.¹³ Ehelyett a Tiszáninneni Református Egyházkerület határozatot adott ki arról, hogy mi lesz a méltó módja az ünneplésnek. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*ban megjelent cikk már arról elmélkedett, hogy új reformációra van szükség. Reformáltunk-e a régi reformáció óta? Mit hagyunk örökölni a következő 400 év generációinak? A patakiak ezt igen komolyan fontolóra vették, és ennek megfelelően készültek a jubileumi esztendőre. Az inspiráló tervezet a *Sárospataki Református Lapok* 1916. július 9-i számában jelent meg.¹⁴ A lényege az volt, hogy irodalmi vállalkozásba kezdjenek a protestáns irodalmi kultúra fellendítése céljából. Ebben pedig Sárospataki Főiskola kötelességének érezte, hogy elől járjon, mondván:

„azt a főiskolát, mely csaknem négyszázadon át a magyar kultúrának egyik világitó oszlopa, büszkesége volt, melynek minden kövéhez a Perényiek, a Rákócziak, a Lorántffy Zsuzsanna, a báró Vayak, a Mocsáry, a Horváth Mária, a Mudrány András s az ezekkel rokon családok édes emléke tapad, akiknek áldott emlékezetét, ha az emberi hálátlanság elfeledné, azoknak a köveknek kellene kiáltaniok, - amely főiskola az üldözések, az erőszak jogtipró hatalma alatt hajléktalanul az ország egyik részétől a másikig szorítva is fennállott s az ősök emléke által megszentelt kövekhez mindig vissza-visszatért, mely a hazának, a református egyháznak, a társadalomnak a múltban, a jelenben annyi hasznos s munkás tagot adott, az ősi helyről elhelyeztetni nem engedi, azt továbbra is fenntartja – fejleszti...”¹⁵

Hangsúlyos tehát ekkor az a gondolat, hogy a sok támadás és hányattatás ellenére mindig kitart, aki Istentől kapott hivatásának biztos tudatában van – legyen az pataki diák, oktató, vagy bármely magyar keresztyén ember. Visszautalt ez a gondolat az elmúlt évszázadok nehéz időszakjaira, az akkor élt neves emberekre, akik a református egyházat építették. Ez pedig – vélelmezték – a létjogosultságát erősíti annak a felekezetnek, mely akkor már 400 éve, és azóta is él, Isten megtartó kegyelme által. Ezen kívül szóltak az internátusi helyek létesítéséről mint célról, hogy a nehéz sorsú diákoknak legyen lehetőségük ott tanulni, és „így Sárospatak továbbra is a szegények iskolája lehessen”.¹⁶

¹³ *Sárospataki Református Lapok*, 1916/23., 177.

¹⁴ *Sárospataki Református Lapok*, 1916/28., 201.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

A Pápai Református Főiskola a nagy idők emlékezetére szavalatokkal, ének- és zeneszámokkal egybekötött előadásokat szervezett. Október 31-én Pongrácz József a reformáció okairól, november 11-én pedig Vass Vince teológiai akadémiai tanár *A reformáció hatásai az erkölcsiségre* címmel tartott beszédet. Ezt követte november 25-én Rác Kálmán főgimnáziumi tanárnak a beszéde a reformáció nevelésre gyakorolt hatásáról, és december 9-én Szűcs Dezsőé, aki a reformáció és a szellemi fejlődés kapcsolatáról beszélt. Következő év januárjában is folytatódtak a reformációval kapcsolatos beszédek, mégpedig Trócsányi Dezső *Reformáció és társadalmi haladás* és Czeglédy Sándor *A reformáció jövője* című előadásával.

A szekszárdi egyházzal kapcsolatban találtam egy érdekes megmozdulást, ahol egész különleges módon ünnepeltek: az összegyülekezés és együtt éneklés mellett a presbitérium elhatározta, hogy jubileumi egyházfenntartási alapot létesít, melynek kamatai a reformáció ötszázadik évfordulójáig folyamatosan tőkésítendőek. Emellett alapítványt és a háborúban hősi halált halt egyháztagok emlékére márványtáblát állíttatott a templom homlokzatára.

Rimaszombaton november 4-én kezdődött az ünnep, Búzi Márton esperes imádságával és Czinke István prédikációjával, a 2Mózes 3,1–13 alapján. Műemléket állítottak továbbá Harsányi István volt rimaszombati gályarab lelkész és hitvalló társainak emlékére, melynek felavató beszédét a helybéli születésű, de debreceni tanár, S. Szabó József mondta el.

A marosvásárhelyi ifjúság előtt beszédet olvastak fel 1917. április 29-én, mellyel annak célkitűzése szerint a nagy világfelfordulás, a I. világháború borzalmait ellenére az Isten megtartó kegyelmét kívánták erősíteni a tanuló ifjúságban. A nagy diszharmóniában harmóniát, toleranciát is találhattak, hiszen felekezetek közötti együttműködések születtek a szükséghelyzetek nyomán. Gaál Gusztáv kollégiumigazgató kezdeményezésére a reformáció értékeiről Marosvásárhelyen sorozatos előadásokat tartottak, melyek előadói Kovács László eperjesi, ifj. Kiss Lajos görgényi főjegyző és Széll Jakab görgényi tanügyi előadó voltak.¹⁷ Ezzel a beszéddel az unióra való törekvést is felvetették az érdeklődők számára, mely Németországban a háromszázados évfordulók elindult, amikor a király 1817. szeptember 27-én felszólította a szuperintendenseket, zsinatokat és konzisztóriumokat a két egyház (lutheri és kálvini) egyesítésének munkájára. Nem akarta, hogy egybeolvadjon a kettő, viszont azt igen, hogy a közös alapra hivatkozva egy megújított evangéliumi keresztyén egyházat képezzenek. Eztán 1817. október 31-én Berlinben ünnepélyesen kihirdették az uniót, közösen szegték meg a kenyeret a két felekezet hívei. Magyarországon az első ilyen törekvés Vay József nevéhez köthető az 1840-es években, azonban a '48-as események mindezt megghiúsították. Viszont ez a törekvés „nem halt meg, csupán alszik” – írja a *Lelkészegyesület* című folyóirat cikke, hiszen létezett a rimaszombati egyesült főgimnázium, a magyar Protestáns Irodalmi Társaság, a Valláseggyenlőségi Szövetség, amelyek képében ez a mag ott szunnyadt a felszín alatt.¹⁸

¹⁷ CSEMKE Ferenc: A 400 éves évforduló és az Unió, *Lelkészegyesület*, 1917. június 9., 283.

¹⁸ Uo., 295.

A kolozsvári református egyház szintén október 31-én tartotta a hitújítás 400. évfordulójára rendezett ünnepséget, gyermek- és felnőtt istentiszteletekkel, emlékbeszédekkel, énekekkel és szavalatokkal.¹⁹

Az erdélyi száz evangélikus egyház azonban elhalasztotta a jubileumot, és az egész egyház nevében nagyobb ünnepségeket nem rendezett, és közölték, hogy a háború után fogják megülni azt. Helyi megemlékezések azonban előfordultak néhány erdélyi településen is.²⁰

Új kiadványok is születtek a jubileumi esztendő buzdításának eredményeként, mint az *Erős várunk nekünk az Isten, Emlékfüzet a reformáció 400 éves évfordulójára*, az iskolákban tartandó emlékünnepek teljes programjával.²¹ Az Uray Sándor-féle *Emlékkönyv a reformáció 400 éves évfordulójára* tartalmazza többek között a reformáció történetét és Kálvin életrajzát.²²

Szintén szép vállalkozás Benkő József *Múlt, Jelen és Jövő – Egyházi beszéd a reformáció 400 éves évfordulójára* című írása, mely 1917. október 31-től 1917. október 31-ig követi végig a reformáció eseményeit. Ez a szövege a máramarosi–ugocsai református egyházmegye jubileumi prédikáció pályázatának nyertes beszéde.²³ Hasonló indíttatással született verseskötetről is tudunk: Baja Mihálynak, az Amerikából hazatért lelkész-költőnek az *Énekek a Sionról* című kiadványa 1917 októberének közepén jelent meg Debrecenben. Pályázati hirdetések jelentek meg például egy ünnepi óda írására, amit a sárospataki református főiskola igazgatósága hirdetett meg, melyben a főiskola múltbeli és akkor ott tanuló diákjai egyaránt részt vehettek. A pályadíj 100 korona volt. Ennek a pályázatnak lett nyertes műve Pótor Elemér *A reformatió 400-ik évfordulóján* című költeménye.²⁴

S ezeken kívül még felsorolni is nehéz azoknak az emlékkönyveknek, albumoknak, újságcikkeknek s tudósításoknak a sorát, melyek mind a reformáció négyszázadik jubileumáról szóló emlékeinket gazdagítják. Mindez valójában a teljesség igénye nélküli bemutatása annak a szerteágazó szöveghálónak, mely a reformáció négyszázadik jubileumát jeleníti meg. Kutatásom során a forrásokból láthatóan a Sárospatakon megjelent kiadványokhoz jutottam hozzá főként, ezért képezik ezek hangsúlyosabb részét a cikkemnek. Az ünnepi programokon keresztül megfigyelhető az a nyitottság és sokszínűség, mely a technikai, tudományos és kulturális fejlődések időszakát jellemezte. A háború és a különböző fenyegetettségek ellenére fennmaradó és élni akaró sárospataki főiskola, és az ünnepségek megtartását övező csendes, de annál nyilvánvalóbb lelkesedés mutatja, hogy a reformátusok igazán bátran kiálltak a világ elé, és vallották meg hitüket és reménységüket a reformációban.

¹⁹ *Lelkészgyesület*, i. m., 491.

²⁰ Uo., 430.

²¹ *Lelkészgyesület*, 1917. június 9., 251.

²² S. SZABÓ József (szerk.): *A magyar reformáció könyve*, Debrecen, 1917; URAY Sándor: *Emlékkönyv a ref. négy-száz éves jubileumára*, Debrecen, 1917.

²³ BENKŐ Viktor: *Múlt, Jelen és Jövő, Egyházi beszéd a reformáció 400 éves évfordulójára*, Debrecen, 1917.

²⁴ *Lelkészgyesület*, 1917/44, 474.

Sipos István

PALUMBY GYULA (1912–2003) PATAKI TANÁR PORTRÉJA

15 éve hunyt el Palumby Gyula, a sárospataki gimnázium történelemtanára, akire jó szívvvel emlékezik egykori diákja, ugyanazon gimnáziumnak mára nyugalmazott oktatója, Sipos István.

1912. május 12-én született Bélapátfalván a család hetedik gyermekeként. Édesapját, aki a MÁV alkalmazottja volt, idővel Mádra helyezték: „a mádi elemi iskolában kezdtem az írás-olvasás tudományát elsajátítani” – mondta Palumby Gyula egy interjúbán, majd így folytatta: „A gimnázium két első osztályát református létemre a szegedi piarista gimnáziumban kezdtem, mert Szegeden volt a vasutasoknak internátusa. Nagyon megszerettem az ottani paptanárokat, s lehet, hogy hatásukra lettem – csak éppen református kiadásban – lelkész-tanár latin és történelem szakon. [...] 1924-ben hazahoztak Szegedről, a pataki kollégium gimnáziumának III. osztályába írtattak. Ettől az időtől kezdve mind a mai napig a pataki alma matert valósággal második édesanyámnak, szellemi szülőmnnek tartom. Elvégeztem a teológiát, lelkipásztor lettem, majd egyéves ösztöndíjjal a wittenbergi egyetemen tanultam,¹ aztán Debrecenben szereztem meg a tanári oklevelet (*történelem-latin*). 1938 szeptemberében már a pataki kollégium gimnáziumában tanítottam.”²

1940-ben megnősült, Dr. Mátyás Ernő teológiai professzor Judit nevű leányával kötött házasságot. 1944-ben behívták tábori szolgálatra Nyíregyházára. Onnan Budapestre került, ahol a Svéd Vöröskeresztnél végzett munkája során Wallenberg svéd diplomatával

¹ A beiratkozása ideje: Halle – Wittenberg, 1935. jún. 24. A cikkben idézett adatok nagy része (fényképek, újságcikkek, iskolai bizonyítványok, visszaemlékezések fénymásolatai) Halmosné Palumby Eszter (Palumby Gyula leánya) révén jutottak a kezemhez.

² FARAGÓ Lajos: A hét embere, Palumby Gyula, a kitüntetett pedagógus, *Észak-Magyarország*, 1997.

is kapcsolatba került. A Gestapo tevékenységeiért letartóztatta, de 1945-ben már visszatérhetett Sárospatakra. Itt folytatta tanári munkáját 1952-ig, a kollégium államosításáig.

A világháborút követő nehéz gazdasági körülmények között igazgatója volt a Humán Internátusnak, és megválasztották a kollégium Gazdasági Választmánya elnökévé. De szervezte a partikulákat, a „fiókgimnáziumokat” is. „Megszervezte a Pataki Diákcéh-et, mely egyrészt a diákokat önálló gazdálkodásra tanította, másrészt kapcsolatot épített ki a városi iparosokkal, és a gimnázium diákjait ily módon összehozta az ipari tanoncokkal és tanulókkal.”³

„A pataki kollégium államosítása után ’önkéntes száműzöttként’ Miskolcra (*Diósgyőrbe*), a Kilián György Gimnáziumba került, ahová magával hozta a pataki hagyományokat, a pataki szellemet.”⁴ A diósgyőri gimnáziumban igazgatóhelyettesként (1952–1969), majd igazgatóként (1969–1974) is dolgozott mindegyik kollégája meglegedése és kiváló munkájának elismerése mellett. Fábián József, a gimnázium nyugalmazott tanára így emlékezett vissza erre az időszakra: „Munkájában kiváló szervező- és kapcsolatteremtő képessége, nagy munkabírása is segítette. Számára ismeretlen volt a megoldhatatlan feladat.”⁵

A Gyula bácsi 90. születésnapjára rendezett ünnepségen a Diósgyőri Gimnázium akkori igazgatója, Péter Barnabás által elmondott köszöntő beszédből idézek: „Palumby Gyulának óriási szerepe volt abban, hogy gimnáziumunk itt, Diósgyőrben az indulástól kezdve a szó legjobb értelmében igazi gimnáziumként működjék, hiszen Demeter Gyula tanártársával együtt a sárospataki szellemiséget valósította meg. Jeles hagyományok bevezetése fűződik a nevéhez. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy az aggteleki cseppkőbarlangban legelőször a mi iskolánk szervezett komolyzenei koncertet a Gyula bácsi kezdeményezésére.”⁶

Az újságcikk írója az igazgatói köszöntés alapján a következő mondatokban foglalta össze Gyula bácsi korábbi tevékenységeit: „Szavai nyomán szépen sorjázta azok a további kezdeményezések, amelyekre ma is büszke a gimnázium. Ilyen volt a balatonfenyvesi tábor területének megszerzése, majd felépítése, igénybe véve a kohászat segítségét is. [...] Ebben az időszakban a gimnázium épülete teljesen megújult és bővült, a pincklubból valódi klub lett, és ő szervezte azokat a budapesti színházlátogatásokat, amelyeken az egész iskola részt vett. De felejtethetetlenek a nagy kirándulások is, melyeken diákok, szülők és tanárok egyaránt részt vettek. A nyugdíjas években sem szakadt meg kapcsolata az iskolával, volt munkatársaival. Örökre emlékeztetése maradtak a tapolcai találkozások, melyeken mint nagyszerű házigazda, az egész tantestületet vendégül látta. De az ő nevéhez fűződik az iskola életével foglalkozó könyvsorozat megírása és szerkesztése is.”⁷

³ BENKE György: Palumby Gyula, in BENKE György, PÓLOS László, SZABÓ Csaba (szerk.), *Pataki tanáraink (1931–1952)*, Sárospatak, 2005, 123–124.

⁴ FARAGÓ: A hét embere.

⁵ FÁBIÁN József: Búcsúzunk – Palumby Gyula emlékére, *Észak-Magyarország*, 2003. nov. 19.

⁶ (PAULOVITS): Gyula bácsi 90 éves, *Déli Hírlap*, 2002. május 11.

⁷ Uo.

Szerteágazó, gazdag tevékenységének elismerését számos városi, országos szintű kitüntetés is bizonyítja. Ezek közül sorolok fel néhányat. 1941-ben hitéleti tevékenységéért és „feddhetetlen” életmódjáért elismerő oklevelet kapott, amelyet a tiszánineni református egyházkerület püspöke, Farkas István és a kerület lelkészi főjegyzője hitelesítettek. Oklevelet kapott „a Dr. Peja Győző emlékgyűrű adományozásáról”, melyet a „Dr. Peja Győző Emlékgyűrű Alapítvány” alapítója és kuratóriumának elnöke írt alá.⁸ A nyugalmazott gimnáziumi igazgató pedagógusi munkásságának elismeréséért 1997-ben a Parlamentben vette át a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztje kitüntetését.

Munkásságáról és kitüntetéseiről Palumby Gyula ekként szólt. „Számomra igen nagy megtiszteltetés volt, hogy 16 évig dolgoztam Peja Győző Kossuth-díjas kandidátus, iskolaigazgató helyetteseként, majd 1968-tól utódja lehettem az iskolavezetői poszton. Amit tudtam, igyekeztem megtenni a pedagógustársaimért is. [...] Két hobbim van! Az egyik változatlanul Patak. Lélekben állandóan Sárospatak 'babiloni fogságában' élve szervezem, vezetem Miskolcon a pataki baráti társaságot. Munkásságom elismeréseként Sárospataktól megkaptam a Pro Urbe-kitüntetést, ami kimondhatatlan örömet jelent számomra. A másik hobbim a Kilián Gimnázium. A ballagás napján – ami éppen egybeesett 85.születésnapommal – kaptam meg tőlük a Peja Győző-emlékgyűrűt.”⁹

„A jó szóval oktasd, játszani is engedd” elv alapján a tanulmányi fegyelem és színvonal megtartásán túl a színes, változatos diákélet híve volt: „Tanár és diák számára egyaránt mozgalmas élet zajlott, amely cselekvésre sarkallt, kevés helyet hagyva a szélárnyékot kedvelőknek. [...] Nyugdíjazása után sem tudott tétlenkedni: hosszú éveken át sikeres idegvezetőként kalauzolta a szerencsés csoportokat Európa sok országában.”¹⁰

Egy régi diósgyőri tanítványa, Simon István ekként emlékezett rá: „A Gimnázium és a Technikum tanári kara is átvette az Ő szellemét, a kötelesség tudás, az emberség, az emberszeretet, az egymás segítése és minden pozitív jótulajdonságok terén. Öröm volt itt diáknak lenni, legyen az tizenéves gimnazista, vagy ötvenes technikumi hallgató. Sok esetben találkozom olyan emberekkel, akivel csak látásból ismertük egymást, mert másik osztályba járt. Majd megszólítjuk egymást, hogy emlékszem rád. Te is a Palumby egyetemre jártál [...]. [A]z összes történelem óra anyagát a humorral átszöve tanította. Ezért lehetett azt könnyedén megtanulni, és ezért emlékezem rá még ma is. Ő a történelmet még azzal is megszerettette, aki soha nem szerette a történelmet. Neki különleges pedagógiája volt.”¹¹

Az előbb leírtak már a miskolci „önkéntes száműzetés” előtt, itt Patakon is jellemezték Gyula bácsit. Én magam, jelen arcképvázlat írója is tanítványa voltam az 1950–1951-es és az 1951–1952-es tanévben. Osztályfőnököm és történelemtaná-

⁸ Oklevél a Dr. Peja Győző Emlékgyűrű adományozásáról (Miskolc, 1997. május 9.).

⁹ NN.: Pedagógusok kitüntetése, *Népszabadság – Magyar tükkör*, 1997. május 30.

¹⁰ Uo.

¹¹ SIMON István: *Emlékezés Palumby Gyulára* (kézirat).

rom volt. Emberi és tanítási módszereit megjegyeztem, és tanári pályám során sikeresen alkalmaztam. Mindent meg lehetett vele beszélni tisztelettel és emberi hangon. Egyetlen esetre sem emlékszem, hogy bármelyik osztálytársam tiszteletlenül vagy sértő hangon beszélt volna vele. Többször is elmondta: „Gyerekek, velem mindent meg lehet beszélni! Nekem bivalybőr van a képemen, és vasvillával sem tudtok megsérteni!” A történelmet valóban úgy tanította, ahogyan Simon István is leírta. Minden történelmi eseményhez fűzött valamilyen humoros megjegyzést, ezért a tananyagot könnyen megjegyeztük.

Volt egy nagyon emlékezetes óránk. Meg akartuk viccelni Gyula bácsit, de teljes mértékben „öngólt” rúgtunk. Harmadikosok voltunk, és április 1-jén a következőt csináltuk. A tanári asztalt a terem végébe vittük, a táblát lekasztottuk, és az egyik végét az asztalra tettük, a másikat pedig a falhoz támasztottuk. Az összes padot megfordítottuk, tehát az egész terem berendezése 180° fordulatot tett. Kíváncsian vártuk, hogy Gyula bátyánk – mert így szólítottuk, a tanár úr megszólítás tiltva volt – mit fog szólni a változáshoz. Enyhén szólva ajakra huppantunk, mert a meglepődöttségnek a nyomát sem láttuk rajta. Fellépett az asztalra és így írta a táblára a következő tananyag vázlatát. Egyetlen szóval sem kérdezte, hogy miért csináltuk ezt a felfordulást.

Sajnos, életének 92. évében eltávozott tőlünk. Demeter Gyula, egyik barátja és tanártársa így emlékezett meg róla: „Pataki diák volt ízig-vérig. Annak ellenére, hogy nem is itt indult, és nem is itt ért véget munkássága és élete, de haló porai pataki földben pihennek a nagy elődök és ősök sorában.”¹²

¹² Demeter Gyula: *In memoriam Palumby Gyula = Tanúim lesztek. Emlékkönyv. Vallomások, megemlékezések Sárospatakról és a 465. éves Református Kollégiumról, a magyar honfoglalás 1100. évében*, szerk. Deák Gábor, Demeter Gyula, Simonné Gajda Edit, Miskolc, Pataki Diákok Miskolci Baráti Társasága, 1996.

SZEMLE

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Kovács I. Gábor (szerk.): *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása.*

Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944,

III. kötet, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016. 356 oldal

Az ELTE Történeti Szociológia Tanszékének gondozásában 2012-ben újraindult a *Történeti elitkutatások – Historical Elite Research* sorozat, amelynek első hét darabja 1990–1993 között látott napvilágot. A legutóbb megjelent 8., 9. és 10. kötetek a polgári korszak magyarországi egyetemi tanárainak archontológiai és prozopográfiai adatbázisa eddig sajtó alá rendezett biográfiáit tartalmazzák. Az 1848. április 11. és 1944. október 15. között működött 1044 egyetemi tanár életrajzi adattárának és életútleírásának grandiózus feladatát vállaló programvezető, Kovács I. Gábor azt a célt tűzte ki maga elé, hogy soha nem látott részletességgel világítja át a professzori pályaképeket. A *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* sorozat eddig megjelent három kötetét alapvetően ő írta és szerkesztette (Kiss Zsuzsanna és Takács Árpád közreműködésével). Az első: *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok* (2012, 176 o.); a második: *Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hit-tudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása* (2014, 222 o.); a harmadik: *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása* (2016, 356 o.). Az első kötet címére egyesek talán felkapták a fejüket, de a meglepőnek tűnő csoportosítás kizárólag a felekezeti hovatartozásra mint rendező elvre utal. A professzorok társadalmi helyzetét és a korabeli oktatásigazgatás vallási meghatározottságát tekintve ez feltétlenül indokolt. A szigorú iskolafenntartói szabályok idézték elő például a tanárok gyakori felekezetváltásait. Csak példaként említünk két akademikust (akik egyébként nem lettek kinevezett egyetemi tanárok): az izraelita Ballagi Mór előbb evangélikus, majd református hitre tért át, s lett a budapesti református teológia egyik alapító és vezető tanára, Horváth Cyrill pedig cisztercita rendtagból vált reformátussá, hogy aztán nyugdíjazásakor rekatolizáljon. Nem véletlen, hogy a kultuszárca hivatalos nevében a vallásügy megelőzte a közoktatásügyet.

Az első kötet markánsan lehatárolható személyi köre 67 professzorra terjed ki. Ide tartoznak a születésüknél fogva izraelita vallásúak, köztük azok is, akik később más felekezetre vagy felekezeten kívüli státuszba tértek át, illetve akik a szülők korábbi áttérése miatt eleve más vallásba születtek. A második kötet jól lehatárolható (s az 1944-es időhatárt indokoltan meghaladó) tanintézeti keretét a Debreceni Egyetem megnyitásának 2014-ben ünnepelt centenáriuma határozta meg: a könyv az évfordulót figyelembe véve jelent meg, 20 professzort – köztük egy 1947-ben kinevezettet

is – tartalmazva. A harmadik kötet folytatta a református vonalat, de egyházkerületi származási oldalról, ebben 19 személy található. Összességében 105 életrajz látott eddig napvilágot (Soós Béla egyháztörténész a II. és III. kötetben egyaránt szerepel). A teljes vizsgált mintához képest ez még szerény, 10%-os arány, de arra mindenképpen alkalmas, hogy a sorozat jelentőségét alátámassza. A kálvinista mintaarány szintén alacsony: 1848–1944 között 183 református vallású professzor kapott katedrát, ehhez képest a II. és III. kötet egyelőre 38 személyt mutat be.

A polgári korszak 1044 professzorának fogalmi meghatározásakor a szerkesztő azon nyilvános rendkívüli és nyilvános rendes egyetemi tanárok sokaságát tekintette mintának, akiknek kinevezésére 1848 áprilisa és 1944 októbere között került sor, továbbá akiket 1848 áprilisa előtt neveztek ki, de ezt követően is működtek. Helyet kapott az őszirózsás forradalom alatt az egyetemi autonómia megkerülésével kinevezett, emiatt utóbb státuszától megfosztott hét professzor is (mint Jászi Oszkár vagy Varga Jenő), de nem tartoznak ide a Tanácsköztársaság alatt kinevezettek, mert nem voltak felesküdvé és beiktatva. Nem részei az 1044 fős listának az egyetemi magántanárok és a címzetes professzorok sem.

Az archontológiai összefoglaláson túlmutató prozopográfiai dokumentáció a családtörténet meghatározó adatait a dédszülőkig visszamenőleg tárja fel. Ezt követik az iskolák, külföldi ösztöndíjak és tudományos fokozatok, majd a fontosabb dátumokat napra pontosan jelölő életútleírás, végül a tudományos, szerkesztőségi, közéleti, egyházi szervezeti tagságok, politikai szerepek, kitüntetések és jövedelmi-vagyoni viszonyok. Terjedelmi okok miatt a három kötet szerkezete nem teljesen egyforma. Az elsőből még hiányoznak a részletes életútleírások (igaz, ez a kötet címéből is kiderül); személyenkénti irodalomjegyzék pedig csak a második kötetben szerepel.

A kötetekben többféle kiegészítő szöveg olvasható. Ezek egyfelől a kutatás formai jegyeivel kapcsolatos bevezető, forrástani és módszertani közlemények. Másrészről – és ez mutatja a kutatás adatbázisokon túlmutató jelentőségét – a professzorok kinevezési gyakorlatáról, a professzorok rekrutációjának családtörténeti, generációs és iskoláztatási összefüggéseiről, a református egyházkerületekről mint művelődési alakzatokról szóló áttekintő és elemző tanulmányok.

A legutóbbi, régiókkal kapcsolatos kötet bővebb elemzést is megérdemel. A cím (*Sárospatak erőterében*) tökéletesen szabatos. Nem pusztán egykori pataki diákokról van ugyanis szó, hanem olyan későbbi professzorokról, akiknek származását, családi hátterét és neveltetési környezetét a pataki iskola (alapvetően tiszáninneni református egyházkerületi hatókörű) kisugárzása határozta meg. Így válik érthetővé, hogy a debreceni teológia tanáiról szóló második kötetből a gömöri gyökerekkel rendelkező Soós Béla miért kapott helyet „Sárospatak erőterében” (is), míg a szabolcsi származású Pokoly József, illetve erdélyi hátterű Zoványi Jenő (bár mindketten pataki diákok voltak) nem. A tiszáninneni kisugárzásban Sárospatak szerepe meghatározó: az életrajzokból kiderül, hogy a nem itt diákoskodók felmenői között is rendre pataki diákok bukkannak fel. Nem beszélve az olyan közvetlen hatásról, mint akiknek édesapja a pataki kollégium tanára volt (Buza László, Finkey Ferenc, Finkey József,

Kérészy Zoltán, Kiss Árpád, Mitrovics Gyula). A kohéziót a közös családi gyökök is erősítették: négyen a Szádeczky-Kardoss-családot (Lajos, Gyula, Tibor, Elemér), ketten a Finkey-családot (Ferenc, József) képviselik. Rokonsági kapcsolatok más esetekben is kimutathatók, mint Buza László és Szádeczky-Kardoss Gyula vagy Kérészy Zoltán és Kiss Árpád között.

Figyelmet érdemel a tudományágak sokszínűsége. A 19 tiszáninneni származású egyetemi tanár között a társadalomtudományok dominálnak (nyolc jogász, két történész és egy esztéta), míg a természettudományt két-két orvos, geológus, illetve mérnök, valamint egy-egy botanikus és vegyész képviseli. Ha figyelembe vesszük, hogy közülük 11 főt (Bernát István, Buza László, Csik Lajos, Finkey Ferenc, Finkey József, Györfly István, Kiss Árpád, Mitrovics Gyula, Szádeczky-Kardoss Elemér, Szádeczky-Kardoss Lajos, Vécsey Tamás) megválasztották az MTA tagjává, az olvasó óhatatlanul igazolva látja Max Weber alapművének fő mondanivalóját a választott hivatás sikeres művelésének protestáns etikai alapjairól. Nem kevésbé tanulságosak a professzorok 1945 utáni életútjai. A szovjetizált tudománypolitika egyeseket továbbra is megtartott állásukban és rangjukban (Buza László, Kiss Árpád, Szádeczky-Kardoss Elemér), másokat meghurcoltak, eltávolítottak – és sajnos ők voltak többen (Csik Lajos, Györfly István, Horváth Béla, Mitrovics Gyula, Szádeczky-Kardoss Tibor).

A fentiek kapcsán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a pataki kollégium oktatási kultúrája, mint továbbélő értékrend és etika, a 20. század második felének tudományos közléte számára is komoly jelentőséggel bírt. Ennek igazolására említsük meg csupán azokat az 1945 előtt gimnáziumot vagy tanítóképzőt végzett pataki diákokat, akik az 1960–70–80-as években rektori pozícióig jutottak: Bencsik István (1910–1998) a Debreceni Mezőgazdasági Akadémián, Juhász Pál (1916–1984) és Szabó Gábor (1927–1996) a Debreceni Orvostudományi Egyetemen, Csizmadia Ernő (1924–1984) és Szuhay Miklós (1928–2017) a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen.

A Kovács I. Gábor vezetésével folyó grandiózus kutatás keretében elkészült kötetek – s a várható folytatásokat – a recenzens nyugodt szívvel ajánlja a neveléstörténet, a történeti szociológia, a vallás- és egyháztörténet művelőinek figyelmébe.

Sárospataki Füzetek – Stíluslap

Minden hivatkozást lábjegyzetben kell feltüntetni. Az idézett és hivatkozott művekre így kell hivatkozni: első előforduláskor minden azonosító adatot és az idézett oldalszámot fel kell tüntetni lábjegyzetben, az idézett vagy hivatkozott szöveggel azonos oldalon. A továbbiakban rövid lábjegyzet használatos (lásd a 2. pontot). A bekezdéseket behúzással, nem pedig üres sor beszúrásával kell jelölni. A szöveg közbeni idegen szavakat és címeket kurzívval kell szedni, de a szövegidezeteket *nem* szedjük dőlttel.

A szöveg stílusa/formázás

A főszövegben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 12-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

A lábjegyzetben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 10-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

Amennyiben az idézni kívánt szövegrész idegen nyelven van, az idézés eredeti nyelven a lábjegyzetben történik, a főszövegben a kötet nyelve (általában magyar) használatos.

A periodika műfajai / rovatai

Szerkesztői előszó

Igei ráhangolódás (*Oktass, hogy éljek!* rovat)

Tanulmányok: az adott szám tematikusan összefüggő nagyobb lélegzetű írásai (terjedelmük egy szerzői ív, azaz 40.000 n).

Ha mód van rá, teret engedünk egy *Vita* rovatnak (terjedelme 10–12.000 n), amelyben vagy egyetlen probléma több nézőpontú és hasonló terjedelmű bemutatása történik, vagy egy vitaindító vezércikkre (terjedelme 10-12.000 n) érkező korreferátumokat (terjedelmük 8000 n) közlünk.

Közreadunk kisebb *Közleményeket* (terjedelme 20–30.000 n): cikket, konferenciabeszámolót, az SRTA aktuális hirdetéseit.

Az *Idővonal* rovatban (terjedelme 1–2000 n) emlékezni és emlékeztetni szeretnénk

a pataki történelem, a protestáns iskolatörténet jeles eseményeire, személyeire és alkalmaira, ünnepeinkre.

A *Szemle* rovat (terjedelme 4–6000 n) adja közre a recenziókat.

Hivatkozás

1. Hivatkozás teljes lábjegyzetben

A szerzők vezetéknevét KISKAPITÁLIS betűvel jelöljük. Külföldi szerzők esetében a vezetéknevet a keresztnév előtt, vesszővel elválasztva kell feltüntetni.

Az idézett lapszámok után **nincs** semmiféle rövidítés (l., p., o., old. stb.). Ha több egymást követő lapra hivatkozunk, közjük nagykötojelet szedünk, a lapszámokat pedig nem rövidítjük, tehát nem 973–83 szerepel, hanem 973–983. Ha több egymással nem érintkező lapszámot adunk meg, akkor ezek közt vessző áll: 33, 52, 97. Az utolsó lapszám után a címléírás lezárásaként pont áll.

A, Könyvek esetében

SZERZŐ: *Cím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: KERTÉSZ Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Magvető, 1975.

SZERZŐ: *Cím*, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: MILLER, Henry: *Baktérítő*, Ford. BARTOS Tibor, Budapest, Európa, 1990.

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: TOLKIEN, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura*, 1–3. kötet, Ford. GÖNCZ Árpád, Budapest, Európa, 2002.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kötetszám, *Kötet Címe*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: MÓRICZ Zsigmond: *Erdély*, 1. kötet, *Tündérkert*, Budapest, Európa, 1992, 349–440.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, *Sorozat*, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: HANKISS Elemér: *Egy ország arcai, Válogatott szociológiai tanulmányok 1977–2012*, Budapest, L'Harmattan, *Ars Sociologica*, 2012.

B, Gyűjteményes kötetek esetében

SZERKESZTŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Kiadás ideje, Hivatkozott oldal.

Példa: SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem*

2011-es évkönyve, *Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012.

C, Gyűjteményes kötetekben megjelent írások esetében

SZERZŐ: Cím, in SZERKESZTŐ: *Cím, Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés abolíciója Európában, in SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem Évkönyve 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 111–142.

D, Folyóiratok esetében

SZERZŐ: Cím, *Folyóirat neve*, Évfolyam, Évszám/Lap sorszáma, Hivatkozott oldalszám.

Példa: MIHÁLYI Gábor: Költészet és valóság, *Nagyvilág*, XXXIII. évfolyam, 1988/7, 971–973.

E, Heti- és napilapok esetében

SZERZŐ: Cím, *Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap., Oldalszám.

Példa: VÁRADI Ferenc: Hiteles példákra vágva, *Reformátusok Lapja*, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. szeptember 1., 9.

SZERZŐ: Cím, Alcím, *Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Kiadás helye, Évszám. Hónap. Nap., A hét napja, Oldalszám.

Példa: P. SZABÓ Ernő: Madár repül át az ágak között, Ha minden ecsetvonás érdekel, Tárlatvezetés gyerekeknek a Nemzeti Galériában, *Magyar Nemzet*, LXXVI. évfolyam, 240. szám, Budapesti kiadás, 2013. szeptember 3., kedd, 15.

F, Elektronikus források esetében

Elektronikus források esetén a hivatkozás logikája és formai megoldása azonos a fentiekkel. Attól függően, hogy mi deríthető ki az egyes anyagokról, mindenképp kell a szerző neve, a dokumentum címe, a megjelenés helye (amennyire azonosítható). Ezt követően utána a teljes URL és az utolsó letöltés dátuma (év. hónap. nap.).

Pl.: egy többé-kevésbé rendszeresen publikáló blogbejegyzésére történő hivatkozás esetén:

KÖNTÖS László: Ügynök voltál? *reposzt.hu*, 2017. 05. 14. URL: <http://reposzt.hu/blog/kontos-laszlo/2017-05-13/ugynok-voltal> Utolsó letöltés: 2017. 05. 15.

2. Hivatkozás rövid lábjegyzetben

Ha egy megelőző lábjegyzet már tartalmazta a teljes hivatkozást, rövid lábjegyzetet használunk:

SZERZŐ: i. m., hivatkozott oldalszám.

Ha a megelőző lábjegyzet ugyanerre a műre hivatkozott, akkor a következő jelölést kérjük:

Uo., hivatkozott oldalszám.

Ha ugyanattól a szerzőtől korábban több kötetre/cikkre is hivatkoztunk, akkor az alábbi módon pontosítsuk a rövidített jegyzetet:

SZERZŐ: Cím egésze (hosszabb cím esetén annak első néhány jellemző szava), hivatkozott oldalszám.

Pl. MÓRICZ: *Erdély*, 26.

Pl.2. MIHÁLYI: *Költészet és valóság*, 972.

3. Jelölések használata a hivatkozásban

- Könyvek, gyűjteményes kötetek címének, folyóiratok, heti- és napilapok nevének megkülönböztetésére dőlt betű használatos.
- Szerkesztői megjegyzések/jelölések jegyzetbe történő beékelésére [szögletes zárójel] használatos.
- Idegen nyelvű kiadványok adatsorában az adott nyelven közöljük a szerkesztő/szerkesztette, a kötet, és a fordította szavakat. A cím után és a kötet szerkesztőjének neve előtt szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; ed., ha angol, olasz vagy latin; éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az ed. helyett a többes számot jelző eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyködtőjel van.
- Az öt sornál hosszabb idézetek a margótól 1-1 cm-re behúzendóak, és idézőjel ez esetben is szükséges. Idézetben belüli idézet jelölése a » « jelekkel történik.

4. Rövidítések

c. n.	cím nélkül
é. n.	év nélkül
évf.	évfolyam
ford.	fordította
i. h.	idézett hely
ill.	1. illetve, illetőleg 2. illusztrált, illusztrálta
i. m.	idézett mű
in	-ban/-ben
l.	lásd
o.	oldal
s. a. rend.	sajtó alá rendezte, sajtó alá rendezés
sk.	és a következő
s. k.	saját kezével, saját kezűleg
skk.	és a következők
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
ua.	ugyanaz
ui.	ugyanis
úm.	úgy mint
ún.	úgynevezett
uo.	ugyanott
uő.	ugyanő

5. Angol nyelvű rövidlet (*abstract*) készítése

Az angol rövidlet (*abstract*) minimum 10, maximum 15 soros. A cikk/tanulmány főszövege után illesztendő be. A rövidlet tartalmazza a cikk címének fordítását és a főbb tézisek összefoglalását.

SZERZŐINK / AUTHORS

Bagdy Emőke, CSc – professor emeritus (KRE)

Békési Sándor, PhD – egyetemi docens (KRE)

Bolvári-Takács Gábor, PhD – egyetemi tanár, Magyar Táncművészeti Egyetem

Csorba Dávid, PhD – főiskolai docens (SRTA)

Fórizs István – teológiai hallgató (SRTA)

Hasilló Judit – teológiai hallgató (SRTA)

Kodácsy Tamás, PhD – református lelkipásztor

Kovács Áron, PhD – könyvtári munkatárs, Sárospataki Református Kollégium
Tudományos Gyűjteményei

Kovács Kálmán Árpád, PhD – tudományos munkatárs, Veritas Történetkutató
Intézet

Kusnyír Éva – doktorandusz, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi
doktori iskola

Rácsokné Fügedi Zsófia – főiskolai tanársegéd (SRTA)

Sipos István – nyugalmazott gimnáziumi tanár, Sárospataki Református Kollégium
Gimnáziuma

Szathmáry Béla, PhD – egyetemi tanár (SRTA)

Tarsoly Eszter – református lelkipásztor

Vincze Tamás, PhD – főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem

